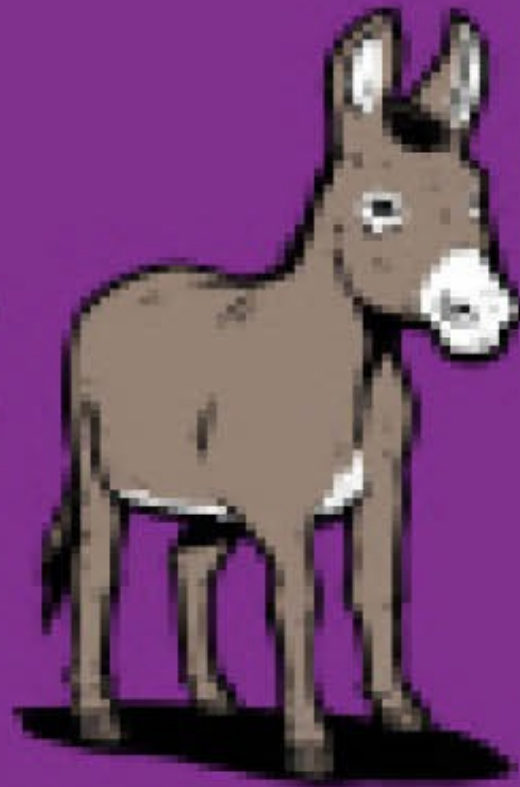

"Muhteşem bir kitap..."

John Berger

EŞEKLERİN BİLGELİĞİ

Keşif için dünyada saklı olan her şey

ANDY HARRIFIELD

Eşeklerin Bilgeliği

Andy Merrifield

Özgün Künye

The Wisdom of Donkeys

Copyright © 2008, Andy Merrifield

AYLAK KİTAP

© Her hakkı mahfuzdur.

Çeviri: Akın Terzi

Görsel Yönetmen: Berat Pekmezci

Grafik Tasarım: Aylak Kitap

1. Baskı, Şubat 2014

Aylak Kitap: 39

ISBN: 978-605-5691-94-3

AYLAK KİTAP

Caferağa Mh. Nailbey Sk.

Umut İşhanı No: 15

Daire: 8 Kadıköy / İstanbul

Tel: 0 216 345 40 69 (pbx)

Faks: 0 216 345 40 68

Baskı

Deniz Ofset: Gümüşsuyu Cad. Odin İş Merkezi B Blok/403

Topkapı-İstanbul Tel: 0212 613 30 06

Sertifika No: 29652

www.aylakkitap.com

aylakkitap@aylakkitap.com

EŞEKLERİN BİLGELİĞİ

Kaotik Bir Dünyada Sükunet Arayışı

**Andy
merrifield**

Çeviren: Akın Terzi

Corinna için

Schubert'i düşünmekten kendimi alamıyorum. 20 numaralı piyano sonatını. Ben gökyüzüne doğru pedal çevirirken, hüznü melodisi zihnimde dönüp duruyor. Schubert'in yavaş, net, aralıklı akorları, benim aheste pedal çevirişimle, derin derin nefes alıp verişimle uyum içinde. Yeşilin müziğini dinliyorum, radyoya ne hacet. Öğle sonrasının güneşi altında, bu kasvetli melodiler öyle sevinç veriyor ki şaşırıyor insan. Fransa'nın Auvergne bölgesindeki evimin oralarda, yüksek bir dağ geçidinde bisiklet sürüyorum. Havalar çok soğumadan, kar yüzünü göstermeden bisikletimle yollardayım. Şu dar yol; taş evlerle, metruk ahırlarla, tehditkâr köpeklerle ve gıdaklayan tavuklarla dolu küçük köylerin, Le Chambon'un, Le Bancillon'un ve Channat'nın yanından geçerek tepelere tırmanıyor. Gerçek yerler bunlar, en azından bana öyle görünüyorlar; burada zaman ortaçağda durmuş sanki.

Dağa tırmanmak zor iş, zira inek pislikleri saçılmış kuru çakıl zeminde dengesini kolayca yitirebilir insan. Zirveye vardığımda mükafatım engin bir vadi manzarası; aşağıda Allier Nehri var. Tepeler kesif sisin içinde inip çıkıyor, iç içe geçiyor, havada yüzüyor adeta. Hava dingin, huzur dolu, sessizlikse tatlı bir müzik gibi. Kırlar doğal bir oditoryum sanki; akustiği keskin mi keskin. Dönemeci geçiyorum. Bir çayırılık açılıyor önümde. İçimde bir sonat çalıyor, dışarıdaki manzaradaysa senfoni. Schubert, gencecik bir delikanlıyken şaheserler yaratan Franz Schubert burası için bire bir. Öyle genç bir yaşta ölmüştü ki; otuz bir yaşında, yani benden neredeyse on beş yaş gençken. Duruyor, bisikletten iniyor ve bir ağaca, ama belli bir ağaca, dönemecin oradaki ağaca yaslanıyorum. Bu noktada saatlerce durmuşumdur vaktiyle; etrafa bakarak, vadiyi seyrederek, Dünya'yı temaşa etmişimdir. Eğim dik, neredeyse 45 derece; ayaklarımın altındaki çimler ezilmiş; yabancı otlar, eğreltiotları var her yanda. Yılın yarısı boyunca, boz renkli on kadar eşeğin yuvası buralar.

Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde eşeklerin otlayışını seyretmek büyüleyici bir şey. Bir nevi terapi, hatta meditasyon. Aklınız başınıza gelebilir de gidebilir de. Avustralyalıların bir sözü vardır, "Kırlarda eşekleri seyrederken, iskemlenizi unutmayın" derler. Saatlerce seyredebilirsiniz onları; hipnotize eder, bağımlı yaparlar insanı. Gönlünüzü kaptırdınız mı onlara, kendinizi kurtaramazsınız bir daha. Eşeklerin otlar arasında ayaklarını sürüye sürüye giderken ve kafalarını toprağa gömüp otları çıkarırken belli belirsiz hışırtıları duyarsınız sadece. Bu hışırtı tamamen eşeklere özgü bir şey, hususi bir dil oyunudur; bir koyun ya da keçi sürüsünün sesinden çok farklıdır, keza kırlardaki atlar ya da ineklerin sesinden de. Eşekler hem otların hem ararılar: Dişleri ve dudakları yere yakın gezerek otların, yiyecek bulmak için toprağı yakından tararlar. Dar ve uzun burunları sayesinde müthiş bir hassasiyetle aranır, sırf nicelik değil, niteliği de ararlar.

Eşeklerin bacakları aldatır insanı: Dizleri, baldırları, topukları, incik kemikleri ve topuk eklemleri fevkalade latif, zarif ve incedir. Onlarınkine kıyasla atların bacakları biçimsiz görünür. Bu sıksa bacakların nasıl olup da onca yükü taşıyabildiğini havsalası almaz insanın. Dar bir dağ geçidini, sırtında eşeğin taşıdığı yük, hiçbir at arşınlayamaz, en azından onun kadar kendinden emin, güvenilir ya da sabırlı bir biçimde yük taşıyamaz. Atlar hızlıdır hızlı olmasına, ama eşekler kadar dayanıklı

değildir, hele hele onlar kadar çevik hiç değildir. Ayrıca güç bir durum karşısında da geriliverirler. Eşeklerin hiç kıpırdamadan kaldığı durumda tabanları yağlarlar. Tedirgin bir atı kandırıp, kendi zararına iş gördürebilirsiniz çoğu kez; korkutup tehlikeli, netameli yollara sokabilirsiniz. Ama eşeklere bunu yapamazsınız; onların hayli sağlam bir kendini koruma güdülerini vardır. Eşeğin malum inatçılığı da işte bundan kaynaklanır.

Eşeğin alametifarikalarından biri de anırmasıdır. Bu ses kimi zaman ta üç-dört kilometre uzaktan bile duyulabilir. Bütün güçleriyle anırdıklarında sesleri havada yankılanır; masallardaki eşek mırıltularından tutun da en yüksek perdeden anırmaya kadar yedi farklı tonda anırırlar. Eşekler hem nefes alırken hem verirken ses çıkarabilir ve bunu yaparken de müthiş enerji harcarlar. Kırlarda, vadilerde bir eşek anırdı mı komşu köyler sallanır adeta. Eşekler mutluysen, mutsuzken, diğer eşeklerle sohbet ederken, kendilerini yalnız hissediyorken ya da yakınlarda bir yerde yiyecek olduğunu seziyorken anırırlar. Ara sıra öylesine anırdıkları da olur; adeta avazları çıktığı kadar anırırlar bir süre, sırf gırgır olsun diye. Sonra hep beraber sırtlarını toprağa vurup tepişir, Tabiat Ana'nın kucağında toprak banyosu yaparlar. Girgin hayvanlardır, yarenliği severler. Ne ki benim gibi garip bir davetsiz misafire, bir şeyler öğrenmek için dağları aşip gelen şu küçük kulaklı ziyaretçiye hiç aldırış etmezler.

Eşekler en başta pek umursamadılar beni, ara sıra benden yana kayıtsız bakışlar fırlattılar sadece, zira zihinleri yedikleriyle ve sessiz düşünceleriyle meşguldu. Aynı yere haftalarca tekrar tekrar geldikten sonradır ki kimisi bayırı tırmanmaya gönül indirdi. Dimdik, meraklı kulaklarıyla, ilgili, talepkâr gözleriyle bana mahzun mahzun baktılar. Öyle sakin, öyle nazik görünüyorlardı ki. Lüle lüle tüylerle kaplı yüzlerinin, sırrına erilmez bakışlarının, önyargısız koyu gözlerinin ardında, hem derin felsefi düşünceler olduğunu hem de zımnî bir kardeşlik duygusunu, bir yaz günü öğleden sonrasındaki bir rastlaşmanın verdiği bir kardeşlik duygusunu, gayri meşru bir şekilde buluşan iki fani mahlukun aczini sezdim.

* * *

Eşekler arasındayken zaman yavaşlar. Onların yanında, her şey sessiz sakin ve bir düzen içinde vuku bulur. O masumane bakışlar hiç aklımdan çıkmaz insanın. Huzur telkin eden bir huzurdur o bakışlar. Zihninizi gezintiye çıkar, düşlere dalar, bambaşka âlemlere giderseniz, ama gene de *yerli yerinizdesinizdir*. *Yavaşlık* adlı romanında Milan Kundera, hızın, şu hız denen iblisin çoğu zaman unutmaya, pısmaya, yavaşlığınsa hafıza ve yüzleşmeyle ilişkili olduğunu söyler. Kendimize, başkalarına ve çevremizdeki dünyaya kulak vermek istediğimizde hareketlerimiz yavaşlar. Keza kendimizle yüzleşmek istediğimizde de. Hepimiz yavaşlayabilseydik keşke! Çağdaş yaşamın keşmekeşi, dikkat kesilme, duyma, bir an soluklanıp hayret etme ve derin düşüncelere dalma yeteneğimizi alıp götürüyor. Yaşadığımız toplumlar, diyor Kundera, hafızamızda yanan en ufak alevi bile hemen söndürmek istiyor.

Kuşlar dem çekiyor hâlâ, güneşe tepelerin üzerinden kaybolmak üzere. Uzaklarda, yığın yığın saman balyalarıyla çevrili bir tarlada bir traktör görülüyor. Çağdaş yaşamın keşmekeşi şu an öylesine

uzak ki.

Bir çift eşek aheste aheste bana yaklaşıyor ve burunlarını tel çitin üzerinden uzatıyor. Başlarını ve kulaklarını okşuyorum. Başlarının üzerindeki yeleler fevkalade yumuşak ve nedendir bilinmez sıcacık. Eşeklerden birinin sağırsını itekliyorum, adeta kaya gibi, yerinden bir milim kıpırdamıyor. Çite doğru sökün ediyor, okşanmak için adeta yarışıyorlar. Keyifleri yerinde, benim de öyle, hem de başka hiçbir izdihamda olmadığı kadar yerinde. Bir dağın tepesinde, sessiz dostlar arasında kendimi yeniden keşfediyorum. Köpekler mutluyken kuyruğunu sallar, eşeklerse kulaklarını diker. Şayet kulakları sarkıksa, bilin ki bir dertleri vardır. Jacques Prévert'in şu dizeleri geliyor aklıma: "Ah dostum boz eşek, can yoldaşım, kardeşim,/Kim bilir Baudelaire derdi ki belki... Şu eşeğe bakın, beyler/Şu boz eşeğe bakın,/Gözlerine bir bakın,/allameicihan beyler..."

"Tuhaftır şu insan denen soluk mahluk"; işte böyle diyordu eşekler Prevert'in kısa şiiri "İlk Eşekler"de. "İki ayak üzerinde yürürler, kulakları da ufacıktır, üstelik pek de yakışıklı değildirler." Fransız şair bizlerden, çirkin mahluklardan bahsediyor ve kocaman kulaklı, lüle lüle yeleli eşeklerle gönül bağı kuruyordu. "Evvel zaman içinde, eşekler hepten yabaniydi; karınları acıktı mı yemek yerler, susadılar mı su içerler, canları istedi mi de kırlarda koşarlardı." Heyhat, günlerden bir gün, eşekler âlemine "tekvinin efendileri" gelir, zira "biz insanlar kendimizi hep böyle addederiz". Safdil eşekler bütün bu olup bitenlerden mesut bir halde alelacele insanlarla buluşmaya giderler. Onlara bir hoşgeldiniz diyelim, derler sevinçle.

Ancak, geveli henüz birkaç dakika olmuştur ki "tekvinin efendileri bütün eşekleri kısıvrak yakalayıp bağlar". Sıpalar hariç, diğerleri öldürülüp cızbiz pişirilir. İnsanlar başlar eşek etini yemeye, ama çok geçmeden suratlar asılır. "Dana eti nere, bu nere!" der adamlardan biri. "Güzel değil ki bu, kuzu eti olacaktı ki şimdi!" der diğeri. "Ne berbatmış be bu meret," diye haykırır bir diğeri de. Sonra insanlar başlar ağlamaya. "Esir düşmüş eşekler, insanların ağladığını görünce, bu gözyaşlarının vicdan azabından kaynaklandığını sanar." "Hah, şimdi serbest bırakırlar bizi," diye düşünür safdil eşekler. Ama insanlar ayağa kalkıp kendi aralarında konuşurlar, ellerini kollarını sallaya sallaya. "Bu hayvanların eti yenmez, sesleri nahoş, kulakları desen öyle uzun ki insanın gülesi gelir, aptal bunlar, ona şüphe yok, ne okumasını bilirler ne de sayı saymasını. Gelin, şunlara 'eşek' adını takalım, kime ne! Bundan böyle taşısınlar yükümüzü. Zira öyle değil mi ya, biz kralız kral!"

* * *

Başını sevdiğim boz sıpa, bir başka boz sıpayı, Modestine'i, yani 1878 sonbaharında şu önümdeki Auvergne kırlarında İskoç yazar Robert Louis Stevenson'a eşlik eden eşeği hatırlatıyor bana. Ufkun ötesinde, güneybatıya doğru, Le Puy-en-Velay'nın öte tarafında dolaşmıştı Stevenson, "latif, cıvıl cıvıl, adeta soluk alıp veren kırsal bir manzara" boyunca. "On iki gün, hızlıca gezdik beraberce," diye anlatır *Travels with a Donkey in Cévennes*'de. Yirmi yedi yaşındaki avare yazar *Define Adası*'nı yazmamıştır henüz; beş sene sonra yazacaktır. Ama daha o zamandan biliyordur ki her birimiz dünya denen şu ormanda bir gezginizdir, üstelik de gezerken yanımızda hep bir eşek vardır. "Yaptığımız yolculuklarda bulup bulabileceğimiz en iyi şey," der Stevenson, "dürüst bir dosttur."

Stevenson da, Le Monastier'den Saint-Jean-du-Gard'a yaptığı yaklaşık 200 kilometrelik yolculukta dürüst bir dost bulur kendine: Modestine. "İletlerden ibaret şu dünyada," diye yazar, "en küçük samimiyete kucak açarız hemen." Fanny Osbourne Kaliforniya'ya kocasının yanına döndükten sonra çıkmış Stevenson yolculuğuna. Modestine yemlenirken, Stevenson yıldızların altında uyumuş, buz gibi sular içmiş, demlenmiş, yitirdiği aşkını düşünerek dalıp gitmiş. Gideceği yere sıhhatli ve ruhen yenilenmiş halde varmış Stevenson, yitirdiği Fanny'yi okyanusun öte yanından alıp gelmeye hazırmış...

Anırma sesini Schubert'in La Major piyano sonatıyla uyuşturmak zor iş. Böyle bir düetin kulağa hoş geleceğine kim inanır ki? Aheste, nağmeli sesleri bölen genizden gelen derin nidalar; durgun bir pazar öğleden sonrasının sesinde adeta derin bir bıçak yarası açılıyor. Dağlarda bir yerde ölüme yatan Balthazar'ın sesi bu. Robert Bresson'un 1966 tarihli filminin kahramanı eşekti Balthazar. Bresson, adeta bir azizmiş gibi kötü muamelelere maruz kalan bir eşek, bir mermiyle ağır yaralanmış bir eşek canlandırıyor gözümüzde. Trajik bir an, bizim kendi trajedimiz, diyor Bresson, ki kendisine kalırsa, eşek "hayvanların en mühimi, en hassası, en zekisi, en düşüncelisi ve en efkârlısı".

Üstelik bunu kanıtlamak için film bile çekti Bresson: *Au Hasard Balthazar*. Başrolse çok acayip: İnsanların ahmaklığının, şu baki meselenin sessiz tanığı, yüzünde hiçbir ifade okunamayan Balthazar: Öylesine işlenen suçlarla, adi bencilliklerle, sakil gururlarla, basbayağı aptallıklarla kendilerini sefil durumlara düşüren bizzat insanlar değil mi? Bresson'un söylediğine bakılırsa, tüm kusurlardan azade bir hayvan yaratmış amacı, "insanla aynı merhalelerden geçen bir eşeğin hayatını" anlatmak istemiş: dünyaya gelmenin verdiği sevinci, büyümenin neşesini, geçim derdini, ecel denen esrarengiz safhayı ve son olarak da insanın yüreğine işleyen o son ânı. Bresson'un gönlü, dünyamızın malullerinden, mazlumlarından, dışlanmışlarından yana. Ona göre, eşek basbayağı bir mazlum, dışlanmış süfli bir mahluk. Böylesine saf bir şey yaratan Bresson, aslında biz insanların ne kadar süfli olduğunu adamakıllı göstermek istemiş. Her sahibinin dövdüğü, kırbaçladığı, kötü muamele ettiği Balthazar'ın iyiliğinin kaynağı, hiçbir zaman kötü niyetle ya da gazezle hareket etmemesidir. Anırır durur, nadiren de çifte atar, ama en çok yaptığı şey sineye çekmektir: "Dilsizliği" ve "safdilliği" - edilgin bilgeliği- Dostoyevski'nin *Budala*'sının başkahramanı Prens Mişkin'inkine benzer, ki zaten Bresson'un filmindeki hikâyeyi esinleyen de bu metindir.

"Hatırlıyorum, iflah olmaz derecede kederliydim; ağlamak geliyordu içimden," diye açıklar Dostoyevski'nin saralı kahramanı Prens Mişkin. "Ancak bir akşam, İsviçre'ye vardığımda nihayet çıkabildim bu kasvetten; pazar yerindeki bir eşeğin anırması sayesinde kendime geldim. Bu eşek müthiş görünmüştü bana ve, nedendir bilinmez, çok hoşuma gitmişti; işte o an her şey kafamda yerli yerine oturmaya başladı." Mişkin'in anlattığı hikâyeye, kendisini dinleyen ufaklıklara komik gelir. "O günden sonra eşeklere adeta vurgun olduğunu" söyleyince kıkırdarlar. Eşeklerin "gönlümdeki yeri ayrı" der Mişkin. "Ne faydalı mahluklar olduklarını hemen anladım; çalışkan, kuvvetli, sabırlı, zahmetsiz ve mazlum. İşte böylece, eşek sayesinde... bütün kederim uçtu gitti."

Mişkin'inki gibi, Bresson'un Balthazar'ı da bön bön anırır. Ama Balthazar aynı zamanda zahit, yüce, şehvetli, kutsal biridir ve dünyayı hususi bir gözle görür. Hem bir kurbandır, hem de doğum ve

ihânet, hırsızlık ve korkaklık, günah ve ölüm gibi hakikatlerin hamilidir. Pek konuşmaz. Düpedüz ıstırap çeker. Sakin sakin bakan kara gözlerinden bellidir: Her şeyi anlıyordur. Filmin en kritik anında, bacağında bir kurşun, Alplerde bir yerde yaralanmış yatarken ve fonda Schubert'in sonatı çalarken, Balthazar'ın başına koyunlar toplanır. Neler olup bittiğini anlamış gibidirler adeta. Balthazar da koyunlar arasında öldüğü için mutludur sanki. Müthiş dokunaklı bir veda sahnesidir bu. Eşeğin kötü kaderi, bizimkinden ayrı düşünilemeyecek kadar karşısında, elinizde olmadan, etkânlanırsınız. Bresson'un eşek masalını seyrettikten sonra yaşadığım şaşkınlık hâlâ hatırımdadır ve ne zaman seyretsem de hep dokunur yüreğime.

* * *

Yeniden bisikletimin üzerindeyim; keyifli keyifli pedal çeviriyorum. Vadinin öte yakasında yavaşça yol alıyorum. Evim tepenin hemen ardında, yedi sakini olan küçük bir köyde taş bir evde yaşıyorum. Liverpool'lu dar gelirli bir ailede büyüyen ve hep New York'ta yaşamayı hayal eden bir çocuk için ne büyük bir değişim. Bir zamanlar ancak zor yoluyla kırlara adım attığıma şu anda inanmıyorum. Etrafımda köhne taraçalar var. Bir asır öncesinde, bunların üzeri silme asmaydı; bir *phyloxera* salgını buradaki canlı şarap endüstrisini mahvetti. Sonra, 1914 ile 1918 arasında, Birinci Dünya Savaşı koca bir şarap üreticisi kuşağının canına okudu. Artık bu taraçalarda koyunlar otuluyor, bir de şu tuhaf keçi. Geleneksel bağcılığı sürdürenlerse bir elin parmağını geçmez. Eşekleri, şu eşek BAKIŞINI, eşek HİSSİYATINI düşünmekten kendimi alamıyorum. Rüzgâr kulaklarımda uğulduyor, vücuduma serinlik veriyor; Schubert'in müziği ve anırma sesleri rüzgâra eşlik ediyor. Her yanımda eski volkanlar var, önümde de Massif Central'in bir inip bir çıkan yemyeşil ıssız manzarası. Aniden Blackpool kumsalları üşüşüyor zihnime. Akşam çökmek üzere, usul usul yol alıyorum, ama bu kez bisiklet üzerinde değil, üç kuruşa tuttuğum boz, hırpani bir eşekle köhne bir İngiliz kasabasının kumsalında dolaşıyorum.

Kumların üzerinde salına salına gidiyor. Semerin bir o yana bir bu yana sallanışını, altımda kaydığını hissediyor, üzengilerin tıngırtısını duyuyorum. Keza o keskin kokuyu da, eşek pisliğinin birazcık buğday ve arpayla karışık sade kokusunu; ve sahilden efil efil gelen pamuk şekeri kokusunu. Nebat kokusu bu, adeta samimi bir koku, kumsalda yürüyen eşek kokusu. Benim gibi bir çocuk için, özgürlüğün, insanın tatilde olduğunu hatırlamasının, derdi tasayı unutmanın, çocuklara özgü o mutluluğun kokusu. Küçükken, eşek dendi mi sayfiye değil de hep kumsallar gelirdi aklıma. Deniz, kumsal, yağmurlarla ıslanmış kumsallar gelirdi. O zamanlar sanki hep yağmur yağırdı; eşeğe binmediğim zamanlar, karavanda kâğıt oynar, camlardaki buğuyu seyre dalar, karavanın tepesine düşen yağmur damlalarını dinlerdim. Camların buğusunu silerdi babam. Geçenlerde bir şey okudum: Blackpool sahillerinde iki yüz eşek allahın her günü saati 7 küsur liraya insan gezdiriyormuş; Blackpool belediyesi, sabah 10'dan akşam 7'ye kadar süren bu mesaiyi bölerek, bir öğle paydosu, bir saatlik bir şekerleme molası vermiş eşeklere. Veterinerler eşeklerin toynaklarını, kulaklarını, dişlerini, tüylerini de kontrolden geçiriyor, sıhhatleri yerinde mi diye bakıyormuş artık. Her yıl yapılan bu tetkiklerden geçmeyen eşeklerin sahiplerineyse çalışma izni verilmemiş. Eski dostlara

ilgi alaka gösterildiğini, sırf iki kuruş kazanacağız diye zora koşulmadığını bilmek gönlümü rahatlatıyor.

Eve varmak üzereyim. Güneş batıyor. Karanlık çöktü çökecek. Buraların geleni gideni pek olmaz. Lavoûte-Chilhac'a doğru bisiklet sürüyorum; Blackpool'dan, New York'tan, vaktiyle adım gibi bildiğim yerlerden, hayalini kurduğum her şeyden çok uzaktayım. Bayır aşağı kıvrıla kıvrıla gidiyorum; ayrı bir çaba sarf etmeme gerek yok, yerçekimine son sürat kaptırmışım kendimi. Gökyüzü alaz alaz olmuş, ufukta sarp karaltılar görülüyor. Eşeklerin sabrını, mütevaziliğini, istismar edilmesini, kırbaçı yerkenki çilekeşliklerini, huzurlarını düşünüyorum. Eşekleri daha iyi anlayacağım zamanları dört gözle bekliyorum, keza belki şu dünyayı ve kendimi anlayacağım zamanları da. Yürüyeceğim, sohbet edeceğim, bir eşekle yürüyüp yarenlik edeceğim anı, bisikletimi eski bir taş duvara dayayıp ardımda bırakacağım ânı dört gözle bekliyorum. Şu dünya denen uçsuz bucaksız âlemde yeni bir dost edineceğim günleri özlemle bekliyorum.

II

Dem çeken bir kumrunun sesiyle uyandım bu sabah. Hayırdır inşallah: Sevda kuşudur kumru. Yakınlardaki bir ağaçtan sihirli sihirli ötüyor, dem üstüne dem çekiyor. Dem vakti geldi artık, kumruların nağmeleri duyuluyor buralarda. Uu uurr uu uuu, uu uurr uu uuu. Fransızcada kumruya *tourterelle triste* denir; *triste* de gamlı demektir. Ne ki bu kuş gamlı, kederli falan değil bu sabah, keyfi yerinde. Güneş pencerelerden gürül gürül akıyor adeta, sabahın şu saatinde bile ortalık *alev alev yanıyor*. Gribouille’yi, yani kıvrır kıvrır tüylü, beyaz burunlu, kırmızı yularlı, yol arkadaşım boz eşeği düşünüyorum. Geçen gece geç vakit otağa gidip bir baktım kendisine, suyu var mı yok mu, dağın alacakaranlığında, ağaçların altında bir başına mı kalmış, gidip baktım. Gözlerinin etrafındaki beyaz benekler, yıldızsız bir gecede gökteki iki yarım aydı sanki.

Toynaklarına, tabanlarına, “kopçalarına”, yani taşların ve kirin tozun toplanabileceği V şeklindeki kısımlara baktım. Eşeklerin ayaklarını kaldırmaları için, bacaklarının altına hafifçe dokunmak yeterlidir çoğu zaman. Kopçalar lastik gibidir. Gribouille dengesini kaybetmesin diye, düz bir yerde, bacağını kalçama dayayıp, metal bir toynak kürdanıyla kopçalarını temizledim. Eğer dengesini yitireceğini hissederse, ayağını asla kaldırmaz. Uzun yolda çakıl taşları eşekleri rahatsız eder, o konuda dikkatli olmanız lazım. Heybemi dün gecedan hazırlamış, yolculuk için gereken ne varsa yanıma almıştım; hepsi de mütevazi şeyler, Gribouille’yi yormayacak şeyler. Güçlü kuvvetli bir delikanlı kendisi; hiç of pof demeden yaklaşık 70 kiloyu taşıyabiliyor. Benim yükse 40 kilo vardır herhalde: üç fanila, akşam soğuk olur diye bir kazak, bir İsviçre çakısı, bir iki pamuk pantolon ve şort, üç çift kalın çorap, diş fırçasıyla diş macunu, deodorant ve güneş kremi, dışarıda oturup uzanmak için küçük bir örtü, bir havlu, iki rulo tuvalet kâğıdı, üç şişe su, birkaç yıprak kitap ve bir defter. Tabii bir de arada bir kıyak geçmek, şevk vermek için, ufalanmış bayat ekmek torbası var.

Kasabadan yavaş yavaş çıkıyor, birkaç metruk kafe ile çoktan kepenkleri kapatmış bir ekmek fırınının bulunduğu dar bir sokaktan geçiyoruz. Arnavut kaldırımlı bu sokağı, sakin ve ritmik bir eşek dansıyla katediyoruz. Kulak tırmalayan, insanı irkilten ya da tedirgin eden bir ses değil bu, hızlı bir makinenin tehditkâr sesi değil. Bir çeşit ortaçağ hüznüyle, yavaşlığın hüznüyle, geçip giden saatlerin huzur veren hüznüyle, kapalı binalardan akseden nal tıkırtılarının dingin sesi. Başımın üstünde, sarp bir tepeyi taçlandıran, on ikinci yüzyıldan kalma kocaman, viran bir taş portal var. Bir zamanlar masallardaki gibi bir şatoya,1698’de yanıp kül olmuş bir şatoya açılıyordu bu kapı. Bu muazzam geçit, Allègre’nin tarumar olmuş büyük ihtişamını gösteriyor. Yerleşimin özgün Latince adı “ateşli ve cesur” anlamına geliyor. Portal, bulutsuz masmavi bir göğe buyur ediyor beni, ne ki adeta volkanik bir kader var hemen önümde, Mont Bar volkanının da ötesinde dünyevi bir güç var, çok geçmeden bizi saracak, etrafımıza yayılacak bir güç. Sabah sisinde dalgalar, ufuktaki kocaman damlalar gibi, donup kalmış eski lavlardan oluşan devasa damlalar gibi titreşiyor. Yanımda eşeğim, bir avareyim ben; hem kutsal hem dünyevi bir yerlere doğru gidiyor, adeta bir başka çağın, belki de henüz yaşanmamış bir çağın dizginlerini tutuyor, yoldan gelip geçenlere el sallıyor, selam veriyor, gülümsüyor, zafer sembolü hurma dallarını bekliyor ve süratle geçip giden arabalara dikkat ediyorum.

Elimde gevşek bir yular, Gribouille'le beraber, onun sarkık başının hemen önünde yürüyorum. Ne kadar zamandır yürüyoruz, meçhul. İkimiz de sıcaklığı, gölgeye pek mahal vermeyen alev alev güneşi hissediyoruz. İstikametimiz orman ve birazdan mola vereceğiz. Gribouille içgüdüğü gereği, boynundaki yularla başına uygulanan her tür baskı karşısında başını geri çekiyor. Yiyecek bir şeyler gördü mü, yuları çekiştiriyor. Burnuyla araştırıyor ve hoşuna giden ne varsa ona yollanıyor. Büyük bir kuvvetle sallanıyor. Hindibaya, deve dikenine, böğürtlen çalısına, yani dikenli ne varsa bayılıyor. Sulu bir elmayı iştahla yemiş gibi hatır hutur yiyor bunları. Sonra da ağzında neredeyse otlığın yarısıyla, düşünceli düşünceli ilerliyor.

O ve ben baskılara tepki vermeyi öğreniyoruz, beraberce; Gribouille çekmeyi, kendisinden ne istediğini anlamayı öğrenirken, ben de onu birazcık dizginlemeyi, onun gönlünden ne geçtiğini sezmeyi öğreniyorum. Ama yemek yesin diye *adım başı* duramayız. O yüzden bir anlaşma yapıyoruz onunla. Ben hafifçe çekiyorum, o da cevap veriyor. Cevap verdiği an, hareket ettiği an, yuları bırakıyorum. Yola devam etmemiz gerektiğini o da biliyor. Olur da cevap vermezse, *hakikaten* yemeğe dalıp gitmiş, en sevdiği mola yemeği hindibalardan biraz daha yiyeyim demişse, hiç dokunmuyorum ona. Bu konuda fazla seçim şansım yok! Yularını çekmek hiçbir işe yaramaz. Hatta Fransızların bu konuda bir atasözü var: *un âne se pousse et ne se tire pas!* Yani eşek kendi kendini çeker, başkası tarafından çekilmez. Birkaç hindiba yaprağını kopardıktan sonra, sertçe bir çekiş yeniden yollara düşürür onu çoğu kez. Bizim yolculuk böyle işte. Uyum içinde yürüyüp yemek yiyerek, yan yana ilerleyip sohbet ederek, bir adam ile eşiği ağır ağır ama emin adımlarla bir yerlere gidiyor, sarı taşlı bir kır yolunda ilerliyor. Elimi başının üzerine, kulakları arasındaki kemikten yumruya koyuyorum; bir nevi vites, gizli bir kapak bu küçük yumru. Başının her yanı yumuşacık, insanın görüp görebileceği en yumuşak şey.

Gribouille'yi durdurmak için, adımlarımı yavaşlatıyorum, duracağımı anlıyor böylece. Çüş! Durduğumda, dimdik, omuzlarım adamakıllı geride, kıpırdamadan kalıyorum sakince. Gündelik hayatımda, adeta dünyanın ağırlığını omuzlarımda hissederek ekseriyetle kambur durduğumdan iyi gelir böyle dimdik durmak. Gevşer, nefes alır verir, kuşlarla arılara kulak kabartırım. Her şeyin içi boşalır sanki. Yavaşlarım. Bir eşiğin yanındayken vücut dilinizin de yavaşlaması gerekir. Sanki bel boyu suda yürür gibi, sarsak sarsak değil, sağlam adımlarla ilerlemeniz gerekir. Dikkate kesmiş, yavaş vücut hareketleri sayesinde eşiğin güvenini kazanırsınız: Küçük, yavaş adımlarla vefa yolunda ilerlersiniz.

Hava ılık, ama berrak, hatta öyle berrak ve kuru ki nemden eser yok. Burasının rakımı bayağı yüksek, 1 kilometreden fazla. Tekrar nefes alıp veriyorum. Hiç hissetmediğim kadar özgür ve canlı hissediyorum kendimi. Rahatlıyor ve yuları, hatta her şeyi gevşetiyorum. Gribouille duruyor; sihirli bir ân boyunca hiç kıpırdamadan yan yana durup gözlerimiz ileride, kendi düşüncelerimize, düşlerimize dalıp gidiyoruz. Onun kesik kesik, derin derin nefes alıp verişini, adeta gamlı gamlı iç çekişini duyuyorum. Sanki bir eşek nirvanasındaymışçasına dalıp gidiyor gözleri; ara sıra içinden gelince, görünüşte hiçbir sebep yokken duruyor, sadece bakıp dinliyor, sanki her şeyi bir bir kaydediyor. Başı kıpırtısız, tam bir sükûnet içinde. Gündelik hayatımdaki beceriksizliğime

hayıflanarak, hülyalara dalmış bir hayvanın başka âlemlere dalışını seyrediyorum hayran hayran. Bomboş bir ân değil bu kesinlikle, bir eşeğin sadece durduğu, hiçbir şeyin olmadığı bir ân değil. Derin bir *varlığı*, bir doluluğu hissediyorum. Bir şeyler *oluyor*, sizin göremediğiniz bir şeyler. “Öz, göze görünmez,” demişti tilki, Saint-Exupery’nin *Küçük Prens*’ine. Eşek de tilkiyle hemfikir. Gribouille iç çekiyor, sonra bir daha iç çekiyor, kulaklarını oynatıyor, burun deliklerini iyice açıyor ve hemen ardından daha da fazla hikmete nail olmuşçasına ilerlemeye başlıyor.

* * *

Her zamanki gibi, verdiği sözü tuttu bahar meltemi. Kış bitince geri geldi, kuşlarla beraber. Eşekler saklandıkları yerden çıktı, büyük bir sevinçle anırdı, yeni bir yılın özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz, yemyeşil kırlara ve ılık havaya doğru koştu. Tüyleri keçe gibi ve hava ısındıkça dökülecek. Gribouille’i kaşağılıyorum. Sayfa üzerinde karalamalar yapan, bir şeyler çiziktiren bir eşek o. Gribouille, Fransızca *gribouillage* sözcüğünden geliyor. Çiziktirmek anlamına gelen *gribouiller* fiilinden türeyen bu sözcük, karalama ya da çiziktirme demek. *Gribouille* aynı zamanda, biraz basit, biraz safdil, hatta biraz da *budala*, yani benimle kafa dengi birini ima ediyor... Önümde azametli bir taş portal manzarası, masmavi bir Fransız göğü ve tatlı bir bahar güneşi altında, çok, çok uzaklardaki ıssız bir yerde, elimde plastik bir kaşağı, bir Fransız eşeğinin keçe gibi tüyelerini kaşağılıyorum.

Devasa bir kıtada yer alan, kıydan biraz açıkta bir ada metropolünü terk edip, her nasılsa, denizden uzaktaki küçük bir kırlıkta birkaç eşekle beraber buldum kendimi. On yaşından beri, Amerika’ya, New York’a gitmeyi düşledim hep. Hatta 1970’teki ilk seyahatimden sonra, Empire State binasında yaşamayı bile hayal ettim. Ailemle gitmişim oraya. Atlantik’i aşıp annemin kızkardeşini görmek için, yıllarca para biriktirmişler, yediklerinden içtiklerinden artırmışlardı. Annemin kızkardeşi Amerika’ya birkaç yıl önce göç etmişti. Okul arkadaşlarım inanmamıştı Amerika’ya gideceğime. Uçakta bize bedava verilen Pan Am çantasını uzun süre saklamıştım. Hatta o vakitler dünyanın en büyük uçağı olan, insan yapımı o azametli aracın yer planını da çantanın içine koymuştum gizlice. Dünyanın üstünde kendi kaderim, aşağıda, taksiler, insanlar ve ihtimallerden oluşan uçsuz bucaksız sarı bir düşler âlemi içinde gözümün önüne serilmişti. O ana dek gittiği en uzak yer, yağmurun hiç durmadığı Kuzey Galler’deki köhne bir kumsal olan şu velet karşısında herkes şaşırılmıştı. Tuhaf kokular, komik isimler, sıcaklık, farklı renkler ve her yerde rüzgârla savrulan yığın yığın çöp. Her köşe başında, hiçbir şey yapmayan, sırf öylesine durup etrafa bakan insanlar görmüştüm. Büyülenmiş ve günün birinde geri geleceğime yemin etmişim.

Bu yemini hiç unutmadım; büyürken, hatta dünyayı daha iyi kavradıkça, hayalim baki kaldı. Yetişkinlikte nereye gidersem gideyim, New York aklımdan hiç çıkmadı. Bu yemini milenyumda hayata geçirdim nihayet. İşte gene New York’taydım, hem de, diyordum ki kendi kendime, bir daha geri dönmemesine, sonsuza dek. Kırkuncu yaşgünüme az kala, Central Park civarındaki bir stüdyo dairede yaşıyordum. Elimdeki yeşil kart, *daimi* oturma iznim olduğunu söylüyordu. Birkaç yıl boyunca, Batı Yakası’nın üst taraflarındaki mahallede keyifle yaşadım. Parkta yürüyüşler yaptım,

süpermarketten aldığım fındıklarla sincapları besledim. Broadway'yi arşınlayıp durdum, devamlı *Zabar's* şarküterisine uğradım, sokağın öte tarafında, Broadway Mall denen yılan gibi ince uzun bir alışveriş merkezinin yanında bir banka oturup gelip geçenleri seyrettim. Doksan altıncı caddenin köşesinde, Isaac Bashevis Singer'ın güvercinlerini beslediği ve kendi *Shadows on the Hudson*'ımın gözlerimin önüne serildiği küçük bir alanda aylıklık ettim.

Ama bu New York hayaliyle bir türlü barışamadım. Katlanabileceğimden hep fazlasıydı bu hayal; özellikle de hayata geçtikten, tavsamaya başladıktan sonra, beni bir çırpıda yutan ve geri tüküren müşkülpesent bir canavar olup çıktıktan sonra. Diğer yitik insanlarla beraber, eczane önlerinde saatlerce kuyruk bekledikten sonra. Çocukken, Big Apple sirkindeki sihirli numaralar karşısında büyülenmişim; ama yetişkin olarak gördüm ki onun yaptığı tek iş, el çabukluğuyla birtakım hileler çevirmektir. Belki hayalim küllenmişti. Belki artık çok geçti. Kim bilir, belki de bu hayal sadece pipo tütürürken kurulacak hayallerdendi.

* * *

Gribouille'in kalın, koyu tüylerini yeteri kadar sert ya da doğru noktayı taramamışsam, burnuyla kolumu dürttüğünü ve bana nereyi taramam gerektiğini gösterdiğini hatırlıyorum. Başıyla, kocaman kahverengi başıyla konuşuyordu benimle. Baş ağır mı ağırdı ve başının ağırlığına omuzlarımla destek olunca hoşuna gitmişti. Başlarımız öyle yakındı ki birbirine, neredeyse onun gözlerinden bakabiliyordum dünyaya. Bir süre sonra geri çekilmiş, beni bir kez daha dürtmüş ve yeniden iteklemişti; zira ara sıra iteklemeyi severdi beni. Başını karnıma dayar, hafifçe dırter, zararsız bir tos vuruverirdi. Yüzündeki ifadeden hiçbir şey anlaşılmazdı: Tamamen esrarengiz bir ifade takınırdı. Gözleri, gümrak bir çalılıkta kaybolmuş iki koyu mantardı sanki. Gözlerine bakmak, onlardan bir anlam çekip çıkarmak zor işti. O gözlere girmeye kalkıştığınızda, muazzam bir mahremiyette kaybederdiniz kendinizi...

Auvergne'e gelmeden önce, Fransa'nın bir başka bölgesinde yaşadığım zamanlarda, Gribouille adında kahverengi, kırma bir köpek tanımıştım. Odun ateşinde geleneksel köy ekmekleri yapan bir fırıncının köpeğiydi. Eski tarz işliklerden hallice bir dükkânın önünde oturur, gelip geçene havlardı Gribouille. Ama dostane bir edayla, heyecanlı heyecanlı havlardı. Kimse de korkmazdı zaten. Gribouille'yi ne zaman görsem, içim hop hop ederdi, keza o da beni görünce öyle. Her daim şu tuhaf şeyi yapardı: Sanki ısıracaktı gibi, çenesini bileğinize geçirir ve siz de kolunuz onun ağzında öylece dururdunuz. Dişlerinin belli belirsiz izi kalırdı.

Nedendir bilinmez, asla ve asla derinizi delip geçmezdi o dişler. Emsalsiz bir marifetle, sırf oyun olsun diye yapardı. Nereye gitsem, peşimden gelirdi. Beraber kilometrelerce yürür, geniş kırlardan, çamur deryalarından neşeyle geçerdik; sonrasında onu arabayla geri götürmek zorunda kalırdım hep. Hatta bir gün, arabamı karların altından çıkarmam gerektiği için, sabırla beklemişti beni. Seyrediyordu, zira arabayla gezmeyi bekliyordu dört gözle. Arka koltuğa atlayıvermişti. Sanki şoförüyle gezen bir asilzade gibi, dimdik oturmayı, kesik kesik nefes almayı, her şeye ilgi göstermeyi severdi. O bölgeden taşındığımda, dostum Gribouille'ye veda etmek çok zor gelmişti bana. Neden

sonra, bir başka Gribouille'yle, burnuyla adeta bir şeyler anlatan can yoldaşım ile tanıştım; bir başka geleceğe uzanan, başka ihtimallere açılan kapılardan geçen bir başka yolculukta, bana eşlik eden Gribouille'yle...

İşin ilginç yanı, eşek Gribouille ile ilk karşılaşmam, dokunaklı, adeta vecd edici bir vesileyle oldu. Bir eşek sürüsü, neşeli neşeli, muzaffer bir edayla bize doğru koşuyordu; evet, eşekler de koşabiliyor! Avazları çıktığı kadar anırıyorlardı. Ama anırdıkları kişi ben değildim. Sahipleri Jean'dı, yani ellilerinde, küçük gözlüklü, saç sakalı birbirine karışmış, görmüş geçirmiş şen şakrak bir adam. Jean canı gibi sevdiği eşeklerden büyük bir tutkuyla, dokunaklı bir edayla bahsederdi. İkimiz arabayla, Allègre'nin eski şehir merkezinden bir iki kilometre uzaklaşmış ve boş, en azından bana boş gibi görünen bir alanda durmuştuk. Ama çok uzun süre değil. Jean arabayı park eder etmez, çayırın öte tarafından, çalıkların arkasından bir anırma sesi geldi. Sonra paldır küldür bir koşuşturma: Daha Jean gelmeden, onun geleceğini her ne hikmetse biliyorlarmış meğer.

Jean on yılı aşkın bir zamandır, yani karısı Anne-Marie ile beraber, büyük gayretler sonucu, küçük ölçekli eşek şirketi "*Âne-en-Auvergne*"i, yani "Auvergne'deki Eşek"i kurduktan bu yana, eşek yetiştirip kir alıyor ve eşek turları düzenliyor. Bana anlattığına göre, Jean ta yıllar önce, Fransa'yı yürüyerek dolaşmaya hazırlanırken abayı yakmış. O zamanlar Cenevre'de marangozluk yapıyormuş, ama bir kaza sonucu belini incittiğinden sırt çantası taşıyamıyormuş. Yükleri taşınması için bir eşek almasını söylemişler. O da almış ve olan olmuş; böylece, biz de burada, çitleri iteleyip duran, yemek için birbirleriyle canhıraş yarışan bir eşek sürüsünün karşısındayız işte. Vücut şekilleri, boyutları, cinsleri farklı, on kadar eşek vardı herhalde. Kimileri diğerlerine kıyasla daha gözüpekti. Jean onlara bayat ekmek vermiş ve bir bir isimlerini söylemişti: Victor, Jean-Luc, Pierre, Judie, Picotin... ve evet, kocaman, uysal, çikolata renkli Gribouille.

Yanıma alacağım, güvenebileceğim, bel bağlayacağım eşek işte buydu. Biraz içgüdüsel bir yolla olup bitti her şey. Evet, aradığım oydu. Uzun mesafeleri kat edebilecek, ağır yükleri taşıyabilecek, güçlü kuvvetli, orta yaşlı bir eşek olduğunu söyledi Jean. Ufak eşeklerini, küçük dişi eşeklerini çoğunlukla çocuklu ailelere kiraladığını da söyledi; zira çocuklar ekseriyetle çok uzun süre yürüyemiyor ve bazen de Gribouille gibi büyük erkek eşeklerden korkuyorlardı. Ama Gribouille görüp görebileceğiniz en uysal eşektir. Av köpeklerinininkini andıran baygın bakışlarıyla, huzurlu bir hüznün timsaliydi adeta. İlk karşılaşmamızda öyle nazikti ki; çivisi çıkmış bir dünyanın, kaçıp kurtulmaya ahdedtiğim bir dünyanın ezeli düşmanı gibi görünmüştü bana. Birlikte çekip gideceğim yol arkadaşımı bulmuştum işte. Sekizinci yüzyılda yaşamış bir Çinli şair anlatmış vaktiyle: Yolda bir seyyahla, uzun bir yolculuğa çıkacak bir seyyahla karşılaşmış: "Eşğimden indim, bu seyyaha veda şarabından ikram ettim. Nedir senin yolculuğunun amacı diye sordum. Şöyle dedi bana: Şu fani dünyada muzaffer olamadım. O yüzden Nan-Chan dağlarına çekilip orada huzur arayacağım." Peki neydi bu seyyahın aradığı? "Sükûnet," dedi, "dinginlik: Tek istediğim şey, zümrüdi sisler içinde bir ömür geçirmek."

Dağların tepesinde, zümrüdi sisler içinde, Gribouille ile ben de sohbet ediyoruz ara sıra. Orada burada, yürüye yürüye muhabbet ediyoruz: eşeğiyle konuşan bir seyyah. Hatırı sayılır sohbetlerimiz oldu bugüne dek. Fransızcamı geliştirmemde müthiş yardımı dokunuyor bana. Maalesef, dil konusunda beceriksizim. Yetenek sıfır. Lisede Fransızca öğrenmedim; aslına bakarsanız, on altı yaşında liseyi bitirirken, *hiçbir şey* öğrenmedim. Çeyrek asır sonra, yıllar boyu her cumartesi, neredeyse hiç aksatmadan, 2 numaralı metro hattına binip, doksan altıncı caddeden Harlem'e, 125. caddeye giderdim. 122. caddede, tek odalı ufacık bir dairede yaşayan işsiz film yapımcısı Victor'dan Fransızca dersleri aldım. Kıt kanaat geçinen, Bröton bir Fransızdı Victor. Harlem'deki loş bir odada, fiil çekimlerini ezberlerdim. Sonra da Morningside Park'tan geçer, bir zamanlar ihtişamlı olan kırık dökük dik merdivenlerini tırmanır, Amsterdam Caddesi'ndeki devasa kilise St. John the Divine'ın arkasından, eve doğru giderken, az önce öğrendiğim şeyleri yüksek sesle tekrarlardım. Kış gelince, özellikle de akşam çöktü mü, parktaki tekrarlar tehlikeli olurdu. Yazın ise, çalılıklardan sincaplar fırlar, çocuklar da viran sahalarda top oynardı.

Başka bir Fransızca hocam var artık. Gribouille sabırlı ve hatırsınas bir hoca; hiç araya girmiyor, söylemek istediğiniz şeyi söylemenize izin veriyor. En doğru sözcüğü bulmak için durup düşünesiniz diye size zaman veriyor, sonra da o sözcüğü açıkça ve dikkatle söylemenizi sağlıyor. Ben konuşurken bana bakıyor ve kulaklarını sallıyor. Sinekleri kovalamak için yapıyor bunu, ama biliyorum ki beni dinliyor. Onun yanındayken daha iyi konuşuyorum. Cümleleri hızlı hızlı, yarım yamalak, yalan yanlış söyleme ihtiyacı hissetmiyorum. Bir eşeğin yanında, doğru konuşuyorsunuz. Hangi dil olursa olsun; keşke insanların yanındayken de hep böyle olsaydı! Ben de, küçük insan kulaklarımla, onun hikmetini ve isteklerini can kulağıyla dinliyorum. Benim gibi her zaman dinlemeyi beceremeyen birine sabır telkin ediyor.

Özellikle sabahları anırıyor ara sıra ve büyük sarı incilerini, yani azametli ön dişlerini gösteriyor. Her günün sabahı, yelelerini okşuyor, kaşağılıyor, bir önceki akşam toprakta yuvarlanmasından, semer ve yular çıkarılır çıkarılmaz özgürce yuvarlanmasından kalma çer çöpü temizliyorum. Hele sert sert iyice kaşağıladım mı bayılıyor. Güneş daha tam anlamıyla yüzünü göstermeden, topraktan çiğler kalkmadan, havanın ayazı gitmeden, birlikte yaşadığımız özel bir ân bu. Sonra semer vuruyor, yürüyerek sohbet ediyoruz. Ekseriyetle de yan yana sessiz sessiz yürüyor, kendi düşüncelerimize dalıyoruz. Bazen sözcükler haddinden fazlasını söyler, Gribouille; yanlış anlamalara, sığıklara sebebiyet verirler. Bazen de zırvadan, ağızdan çıkan havadan ibarettirler. İyisi mi o zaman sen de, kuşları, vızıldayan arıları, oraya buraya gizlenmiş cırcırböceklerini ve günümüzün kuru gürültülü sığ teknolojik dünyasında bulunamayacak şu doğanın sessiz şarkısını dinle. Şu canım dağ ormanını dinle, Gribouille. Dinle.

Biz ayrılamayız artık; Sanço Panza ile karakaçanı gibiyiz, adeta bilinçaltının rüya gibi ağaçlı yollarında ilerleyen "ben" ile "öteki ben"iz. Don Kişot'u herkes bilir; hani yaşlı küheylanının sırtında, ortaçağın Kastilya düzlüklerini kateden, değirmenlerle dövüşen, adalet arayan, çivisi çıkmış bir dünyayı, şu hepimizin yaşadığı dünyayı düzeltmeye çalışan gezgin şövalye. Peki ya safdil, dürüst Sanço ile onun safdil, dürüst karakaçanı ne olacak? Sanço ile karakaçanın o tatlı mütevaziliğinde

şiişsel ve doğal bir güzellik var; insanın da eşeğın de en ufak bir talepte bulunmadığı, isteklerini ya da tasarılarını hiç dillendirmediğı bir vefa var. Dünyevi bir beraberlik, karşılıklı ilgi alaka ve sevgi var.

Sanırım bu yüzden Franz Kafka, “önceden belirlenmiş bir hedefi” olan ve gezgin şövalyeliğın metafizik vazifeleriyle yükümlü Don Kişot’a kıyasla Sanço’nun çok daha özgür olduğunu söylemişti. Hem, “Sanço,” demişti Kafka, “kimseye zarar vermez”; boz eşeğı de Sanço’nun “sarkık göbeğini”, kaba köylü hal ve tavırlarını adeta sırtlanmış, üstelik bunu da hiç gık demeden, riyakârlık etmeden yapmıştı. Onlar bizim gibi eğitilmiş, kültürlü insanlar değil, mütevazı çiftçilerdi, Gribouille; sadelik arayışındaki alçak gönüllü insanlardı, talihleri kâh iyiye kâh kötüye dönen canciğer arkadaşlardı. Bir an olsun, birbirlerinden ayrı kalamıyorlardı.

Sanço ile Don Kişot; karakaçan ile Rocinante’yi nehir kıyısındaki bir söğüt ağacına bağlayıp “Meşhur Büyülü Kayık Serüveni”ne çıkmak üzere yola koyulmuşlardır; “[...] kıyıda dört beş metre kadar açılmışlardır ki Sanço daha şimdiden kaybolduklarını sanarak titremeye başlar; hele hele eşeğinin anırmaya başladığını [...] görünce iyice kendinden geçer”. “Aman Senyor,” der Sanço efendisi Don Kişot’a, “boz eşek arkamızdan ağlıyor, Rocinante de ardımıza düşmek için dizginleri zorluyor. Sakin olun sevgili dostlarım, sakin olun; bizi sizden ayıran bu çılgınlık yerini nasıl olsa hayal kırıklığına bırakacak ve o zaman nasıl olsa dönüp geleceğiz.” Sonra Sanço göz yaşlarına boğulur.

Don Kişot’tan az bilinen sahneler de hatırımda; mesela toprak ağası ile eşeğinin olduğu sahneler. İnsan-eşek ilişkisine dair bu en latif satırları, ta dört yüz yıl önce yazmış Miguel de Cervantes, büyük kısmını da hapiste yazmış. Ah çeker Sanço, karakaçanı ile beraber derin bir çukura düştükten sonra, “şu sefil dünyada yaşayanların başına adım başı ne beklenmedik olaylar gelir”. Sanço, o yeraltı zindanından kendilerini kimsenin bulup kurtaramayacağını, kendisinin ve boz eşeğinin hemhal olup öleceğini, çürüyüp mihnet dolu şu dünyaya karışıp gideceklerini düşünerek korkuya kapılır. “Ah benim değerli yoldaşım, dostum!” diye inler Sanço, Don Kişot gelip de onları kurtarıncaya kadar. “Bana yaptığın hizmetlerin karşılığında ne kötülükler ettim sana? Affet beni, canım karakaçanım.”

Sonra karakaçan ortadan kaybolduğunda, yani serseri hırsız, kalles Ginés de Pasamorte tarafından çalındığında, Sanço ömründe ilk kez öfkeden kudurur ve “duyup duyulabilecek en ıstırap dolu ağıdı yakar.” Nihayet karakaçanına kavuştuğunda, gezgin şövalyenin yardımcısı sevinmekten ve gözyaşlarından kendini alamaz: “Eşeğine doğru koşan Sanço ona büyük bir şefkatle sarıldı ve ‘Nasılsın benim güvenilir yoldaşım, gözümün bebeğı canım karakaçanım!’ dedi. Sonra onu öpüp okşadı. Karakaçanı ise kendisine gösterilen bu sevgi ve şefkati, tek bir kelime etmeksizin, büyük bir sakinlikle karşıladı.”

III

Kuşluk vakti aheste aheste yürüyoruz. Bugün de erkenden çıktık yola, zira gün uzun ve sıcak olacak, üstelik tepelere tırmanacağız. Hava raporlarına bakılırsa, yeni bir kavurucu sıcak dalgası gelmiş Fransa'ya. Bir süre daracık taşlı bir patikadan bayır yukarı yürüyecek, iki gümrah çam ormanı arasındaki açıklıktan geçeceğiz. Vadiye inen bayır epey sarp. Etraf silme ağaç; sivri tepeleri göğe bakıyor. Kayalardaki çatlaklardan minik kertenkeleler bir görünüp bir kayboluyor. Aşağıda ufak turuncu benekler görüyorum: Birkaç eski taş evden, bu dağlardan elde edilen taşlardan yapılmış evlerden oluşan uzaklardaki bir köyün çatılarını görüyorum.

Gribouille zarif zarif, dikkatli dikkatli yürüyor, toynaklarını yerdeki oynak taşlara basıyor, adımını atmadan önce bastığı yeri kontrol ediyor. Dikkatinin kaynağı içgüdüleri. Taşlı, pütürlü olmayan yolları seçiyor. Taşlardan hoşlanmıyor belli ki. Ne zaman taşlı bir yolda yürüse, her daim yolun kıyısındaki yumuşak, yeşil toprağa yöneliyor. Yolun kıyısına doğru azametli bir edayla gidişini seyretmek müthiş bir şey; yahut ortada yeşil bir alan varsa, orada kocaman kahverengi bir leke gibi duruyor. Sarkık başı, toprağı tarayan burnuyla, sanki gideceği yolu kokluyor, hususi geçiş yolunun kokusunu alıyor. Eşekler renkleri, mesela kırmızıyı göremez, derler. Ama yeşili görüyorlar, orası kesin. Gribouille tırmandıkça, sarkık ağaç yapraklarına ve eğreltiotlarına sürtünen heybenin çıkardığı sesi duyuyorum. Yolun kıyısına yanaşması, gönlünden geçen atıştırma hareketlerine yöneldiği anlamına geliyor; ve önünde ne varsa silip süpürüyor. Bir süre sohbet ediyoruz; ortalık sessiz, hiç kısırtı yok. Gribouille otların neredeyse yarısını mideye indiriyor.

Gribouille'in boynundaki yular gevşek, çünkü şu tırmanış için neyin gerektiğini ikimiz de biliyoruz. Ya tırmanacağız ya da devrilip aşağı yuvarlanacağız, başka ihtimal yok. Gribouille duruyor, ses etmiyorum; yeniden yemek yiyor, ben de yemyeşil vadiyi seyrediyorum. Düşünceler üşüşüyor aklıma, saf düşünceler, berrak görüntüler, net fikirler. Tefekkür mekânı ve zamanı. Bütün yüzler silinmiş yüzünüzden. Gribouille mutlu mutlu otluyor; bense ağaçların üzerinden ufku izliyorum keyifle. Sonra boynuna ya da sağrısına hafifçe vuruyorum iki kere. Haydi, deh! Yeniden yola koyuluyoruz. Yan yana yürüyoruz. Gribouille kendi düşüncelerine, hiç kimseyle paylaşmadığı ketum düşüncelere dalıp gitmiş. Ara sıra arkasına düşüyor ve iki yanında heybeler, mütevazı mütevazı salladığı kuyruğuyla bayır yukarı kendi başına yürüyüşünü seyrediyorum.

Fas'taki Atlas Dağları'nda ilk kez bir eşekle yürüyüşe çıktığım zaman, tepesi ahşap mantarlı kakmalı bastonumu nasıl da sıkı sıkı tuttuğum hâlâ hatırimda. Bastonumu yıllar önce Fransız Pirenelerinde, yol kenarındaki derme çatma bir tezgâhtan, koyun peyniri satan bir ihtiyardan satın almıştım. Üç yüz koyunu kırlarda otlarken, o da dağda sisler arasından çıkıp gelen meraklı gezginlere baston satıyordu. Çok geçmeden öğrenmiştim ki *hem* bastonu *hem* eşeği tutmak zor iş. Çok külfetli iş. Kaldı ki kimi eşekler bastonlu insanlardan rahatsız oluyor. Bastonu mızrak ya da değnek sanıp irkiliyorlar.

O yüzden bu sefer bastonumu evde bıraktım. Şu ânda sol elimle Gribouille'in yularını tutuyor, sağ elimle de Gribouille'in sol tarafından, "berisinden", yelelerinin sıcaklığını, boynunun kuvvetini ve

sertliğini hissediyorum. “Bir eşegin yoluna yordama vakıf olmamız lazım”. İşte böyle demişti İngiliz bir eşek davranışı uzmanı, ben bu yolculuğa hazırlanırken. “İnsan beyniyle değil, eşek beyniyle düşünmeye çalışmamız lazım”. Çok yerinde bir nasihatti bu: “Fiziksel gücün kifayetsiz olduğunu öğretir bize eşekler. Onlara güç uygulamak hiçbir işe yaramaz. Eşegi daha hızlı yürütemezsiniz; daha hızlı iş gördüremezsiniz. Onun temposuna uymayı öğrenmemiz lazım.”

Gribouille’in yularını azıcık ama sertçe çekiyorum ve tırmanmaya devam ediyoruz. Gezgin İskoç yazar Robert Louis Stevenson’ın düşüncesiye farklı. O da yavaş yavaş gitmek istiyormuş, ama o kadar da değil. Acemi eşekçiler gibi, sabrını tüketmiş ve eşegi itip kakmış; oysa eşekleri itip kakmak hiçbir işe yaramaz. Yaklaşık 100 kiloluk yük vurmuş Modestine’in sırtına; zavallı karakaçan için çok fazla yük. Ufacık yük hayvanına gereken saygıyı göstermemiş, eşeklere özgü farklı yol yordamı kavrayamamış. Eşeklere özgü farklı yol yordamı kavramaya çalışmamış.

Modestine’in uzun bir yol boyunca yavaş ve acıklı bir halde gittiğini görünce, “Sizin eşek epey ihtiyar galiba” demiş yeşil mintanlı bir köylü.

“Dedim ki ona, hiç sanmam.

Öyleyse, dedi, uzun yoldan geliyorsunuz.

Yok, dedim, daha yeni çıktık Monastier’den yola.”

Köylü gülmüş ve yerden bir çalı alıp ufak karakaçana vura vura kül rengi sağrısında şerit şerit yaralar açmış. Modestine bağırması. “Bu hayvanlara hiç acımanız yok herhalde” demiş köylü, Stevenson’a talihsiz bir ders vererek. “Böyle bir hayvan hiçbir şey hissetmez; hani derler ya, eşek gibi diye. İsterseniz bir temiz sopa atın, hiçbir sonuç alamazsınız.” Değnekle gütmek işe yarar olsa olsa. Çok geçmeden, köyü arkada bırakınca, Modestine’in gönlünden bir yan yola sapmak geçmiş. Stevenson’ın düşüncesiye farklıymış. Kendini kaybetmiş ve “zavallının yüzüne iki kere vurmuş. Hadi bir daha vur der gibi, gözleri kapalı başını kaldırdığını görünce büyük bir acı duymuş. Neredeyse göz yaşlarına boğulacaktı.” Durup beklemesi, sabrını tekrar kazanması gerektiğini, bazı şeyleri atarak yükü hafifletmesi gerektiğini fark etmiş. Gene de yükleri atarken, diyor Stevenson, “boşta kalan elimle Modestine’i dövdüm, sertçe patakladım.”

Stevenson *Travels in the Cévennes* kitabında bir bölüme “I Have a Goad” [Değneğim Var] başlığını koyar. Değnek denen şey, insan olsun hayvan olsun, gütmeye, teşvik etmeye, karşıdakine zorla bir şeyler yaptırmaya yarar. “Şu değneği icat edenden Allah razı olsun!” der Stevenson. “Ucunda minicik iğneyle şu düz sopa, elime geçtiğinde bir asaydı aslında. O ândan sonra da Modestine benim kölem oldu. Bir dürtüldü mü, en davetkâr ahır kapısından içeri giriverirdi. Bir dürtüldü mü, muzaffer bir edayla giderdi kilometrelerce. Doğruya doğru, pek de hızlı gitmezdi. En iyi ihtimalle, yaklaşık on beş kilometreyi dört saatte katederdik. Ama dünden beri sanki bir mucize oldu! Şu çirkin değneği kullanmaya, kolum ağrıyana kadar pataklamaya gerek yok artık; pala sallamak yok, onun yerine ihtiyatlı ve centilmence bir kılıç dövüşü var artık. Hem, Modestine’in kül rengi sağrısından ara sıra bir damla kan gelse ne olur ki?”

Eğer şu bayırı yanımda Gribouille olmadan, tek başıma tırmanıyor olsaydım, iki kat, belki de daha hızlı giderdim. Peki ama ne anlamı oldurdu bunun, o durumda ben kiminle sohbet ederdim? Bir eşekle

beraberken, onun yoluna yordamına vakıf olmak için temposuna uymak zorundayım. Her daim bir durup bir ilerlemek zorundayım. Eşeklerle böyle yürüyor bu iş. Sabırlı olmayı öğrenmek, sabırsızlığımı ve içimdeki hüsrân duygusunu, basıp geçme, sollama, kornaya basma, virajı hızla alma, yoluma çıkan yayalara küfretme arzusunu bastırmak zorundayım. Zira ite kaka New York kaldırımlarında yürümüyorum, ya da tıkalı bir otobanda beyhude yere sinirli sinirli araba sürmüyorum ki artık. Taşlı bir patıkada eşekle giderken işler farklı yürüyor: Sabır denen şey, bir kundak gibi, rüzgârsız denizdeki bir tekne gibi, bir o yana bir bu yana salınan bir hülya haline geliyor. Hassas adımların keyfini sürmek, yavaş adımlarla daha çok yol almak, yaşanılan anın kıymetini bilmek, bu anı sürdürmek ve bütün azametiyle hayatın her anına yaymak gibi bir lütuf oluyor.

IV

Gribouille tekrar duruyor aniden, yolda kımltısız kalıyor. Vadiyi seyre dalıyor. Bekliyorum. Kendinizi koyverdiğinizde, masmavi bir gökle dolu bir zihne ne tuhaf düşünceler gelir. İngiltere'ye yaptığım o yolculukta eşekler hakkında ne çok şey öğrenmişim; keşke Stevenson da öğrenebilseydi bunları. Nadide bir mayıs sükûnetinde, Manş Kanalı'nda menevişlenen dingin bir denize baktığımı hatırlıyorum. Salcombe Regis'e doğru Salcombe Hill yalıyarı boyunca hızlı hızlı yürüyor, otlayan koyunlarla ineklerin arasından, hem yalıyarın kıyısına tırmanan hem güneşe uzanan hem de Lyme Körfezi'nin sularına dalan düzlüklerin içinden geçiyordum. Doğuya döndüm yüzümü ve dişbudaklarla akçaağaçların arasından, avare sülünleri geçerek eşek cennetine yöneldim. İngiltere, Devon'da deniz seviyesindeki heybetli bir dağ ovasıydı sanki orası. Gündelik hayatın süfliliğini, insanın vahşetini ve aymazlığını arkamda bırakıp, ulvi bir vahaya giriyordum adeta.

Eşekler Krallığı anırmayla cınladı. Zihnimin derinlerinde hâlâ duyuyorum bu sesi. Gribouille de duyuyordur belki. İşte bir anırma sesi, bir daha... ve bir daha, bu sefer en yüksek perdeden. Olağanüstü bir selamlama bu. Her anırma mükemmel bir dünyanın miladına işaret ediyor. Dingin bir seher vaktine yakılan hayvani bir ağıt bu. Vahşi bir masumiyet çılgılığı. Sidmouth Eşek Barınağı'ndaki eşek uzmanlarını ziyaret ediyorum. Burası İngiltere'nin en büyük ve en başarılı yardım kuruluşlarından biri. İçerisi de büyük küçük, renk renk, cins cins Gribouille'in kardeşleriyle dolu: kimi ihtiyar, kimi kör, kimi öksüz, kimi mazlum bu kardeşlerin; kimisinin toynakları nalbanta hasret kalmış, kimisi kötü kaderin elinden alınmış, kimisi ölümden kıl payı kurtarılmış.

Bazen birkaç hastanın yitip gittiği oluyor; ama pek çoğu, binlercesi Barınak sayesinde ıslah edilmiş, iyileştirilmiş, şefkatli ellere evlat verilmiş, yeni bir hayata merhaba demiş. Diğerleriye Sidmouth'ta güneşli günler geçiriyor; çoğu kırklarına merdiven dayamış, birkaç tane de ellilik var. Bu Barınak'a eşek erbaplarıyla konuşmaya geldim. Eşek kokuları var burnumda. Arkamdan hafifçe dokunuyor biri; yeni ahbaplar edinmek isteyen, ne var ne yok diye bakan ilginç bir müdavim. Eşek davranışı uzmanı Ben Hart'ı beklediğimi söylüyorum. Kendisinin Paccombe çiftliği yakınlarında bir eğitim yeri var. Eşeğin beyninde neler olup bittiğini, zihninde neler döndüğünü, Gribouille'in sükûnet dolu ulvi bakışının mahiyetini anlatacak bana.

“Eşeklerin en iyi yaptığı iş eşekliktir,” diyor Ben Hart. Ahşap bir piknik masasına oturmuş çaylarımızı yudumluyoruz. Ne kastettiğini anlıyorum *galiba*. Ben atgiller konusunda çok tecrübeli. Sidmouth Eşek Barınağı'na gelmeden önce, meşhur guru Monty Roberts'ın, yani “atları dinleyen adamın” Kaliforniya'daki çiftliğinde çalışmış. “Atlara bir şey söylersin,” diyor Ben, “ama eşeğe *sorman* gerekir”. “At üzerindeyken,” diye izah ediyor, “bir su birikintisine ya da dereye yaklaşırsanız, atınıza hafifçe dokunmanız yeter, at dört nala geçer orayı; ata gitmesini *söylediniz mi*, atı *dehlediniz mi*, at gider. Ama eşekte hiçbir işe yaramaz bu. Eşek kılını bile kıpırdatmayacaktır büyük ihtimalle.”

“Eşek söz konusu oldu mu, su birikintisinden geçmesini *rica* etmek, birikintinin ne kadar derin olduğunu ona göstermek, birikintiden sağ salim nasıl geçebileceğini anlatmak zorundasınız.” Eşekler

bir sürü şey bilir, “ama evvelce görmediği, evvelce bilmediği şeylerden de haberdardır. Eşekler insanlarca *makbul* görülen meseleleri çözme konusunda pek maharetli değildir.” “Bizim sorunumuz,” diyor Ben, *Talmud*’dan alıntılarla, “şeyleri oldukları gibi değil, *kendi olduğumuz* gibi görmemizdir.” O halde, bir eşeğin kendini koruma güdüsü inatçılık ya da ahmaklık anlamına mı geliyor? Yoksa bambaşka bir zekâyâ mı işaret ediyor? Ben Hart’ın sözleri vurucu: “Eşeklerin doğasında inatçı olmak ya da zora koşmak yoktur, sadece öğrenmek ve hayatta kalmak vardır.”

John Fowles’ın 1960’larda yayımladığı başyapıtı Viktoryen roman *Fransız Teğmenin Kadını* işte o zaman aklıma girmiş olabilir. Nasıl Stevenson sayesinde Auvergne’i özümseyebilmişsem, o romanı Sidmouth seyahati boyunca okumuş, “İngiltere’nin güney batıya uzanan bacağının altındaki en büyük gedik” olan Lyme Körfezi atmosferini duyumsamaya çalışmışım. Fowles’un kitaba adını veren ayrıksı kahramanı Sarah hakkında söylediği şeyler, ne tuhaftır ki, eşek davranışını izah etmek için uygun düşüyordu: “Sarah *akıllıydı*, ama onun akli çok nadir bulunan bir türdendi; bizim modern zekâ ölçüm testlerinde asla ortaya çıkmayacak bir zekâ. Analitik, problem çözmeye yatkın bir akıl değildi onunki kesinlikle, başımı en çok ağrıtan konunun matematik oluşu da kuşkusuz bunun bir göstergesi. [...] İnsanlara değer biçme konusunda pek tekin olmayan bir yeteneği vardı; insanları, kelimenin tam anlamıyla anlardı.” Sarah’ın meseleleri, eşek meseleleri addedebileceğimiz meseleleri nasıl ele aldığıyla ilgili sözleri hâlâ hatırımda: “Benim tek kurtuluş umudum bu sizin inatçılık dediğiniz şeydir.”

“Eşekler beş ila sekiz bin yıl önce evcilleştirilmiş,” diye sürdürüyor sözünü Ben, “ataları atmış milyon yıl boyunca evrim geçirmiş.” Bu evrim sürecinde, öğrenmek çok önemli bir yer tutuyor: Ben’e bakılırsa, farklı çevrelere adapte olmayı öğrenemezseniz, yırtıcı hayvanlardan, tehlikelerden, tehditlerden kaçmayı beceremezseniz, çok uzun süre hayatta kalamazsınız. Bu ölçüte göre, eşekler bayağı bir işin üstesinden gelmişler. Her zaman takdir edilmese de zeki olduklarını göstermişler. “Eşekler tabiatlarına ve içgüdülerine en uygun olan şeyleri öğrenirler,” diye açıklıyor Ben. “Eşeğin tabiatına tamamen ters olan şeyleri, mesela güdülme, koşulma, nal takılması için ayaklarını kaldırmak, kafes ya da kamyonet içinde taşınmak gibi şeyleri eşeğe öğretmek uzun sürebilir, zira bu tür şeyler eşeğin tabiatına çok terstir.”

Ama eşekler öğrenir. Kendine güvenen, gözüpek bir eşek, yani muhtemelen iyi muamele görmüş bir eşek, çoğu zaman yeni bir şeyler denemekten korkmaz. Hızlıca yeni şeyler öğrenebilir; kendi davranışlarının doğuracağı sonuçlardan korkan sinirli bir eşek ise, kötü muamele görmüş demektir ve daha zor öğrenir. Çok sabır ister bu iş. En meraklı ve cesur eşekler çevreleriyle daha sık etkileşime girer. Farklı seçenekleri araştırır, farklı sonuçlara ulaşır, o yüzden de ahırın kilidini açmak, su kovalarını devirmek ve hediye kapmak gibi şeyleri daha kolay öğrenirler. Akıl gerektiren işler bunlar! “Bir eşeğin özgüven seviyesi,” diyor Ben, “öğrenme yeteneğini etkiler.”

“Peki yaşlı bir eşek yeni numaralar öğrenebilir mi?” diye soruyorum. “Tabii ki,” diyor Ben. “Bir eşeği zihnen teşvik edip, önüne çözülecek problemler ve halledilecek meseleler koydunuz mu, yeni şeyleri çok daha hızlı öğrenmeye başlar.” Bir eşekten bahsediyor örnek babında: “Kakao, merkeze geldiğinde on yedi yaşlarındaydı ve on üç yeni iş öğrendi; bir nesneyi alıp getirmek, eğilmek ve kova

taşımak gibi işler onu zihnen teşvik etti ve sorunlu davranışlarıyla başa çıkmasını sağladı. Öğrendikçe, öğrenme hızı da arttı ve daha çok şey öğrenmek istedi. Komut verildiğinde, dürülü bir halıyı açması sadece otuz yedi dakika sürdü.”

“Eşekleri en çok teşvik eden şeyler, tabiatlarına hitap eden şeyler,” diyor Ben. “Yemek ya da kaşığı, diğer hayvanlarla sosyalleşmek ya da çayırlarda özgürce dolaşmak. Her eşek aynı şeylerle ya da aynı seviyede teşvik olmaz. Teşvik için kaşığı kullanmak, iki eşeğin birbirini kaşımamasını hatırlatır; kaldı ki kaşığının hayvanlarda nabızı düşürdüğü bilimsel olarak ispatlanmıştır.” Ben’e göre, bir eşeğin davranışını “şekillendirmenin” en iyi yolu, “Olumlu Pekiştirme”den, “bir eylemle beraber vuku bulan ve o eylemin yeniden meydana gelme ihtimalini artıran şeylerden” geçiyor. Olumlu Pekiştirme, bir eşeğin, uğruna bilfiil çaba sarf edeceği, mükafata ulaşmak için çalışmaya devam edeceği şeyler demek.

Ben Hart, Olumlu Pekiştirme’nin, yani “eşeklere bir şeyler öğretmenin ve davranışlarını değiştirmenin en nazik, en emin ve en etkili yolunun” ne anlama geldiğini gösteriyor bana. Biraz sonra, Paccombe Çiftliği Eğitim Birimi’nin bahçesine varıyoruz. Burada sinirli boz bir sıpayla, Wilson’la, eğitmeni Liz var. Sevimli bir ufaklık Wilson, ama çekingen mi çekingen. Liz sarı, kırmızı, yeşil ve mavi parlak bayrakların asılı olduğu bir ipin altından geçirmek istiyor Wilson’ı. İp yerden yaklaşık iki metre yüksekte ve aralarında üç metre bulunan iki direk arasına gerili. Wilson için yepyeni bir deneyim bu: Ne yapacağı konusunda hiçbir fikri yok. İpin altından onu nasıl geçirmeli? Bu işin ona acı vermeyeceğini, hiçbir tehlike olmadığını göstermeli, onunla sözcüklere başvurmadan konuşmalı. Tam o anda, kendine güvenen bir eşek olan Dusty, sanki oyun oynarmışçasına, ağıldan pürneşe çıkıp bayrakların altından geçiyor. Ama Wilson tınmıyor bile. Çekingenliğini koruyor ve umutsuzluktan başını hiç kaldırmıyor.

Liz, Wilson’ın boynundaki gevşek yuları hafifçe çekerek, bayraklara biraz daha yaklaşması için teşvik ediyor onu. Wilson biraz daha yaklaşıyor: Liz de mükafat olarak küçük bir kurabiye veriyor ona. Bir eşeğe arada bir kurabiye vermenin zararı yoktur. Liz ile Wilson arasında hiçbir konuşma geçmiyor: Daha ziyade vücut diliyle, jestlerle iletişim kuruyorlar. Liz aynı şeyi tekrar deneyerek, çekingen ve nazik bir adımı teşvik ediyor. Wilson boyun eğiyor; Liz de ona bir tane daha kurabiye veriyor hemen. (Liz bunu çok kısa bir sürede, en fazla birkaç saniye içinde yapmak zorunda, yoksa Wilson demin yaptığı şey ile aldığı mükafat arasında ilişki kurmaz.) Wilson bir adım daha atınca, Liz gene kurabiye veriyor, sonra bir adım ve bir kurabiye daha... sonra bir tane daha... Müthiş yavaş ilerliyor, ama insan bu sahneyi seyrederken sükûnete ve derin düşüncelere dalıyor. Mola veriyorlar. Wilson’ın kendine güveni biraz gelmiş sanki. Liz’de peygamber sabrı var. İstenmeyen hareketleri görmezden geliyor: Sadece *istenen* hareketleri mükafatlandırıyor.

Liz, kimi zaman rüşvet işlevi gördüğünden yiyeceklerin kötü alışkanlıklara, mesela şımarıklığa ve mızımlığa yol açabileceğini biliyor. Eşeklere yiyecek verirken, ne tür sonuçlara ve davranışlara yol açabileceğini düşünmeyiz. İki tane cebimizden yiyecek bir şeyler çıkarırsak ve eşek de bunu fark ederse, çok geçmeden etrafına bakınmaya başlar, burnunu işimize sokar ve biraz daha peşkeş için bize “sırnaşır”. Ne ki sevinçten bizi yaladı diye eşeği azarlarsak, akli karışır. Bu davranışı evvelce

mükafatlandırmıştık, oysa şimdi birdenbire kuralları değiştirdik, üstelik de nedenini niçinini düşünmek için ona zaman vermedik. Azarı yedi... ama niye yedi? Bunun üzerine eşek yiyecekten birkaç ısırık daha almak için, farkında olmadan birilerini ısırabilir. Bu da eşeğin değil, bizlerin yarattığı bir sorundur, zira eşek tutarlı davranıyor, kendisine evvelce ne gösterildiyse onu yapıyordur. Tabii, bütün bunlar bir eşeğe küçük bir kıyak geçemeyeceğimiz anlamına gelmiyor; bunu nasıl, neden ve hangi sıklıkta yaptığımız konusunda dikkatli olmamız gerektiği anlamına geliyor.

Wilson ise attığı adımı, *olumlu* bir şeyle, küçük bir kurabiyeyle mükafatlandırılmayla ilişkilendirmeye başlıyor. İnsanlık adına aya ayak basan Neil Armstrong misali, küçük bir adım atmaya öğreniyor. Öğretmenini ve adım atmaya olumlu bir durumla, belli bir davranışı sergilediği *sırada* ve o davranış *sayesinde* gerçekleşen bir mükafatla ilişkilendiriyor yavaş yavaş. Bu bağıntıyı kurmak için zihnini kullanıyor. Burada önemli olan şu ki yiyecek, teşvik olarak (yani olaydan önce rüşvet kabilinden) değil, *sadece mükafat olarak* (yani olaydan sonra) verildiğinde değer taşıyor. Kaldı ki o gün, Wilson bayrakların, ipin altından geçemedi zaten. Ama bir iki saatlik Olumlu Pekiştirme'den sonra, geçti geçecekti. Yarın Liz her şeyi yeni baştan deneyecek ve Wilson bu işi bir kez becerdi mi yeniden yapmasında, hatta kendi başına tekrarlamasında bir tehlike bulunmadığını anlayacak.

Olumlu Pekiştirme, yani sabır göstermek, küçük mükafatlar vermek, nazikçe davranıp cesaretlendirmek; cezalandırmak isteyen, şiddet ve gütmeye yoluyla hareket etmeyi buyuran bir zihniyetten fersah fersah uzaktır. Ne ki haberlerde buna her gün şahit oluyoruz. Cezalandırma; geminden tutup çekmek, yularını çekiştirmek, tehditkâr bakışlar fırlatmak, bağırarak, sağrısından iteklemek, vurmaya gibi bir eşeğin *kaçınacağı* şeyler diye tanımlanan “Olumsuz Pekiştirme”nin daha ileri, patolojik bir biçiminden ibarettir. Eşeği itmeye çalışan yahut anlamadığı ya da emin olamadığı bir şeylere zorlayan birine dair basmakalıp imgeler hepimizin malumudur. Eşeği itip kakar ve zorlarız, sonra sanki eşeğin ne istediğimizi bildiğine inanarak, sinirlenip bıkar ve vazgeçeriz; ardından tekrar itip kakmaya başlar, yeniden sinirlenip vazgeçeriz; üstelik bir de ne görelim: Eşek eskisinden de inatçı hale gelmiştir.

Bir eşek, neyin doğru olduğu gösterilmediği müddetçe, yanlış bir şey yapıp yapmadığını anlayamaz. Kaldı ki yanlış davrandığı için azarlandıkça, Olumsuz Pekiştirme de cezalara, dayaklara, acılara, bağırmalara, şiddete, kötü muamelelere ve yanlış anlamalara dönüşür; eşekse nuh deyip peygamber demeyecek ve daha da umursamaz hale gelecektir. Bu böyle sürüp gider. Kaldı ki cezalandırma, istenmeyen davranışın *zaten meydana geldiği* gerçeğini katiyen değiştirmez. Ayrıca ceza da yanlış davranış tespit edildikten *hemen sonra* aşağı yukarı üç saniye içinde verilmezse, eşek yaptığı hareket ile verilen ceza arasında bir ilişki kurmayacaktır. Büyük ihtimalle hayvan, ceza ile ilişkilendirdiği kişi ya da durumdan kaçacaktır.

Ceza “başarılı olsa” da, ancak kısa vadeli bir çözüm olabilir. Eşek hiçbir şey öğrenmeyecektir, keza insan da öyle. Hem, eşek en başta cezaya yol açan davranışı muhakkak tekrarlayacaktır. Aslına bakılırsa, ceza sadece yeni cezalara yol açacaktır büyük ihtimalle: Şimdi atılan bir fiske, sonraki sert bir şaplağın habercisidir. Eşeğin sahibinde ya da öğretmeninde öfke ya da hüsranın artışı, eşeğe karşı

daha da saldırgan davranışlarla atbaşı gider. Bu arada da eşek sinirlenir, kararlar almaya korkar, inatçı hale gelir, hatta bizzat saldırganlaşır. Muhalif devletlerde söz konusu olduğu gibi, kazanani olmayan bir durumdur bu. Diyalog kopar, karşılıklı güven sarsılır, husumet düstur olur. Nitekim, diyor Sidmouth'un muvazzaf uzmanı Ben Hart: "Cezalar bir işe yaramaz ve gerek eşeklerin gerekse insanların çok zoruna gider. Sonuçları da eşek-insan ilişkisi açısından hem tehlikeli hem de zararlıdır." "Şunu da unutmamak lazım," diyor Ben veda vakti gelince, "bizim düşünce biçimimiz ve haletiruhiyemiz eşeklerin davranışlarını etkiler."

Yolda neyle karşılaşacağınızı hiç bilemezsiniz. Hiçbir şeyi es geçmiyorum. Her şeye dokunuyor, her şeyi hissediyor, önceden duymadığım, yıllardır duymadığım kokuları kokluyorum. Gerçeklik vuzuh içinde seriliyor önüme, duyularıma işliyor. Kırlarda yaşanmış eski çağları ve benlikte gizlenmiş zevkleri keşfediyorum. Ağaç gövdelerine, çitlere, yerdeki taşlara, telgraf direklerine, viran duvarlara çizilmiş ufak sarı işaretleri takip ediyor, kırlar, dağlar, dereler, gölcükler, köprüler, çaylar, çayırlar boyunca giden ve kimi zaman iki üç haneli meskûn mahallere varan patikalarda yol alıyorum. Çoğu ev metruk; geçimini artık topraktan sağlayamayan insanlar terk etmiş buraları. Diğer insanlarsa fakir ama gururlu ve dünyevi bir huzuru, yitik bir dünyaya özgü aylaklığı yaşıyorlar. Sade ahşap kepenkler, derli toplu saksılar, yemlenen hayvanlar –tavuklar, tavşanlar, koyunlar, inekler, atlar, eşekler, evet, eşekler, Gribouille’ye anıran, burnuna dokunan, onu koklayan ve onun derin mi derin gözlerine dalıp giden eşekler.

Köyler, adeta uzak diyarlardaki adalarda yetişen yaman bitkiler gibi ayakta kalmış. Yaz vakti, sanki yolunu kaybetmiş birer botanikçi gibi köylere girip çıkıyoruz. Hayat yavaş, yürüme hızından da yavaş akıyor. Yüzü buruş buruş, sıska ve ihtiyar bir köylü kadın yanaşıp yanımdaki güzel hayvana gülümsüyor, başını okşuyor ve nereden gelip nereye gideceğimi soruyor. Bilindik bir soru bu. Gerçekte çok uzaklara değil, diye cevap veriyorum. Bu delikanlının adı ne? Mösyö Karakaçan. Çok yaşlı galiba? Epeyce. Buralara yolu düşmüştür birkaç kere. Başının üzerinde bir tutam kırlaşmış perçem var. Kadının dişleri dökülmüş, elleri nasır tutmuş, yapılan ağır işlerin, toprağı sürmenin izleriyle dolu. İnsanı kör edercesine parlayan bir Auvergne güneşinin altında latife ediyoruz. Sonra gidiyor köylü kadın...

Saatler geçiyor, belki de günler. An geliyor öyle bir noktaya ulaşıyorsunuz ki bazı şeylerin değişmesi, bazı şeylerin teslim olması gerekiyor, herkesin zevkine daldığı dünya size tamamen yanlış bir yola sapmış gibi görünüyor ve bu dünyada iş görmeniz artık zorlaşıyor. Dünyada olup biten karşısında hüsrana uğradığınızdan takatiniz kalmıyor, bir adım gerileyip kendinize, durduğunuz yere, hedefinize, yanlış giden, yürümeyen şeylere bakma ihtiyacı hissediyorsunuz. Bayağı zor bir şey, iş isten geçmeden kaçabilmek.

Bunaltıcı bir New York gecesinde, 1980’lerin başında çekilmiş *My Dinner with André* diye bir film seyrederken priz patlayınca çok şaşırmıştım. Tuhaf bir film, olup biten bir şey yoktu pek. Ne bir aksiyon, ne bir müzik, ne de cazibeli oyuncular: sessiz sakin, tiyatro oyunu gibi bir film. Belki de bu yüzden etkilemişti beni.

Birbirini uzun süredir görmemiş iki eski dost New York’ta, muhtemelen kuzeydoğu yakasındaki bir restoranda buluşur ve hayatlarında olup bitenler hakkında sohbet ederler. Bir zamanların ünlü oyun yazarı olan André susmak bilmez ve ıpıssız Polonya ormanlarında, Tibet’te ve Hindistan’da yaşadığı mistik serüvenleri, dillere düşmekten nasıl kurtulduğunu anlatır. Gene oyun yazarı olan gayretkeş ve kuşkucu diğer adam Wally ise anlatılanları pek de inanmıyormuşçasına dinler. Havadan sudan konuşmakla başlayan sohbet çok geçmeden ağır ve yoğun bir hal alır. Farz et ki, der André, bir

oyundasın ve doğaçlama yapman gerekiyor, ama eldeki durumda “kahraman sensin, bu yüzden de arkasına gizleneceğin hayali bir durum ya da başka bir insan yok. Aslına bakarsan, yaptığın şey, aktörün bir kahraman olarak kendisine sürekli sorması gereken soruları sormak: Ben kimim? Niye buradayım? Nereden geliyorum? Ve nereye gidiyorum? Ama bunları bir role uygulamak yerine kendine uyguluyorsun.”

İşte ben de kendime uygulamıştım: Ben kimim? Niye buradayım? Nereden geliyorum? Ve nereye gidiyorum? O gece yemekte olan sanki bendim, André ile yemek yiyen Andy idi sanki. O zamanlar geçinmek için öğretmenlik yapıyordum, ama artık istemiyordum bu işi, zira öğreteceğim hiçbir şey kalmamıştı. Aslında yapmak istediğim şey öğrenmek, dışarılara çıkmak, kendimi değiştirmek, yeni bir şeyler keşfetmekti... Ama neyi, bilmiyordum. Böylece dışarılara kaçtım. Şimdi de buradayım işte, yavaş yavaş yürüyor ve keşmekeşten uzaklarda sükûnet içinde kendimi yeniliyorum. Nereye gittiğim hiç umurumda değil, zira yeniden vücut buldum, تماما erdim, gerçek anlamda yaşıyorum ve hayata bağlandım. Gribouille meraklı ve bilgiç bir edayla mahzun gözlerini dikey bana ve kafasıyla sinekleri kovuyor. Yürümeye devam ediyoruz, kırlardaki ve kafamın içindeki sesleri duyuyorum. Zavallı hayvan beni, düşüncelerimi dinliyor, tek bir söz etmeden sadece dinliyor.

Dinliyor. Ayakları ileri doğru, kulakları sıcak havada salınıyor. Yanından hiç ayrılmadan yürüyorum. Çevremizde kalın mı kalın bir yaprak örtüsü var: Cılız cılız kozalaklı ağaçlar, öbek öbek yaşlı meşeler, koca koca kayınlar. Ağaçların altı bitkilerle kaplı; böcekler, küçük memeliler, mantarlar, yosunlar, solucanlar, eğreltiotları ve derin bir uykuya dalmış gece hayvanları için gizli bir sığınak adeta. Kuşlardan oluşan büyük bir orkestra dağda oda müziği konseri veriyor sanki. Ama uyuyanları hiç rahatsız etmiyor.

Zihnim bomboş, ama gene de her şeyi hatırlıyorum. Başka bir bayırın sonundaki küçük bir dereye varıyoruz. İşte bayırı kucaklayan bir yitlik köy daha; viran taş evler, çatuları parlak toprak rengi. Evler buraya özgü Cenova tarzı kıvrımlı kiremitlerle kaplı; ak pak süslü saçaklar yağmur oluklarını şenlendiriyor. Dere tatlı tatlı, dingin sesler çıkararak akıyor. Bir köpek koşarak geliyor bizi karşılamaya, tehdit edercesine havlıyor, ne ki kendi mıntukasının sınırına geldi mi duruyor. Ne insan ne de eşek geçiyor o sınırı. Köpek zararsız. Kendi can sıkıntısını gidermek için havlıyor ve bize bir şey yaptığı yok. Ama eşeklerin yanında tanımadık köpeklere karşı dikkatli olmak lazım. Zira birbirlerini rahatsız edebilirler. Gribouille’yi okşuyorum; o da kulaklarını dikey, görünüşe bakılırsa rahatı yerinde. Hiçbir şey Gribouille’in canını sıkıyor sanki. Yüzünü, burun deliklerinin hemen üstünü okşuyor, nemli nefesini hissediyorum; elimde bir hayvan sıcaklığı var. Homurdanıyor, titriyor ve anıracakmış gibi yapıyor. Ama bu isteği gelip geçiyor.

VI

Yaşlı bir meşe ağacının altında duruyoruz. Bir kocaman tepenin daha üzerine vardık, şimdi öbür tarafta, aşağıda bir yükselip bir alçalan vadide bir sonraki bayırı inmek için bekliyoruz. Gribouille'in yularını ağaca bağladım. Kısa yuların yerine uzun bir tane taktım ve gevşek bir düğüm attım. Gribouille'in sırtında semer yok, mutlu mutlu otları kemiriyor. Küçük ziyafetime başlamak üzereyim. Örtümün üzerine oturup yemeğe hazırlanıyorum. Şu dünyada sessiz sakin yemeğimi yiyecek bir köşe buldum kendime. Hiç de kolay bir iş değil bu; sessiz sakin bir köşe pek kalmadı artık.

Don Kişot'un bir yerinde, "bütün o teşrifatınızla, bir yabancının masasında hindi yemektense, yavaş yavaş çiğnemek, ara sıra içki içmek ve her dakika ağzımı silmek zorunda olmaksansa," tek başıma bir lokma kuru ekmek yerim, daha iyi, demişti Sanço. Bayılıyorum buna. Bu sabah aldığım bir somun ekmeği bölüyor, bir parçasını ağzıma atıyorum. Bayat mı bayat ekmekten bir parça alıyor, sert kısmını ellerimle ufalıyor ve Gribouille'ye uzatıyorum. Büyük bir marifetle avucumdan alıyor ekmeği. Elimdeki İsviçre çakısıyla, sıcaktan yumuşamış ve nemlenmiş koyun peynirinden bir parça kesiyorum kendime...

Bir zamanlar, çok eskiden ruhumda bir ağırlık, demir bir külçe vardı. Kafatasımı delip geçiyordu adeta. Ergenliğimin, nemli Liverpool havasında dağılıp gidişini seyrederdim. Eski çılgın zamanların sakil havası hâlâ hatırımda. Rıhtım boyunca yürüdüm. Şehir merkezinin ötesinde bulunan gemicilik firmasına doğru umutsuz bir yürüyüşü bu. On altı yaşındaydım ve ben orada birtakım formlar doldururken birileri benden gençliğimi çalıp götürmüştü. Yazın en sıcak günlerinde yapılan insafsız, kasvetli bir yürüyüşü bu. Kara kışın ortasında başlamıştım işe. Bir yem fabrikasının yanından yürümek zorundaydım. Fabrika berbat kokan milyonlarca minik sarı tanecik fıskırtırdı. Bunlar yüzünüze yapışır, saçlarınızın arasına girer, derinize nüfuz ederdi. Bir masanın ardında oturur, yüklemeye ilgili belgeler, ihracat-ithalat formları gibi birtakım evrakları gözden geçirir, damgalar ve başka birine uzatırdım. Çalışanlar lak lak yapardı. Telefonlar çalardı. Birtakım insanlar gelir giderdi vızır vızır. Pek konuşmazlardı.

Hayatımın neredeyse yarısını, saatleri tersine çevirmeye, kayıp bir cenneti yeniden keşfetmeye harcadım. Yetişkinlerin dünyasının hiç de sanıldığı gibi olmadığını, hayatımı idame ettirmek üzere kendi hakikatlerimi bizzat yaratmam gerektiğini, imkânlar dünyasının başka bir yerde, bizzat keşfetmem gereken bir yerde, gittiğim yolun tamamen dışında bulunduğunu çok uzun zaman önce hissettim. Yıllar sonra, neredeyse bir ömür sonra, her yerden uzak bir kulübede inzivaya çekildim. Buranın derinlerden gelen sessiz nağmeleri arasında, öylesine birkaç satır karalıyor ve iyi günde kötü günde bana destek olmuş, beni hiçbir zaman yüz üstü bırakmamış ve şu anda yanımda olan sessiz eski dostlarımla sohbet ediyorum. Hiç kimseye kulak asmamaya ahdedtiğim zaman onların anırarak verdiği nasihatleri dinliyorum. Anlamak üzere kulak -iki kulak- veriyorlar. Şu günlerde daha ziyade gizli kapaklı serüvenlerde, gözümün önündeki gerçeklerden ziyade düşler âleminde yaşıyor, yitirilmiş masumiyetle damgalanmış bir imgelemden, istediklerimin çok azını bana sunabilen bir dünyayla baş etmekten müteşekkil geçitlerden ilerliyorum adeta.

Sanırım hep budalaca düşlerim, tuhaf fantazilerim oldu, en azından Dostoyevski'nin *Budala*'sını, muhtemelen de *Yeraltından Notlar*'ını okuduğumdan beri. Bunun sebebi ikimizin de kâtip olması herhalde -yeraltı adamı Rusya'da devlet dairesinde kırtıpil bir kâtipti. Aramızda kurulan ilk bağın, tuhaf dostluğun temelinde bu yatıyor olabilirdi. Yüz yıl önce bir "fare deliği"nde, St. Petersburg'daki harap bir apartman dairesinde yaşayan yalnız bir adamdı o. Onunla ilk tanıştığımda yaşı neredeyse benimkinin iki katıydı, kırk yaşındaydı; "uzun bir süredir, yaklaşık yirmi senedir böyle yaşıyordu" der Dostoyevski. "Sakil bir memurdum," diyordu yeraltı adamı. "Kaba sabaydım ve böyle olmak da hoşuma gidiyordu. Hiç rüşvet almadığımdan, bunu bir şekilde telafi etmem gerekiyordu."

Aramızdaki çağ ve dil farkına rağmen, Dostoyevski ile ben birbirimize ne kadar da benziyoruz. Ben de o zamanlar sakil ve kaba biriydim, üstelik bundan da keyif alıyordum. Rüşvet almadığımdan, bu tür işlere girmek istemediğimden elimden gelen tek şey böyle olmaktı elbette. Bahsi geçen yem fabrikası civarında bulunan liman idaresindeki eski işimden kovulduktan sonra, bir başka liman idaresinde kâtip olarak çalışıyor, cezamı çekiyordum. Ağzından sigarası ve sakızı hiç eksik olmayan Frank diye bir adam otururdu tam karşımda. Frank üzerinde bir sürü kutucuk bulunan formlara birtakım sayılar yazar dururdu. Altmışlarında olan Frank benim amirimdi ve boynuma sımsıkı geçirilmiş ipleri gösteriyordu bana.

Tıpkı yeraltı adamının Nevsky Caddesi'nde subaydan intikam almaya çalıştığı gibi, ben de Frank'den intikam almayı planlıyordum, üstelik de sırf Frank olduğu için. İnsanlar var olduğumu anlasınlar diye, kinimi birine ya da bir şeye kusmam gerekiyordu. Frank her gün işe bisikletle gelirdi. Civardaki bir depoya bırakırdı bisikletini. Masamdan kalkar, uzun süre de geri dönmezdim. Tuvalette derin düşüncelere dalar, başka bir yerde olduğumu düşünür, önümdeki kapıya dikerdim gözlerimi. Bir keresinde depoya gitmiş ve Frank'in bisikletini kurcalamıştım: Lastiklerini indirmiş, birkaç jant telini bükmüş, gidonu yerinden oynatmış ve seleyi gevşetmişim; bütün bunlar da bana müthiş bir zevk, kin dolu şeytani bir zevk vermişti.

Belki hakikaten, belki de sırf hayalimde, tam bilemiyorum, kendimi mağdur, dışlanmış hissediyordum; kim ne dersin desin, fikirlerimin ve ideallerimin adeta sonsuza dek arkasında duracak, *inatla* peşinden gidecektim. Tıpkı yeraltı adamı gibi, ben de kendimi *daha çok hayatın içinde* hissetmek için, bir kavga sonrasında bir meyhanenin penceresinden dışarı atılmak istiyordum. İlk Frank bir şeylerin ters gittiğini anlamadı. Ama en sonunda şüphelenmeye başladı. Hatta herkes şüphelenmeye başladı. Zanlılar belliydi. Bu tür olaylar daha önce vuku bulmuyordu. İşe yeni başlamıştım, keza olaylar da yeni başlamıştı. Her şey gayet açıktı. Gerçi ne fark ederdi ki? İşin iç yüzünü bulmalarını istiyordum. Uygun davranışlar sergilemiyordum. Hiç kimse sevmiyordu beni; hatta kendim bile sevmiyordum...

Ama hep böyle bir insan değildim. Büyümeye zorlanmış, savunmacı ve sakil olmaya mecbur edilmişim. Defedilmek en baştan kaderimde yoktu. Çocukluğumda her zaman duyarlı ve nazıktım; hatta bir keresinde köstebeğim öldü diye hüngür hüngür ağlamıştım. Belki de o andan sonra hiç düzelemedim; ölümle ilk defa karşı karşıya gelmişim: Minik tüylü köstebeğim ölüsünü bulmuştum yolun kenarında. Babamla ben Kuzey Galler tepelerinde yaptığımız bir yürüyüşten dönüyorduk.

Loggerheads diye güzel bir yerin yakınlarındaki sessiz sakin bir yoldan arabayla giderken, yolun ortasında aniden bu köstebek çıkmıştı karşımıza. Zor durumdaydı, yaralanmıştı galiba; toprak altında olmaması da tuhaftı. Bir şekilde yolunu kaybetmişti ve benim de onu kendi haline bırakmam gerekiyordu. Fakat köstebeği yerden aldım; vücudu hâlâ sıcak ve yumuşacıktı. İncecik parmakları ve tüylerinden bile yumuşak pamuk gibi pembe komik ayakları vardı. Sümüklü pembe burnunun üzerinde kapkara boncuk boncuk gözleri ışıktan büzülmüştü. Sanırım çok korkmuştu. O yüzden onu arabaya almış, sarıp sarmalayarak eve götürmüştüm. Gerçekten bakmak istiyordum ona. Yoldan geçen bir arabanın altında kalır diye korkmuştum.

Eve vardığımızda onu karton bir kutuya koymuş, kutunun içini de gazete artıkları ve yesin diye ekmek parçalarıyla doldurmuşum. Bu memeli hayvanların sadece böcek ve kurtçuk yediğini, hem de senede yaklaşık yirmi kilo yediğini nereden bilecektim ki. Kutunun içinde rahat edeceğini düşünmüş ve gece kutuyu bahçedeki kulübede bırakmışım. Arada bir gidip iyi mi diye bakıyordum. Hiç kıpırdamıyordu, hareket edebileceği kadar bir alan yoktu. Ertesi sabah ölmüş, kutunun içinde kaskatı kalmıştı adeta. Minik pofuduk ayağı yukarıyı gösteriyordu, sanki çukur kazıp bahçeye ulaşmaya çalışıyormuş gibiydi. Sanırım haddinden fazla ekmek yemişti. Toprağa, ait olduğu yere gömmüştük onu. Haftalar boyu, hiçbir kabahati olmayan, insan dünyasıyla ters düşen bu zavallı köstebek ne zaman aklıma gelse gözyaşlarına boğulmuşum. Üstelik o yaralı minik hayvanı öldüren, ebediyete yollayan bizzat bendim. Dünyam alt üst olmuştu. Üzerinden kırk yıl geçmiş olsa da, ne zaman bahçemizde başka köstebeklerin toprağı kazdığını görsem, hâlâ o minik köstebeği hatırlarım. Yumuşaklıkla, yok olup giden bir yumuşaklıkla beni ilk o tanıştırmıştı...

Peynirin tadı Pireneleri, bastonumu ve yol kenarındaki o ihtiyarı hatırlatıyor bana. Yıllar sonra Gribouille ile beraber gitmişim oraya yeniden; bir de ne göreyim, ihtiyar hâlâ oradaydı, hep oradaydı, muhtemelen ben size bunları anlatırken de hâlâ oradadır; tam aynı yerde, aynı adam peynir satıyordu. Ekmeğin üzerinde *brebis* var ve bu bana müthiş keyif veriyor; tıpkı Sanço gibi, gösterişe ihtiyaç duymuyorum. Ama Pirenelerin değil, Auvergne'in kokusu geliyor burnuma. Başka bir yerde hiç duyulmayan eşsiz bir koku, papatyayla limon kekiğinin tatlı kokusu var burada. İyice terbiyelenmiş, bol sarımsaklı kurutulmuş ördek sosisimden (*saucisse de canard*) ince bir dilim kesiyorum. Minik tuzluğumu alıp, kırmızı turpların üzerine biraz serpiyorum. Hayat ne güzel. Peynir, sosis, açık hava ve birkaç turp. Plastik bir şişeden su içiyorum. Su şişesini bir sonraki köyde tekrar dolduracak, yağlı elimi yıkayacak ve isterse Gribouille'e çeşmeden su içirteceğim.

Önümdekileri iştahla yiyip bitiriyor, bayır aşağı uzanan kırlara bakıyorum. Çıplak vücudumun üzerinde gölgenin verdiği tatlı bir sıcaklık var. Gribouille'in ağzıyla yerde bir şeyler arayışını seyrediyor, katır kutur bir şeyler yiyişini dinliyorum. İnekler, güzelim *Limousine* inekleri otuluyor. Toprak rengi tüyleri parlıyor. İneklerin arkasında bir sürü ağaç var. Adeta mükemmellik derecesinde düzgün bir şekilde, bayır aşağı yola kadar uzanıyor ağaçlar. Yakınlarda bir mısır tarlası var. Manzara yeşil ve sarı kumaşlardan gelişigüzel dikilmiş bir halı gibi uzanıyor önümde. Birdenbire, başımın üstündeki dallar sallanıp hışırdamaya başlıyor. Hafif bir esinti çıktı belki, gerekliydi de zaten; kim bilir, belki de haylaz kırmızı bir sincap koşuşturuyordur. Dün bir tanesi önüme fırlayıverdi; gün ışığı

altında rengi parlak turuncu görünüyordu, tüylü kuyruğu da alev alevdi adeta. Önümde bir sürü kırlangıç kuyruklarını büzerek, gökte pike yapmak için sıraya giriyor, adeta mavi semada birbirleriyle oynuyorlar. Öyle hızlı uçuyorlar ki onları takip etmek çok zor.

Burada, toprak seviyesinde her şey uykuda sanki; İkinci Binyıl'a doğru, ortaçağa özgü ayinlerde kefarete ödeyen aylakların ve meczupların mekânı adeta burası. Sinekler Gribouille'i rahatsız ediyor. Onları kovalamaya çalışıyor. Arada sırada bir ayağını toprağa güm diye vurarak ilginç bir ses çıkarıyor. Kuyruğu adeta kırbaç gibi savruluyor. Rahatsız olduğunu gösteren bu iki hareketi havanın sıcaklığına yoruyorum, ama kim bilir Allègre'deki dostlarını özlüyordur belki de. Başını seviyor ve herhangi bir yara, şişlik ya da pire var mı diye başından bacaklarına kadar sırtını ovalıyorum. Hiçbir sorun yok. Döşünü kaşıyor ve gözlerinin etrafından sinekleri kovalıyorum. Gözlerinde biriken çapakları temizliyorum. Ben konuşurken, ona hal hatır sorarken o kulaklarını dikeyliyor. Önümde uzanan kır, güneşin altında adeta altından bir sessizlik içinde alev alev yanıyor.

Belki de vaktiyle, büroda çalıştığım günlerde, kendimi bir ölçüde eşek gibi, hem de arada sırada bir nevi intikam niyetine çiftiye basan, kin tutan bir eşek gibi görmüştüm; hani Alphonse Daudet'nin "La Mule du pape" [Papa'nın Eşegi] adlı öyküsünde, çiftesini yedi yıl boyunca tutan eşek var ya, işte o misal. Öyküdeki eşek Papa'ya yıllarca hizmet eder; o zamanlar Fransız taşrasında, Avignon'da papalar görev yapmaktadır hâlâ. Papa temkinli dişi eşegini çok sevmekte ve her yere onunla gitmektedir. Melek gibi narin olan bu eşege bütün Avignon halkı saygı duyar. Ama günlerden bir gün, genç bir düzenbaz faydasını görürüm diye Papa'nın hizmetine girmeye karar verir. Papa'nın gözüne girmek için de eşegini güya sever. Papa buna kanar, ama eşek düzenbazın esas niyetini anlamıştır.

Etrafta kimseler yokken düzenbaz, eşegin kulaklarını çeker, kuyruğuyla oynar ve onun Papa'ya ait sevdiği şarabından içer. Dalga geçmek için de bir akşamüzeri, eşegi çan kulesinin ta en tepesine çıkarır ve oraya bağlar. Aşağıdaki herkes eşegi görebiliyor, üstelik oraya kendi başına çıktığını sanıyordur. Ahali onu selamlamak zorunda kalır. Böylece eşege saygılarını bir ölçüde yitirirler; keza Papa da. Bu olayın akabinde keyfi kaçan eşegin gözüne uyku girmez ve bir intikam planı yapar. Gel zaman git zaman, düzenbazın hilekârlıkları semeresini verir ve lord payesi alarak Naples sarayına gönderilir. Yedi yıl boyunca orada kalır ve günün birinde büyük bir şölen için Avignon'a döner. Bütün ahali oradadır. Papa herkesi selamlar; eşegi de hemen merdivenlerin başındadır. Düzenbaz eşege yaklaşır ve Papa'nın kendisini gördüğüne emin olduktan sonra, eşegin sırtını okşamaya başlar. Bunun üzerine eşek kendini hazırlar. "Al şunu bakalım! Yedi senedir bu anı bekliyordum!" der ve şöyle en sertinden bir çiftiye atar; öyle bir çiftidir ki bu, çıkardığı toz duman ta uzaklardan bile görülür ve düzenbazdan geriye kalan da bundan ibarettir zaten...

Eşegin çiftesi, der Daudet öyküsünde, genelde bu kadar dramatik ya da oturaklı değildir. Eşek bir sorunla, ani bir ortam değişikliğiyle karşılaştığı zaman ya da kendini tehdit altında hissettiğinde çiftiye atabilir. Şayet eşek sinirliyse ya da sahibine güvenmiyorsa, o zaman kaçmak isteyecektir. Kaçamadığı yahut küçük bir alana sıkışıp kaldığı, bağlandığı ya da sahibince zorla tutulduğu durumdaysa çareyi çiftiye atmakta bulabilir. Tıpkı insanlar gibi. Eşek, kendisini tehdit eden şeyler karşısında başarılı bir savunma mekanizması olarak çiftiye başvurur. Eşek çiftenin işe yaradığına kani olduğundan,

karşısındaki kişi ister iyi ister kötü niyetli olsun, bir dahaki sefere daha da sert bir çifte atacaktır. Ama uzmanların da belirttiği gibi, eşekler çifte atmayı pek yeğlemez; genelde uyarı ateşi kabilinden tehditkâr çifteler atarlar. İnsanlara dikkatli olmalarını yoksa başlarına bir bela geleceğini söylemenin bir yoludur bu adeta. Öte yandan, şayet eşeklere Olumlu Pekiştirme yöntemi kullanılarak sabırla ve kararlılıkla doğru muamele edilirse, şayet “rahat ettiği alanlar” tehdit edilmek yerine doğru dürüst genişletilirse, uzmanların da teyit ettiği gibi, anlı şanlı çifteciler bile çok nadiren çifte atacak, kin duymayacak ve hiçbir şekilde kimsenin tavuğuna kışt demeyecektir.

VII

Gribouille otlarırken, ben de bir kitabın, ne zamandır piyasada bulunmayan *Platero ile Ben*'in sayfaları arasında geziniyorum. Açık havada, güneş altında okunmak var bu kitabın kaderinde. Altın çerçeveli ateş kırmızısı kapağındaki resimde, keçi sakallı, sarı şapkalı, mahzun zarif bir insan, Endülüs güneşinde kavrulmuş çevik bir binici, neşeli boz eşeği Platero'ya binmiştir. Sanki bir çocuğun elinden çıkmış bir resimdir bu. “*Platero ile Ben* çocuk kitabı mı?” diye sormuş biri vaktiyle, 1956'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Juan Ramón Jiménez'e. Hayır, çocuk kitabı değil, demiş Jiménez. “Tıpkı Platero'nun kulakları misali, neşe ile kederin ikiz kardeşler gibi olduğu bu küçük kitap kimin için yazıldı dersiniz.... Valla kimin için yazıldığına dair hiçbir fikrim yok!.. Lirik şairler kimin için yazıyorsa onlar için..”

Ama Jiménez 1914'te savaş arifesinde, bir eşek *hakkında* melankoli dolu bir düzyazı şiir, “bir Endülüs ağıtı” yazmıştır. İyilik ve huzur timsali olan bu küçük eşek, “dokununca öyle yumuşak ki, bütünüyle pamuktandır dersiniz, hiç kemiği yok sanki”. “Küçük bir oğlan gibi, bir kız gibi, incecik, sevimli,” der Jiménez, “ama bir taş gibi güçlü, kaskatı”. “Çelikten sanki,” diye düşünebilir insan. “Evet, çelikten. Çelikle civadan.”

Oturduğum yer öylesine ıssız ki *Platero ile Ben*'in sayfalarını çevirmek bile bu ücra gölgeliği mahkûm ediyor adeta. Şair ile eşeği sisli şafaklarda, puslu öğlelerde, ay ışığı ve yıldızlarla dolu gökyüzü altında ve kavurucu yaz sıcaklarında, bir şekilde benim de hissettiğim sıcaklarda dolaşip duruyorlar. Platero gölgede kalmış duvarlardaki seyrek otları, tozlu kabakları ve kuzukulaklarını yiyor. “Birbirimizi çok iyi anlıyoruz,” diyor Jiménez. “Bana o kadar benziyor ki benim gördüğüm rüyaların ayısını onun da gördüğüne kani oldum artık.”

Gene de insanlar merak etmeden duramaz: Bu boz eşeğin üzerinde oturan karalar giymiş bu adam kimdir? Ayrıca neyin yasını tutmaktadır? Yoksa insanın yaşadığı musibetlerin, Sanço'nun her defasında bahsettiği, bu sefil dünyada yaşayan bizlerin başına gelen o kazaların mı? Belki de doğa denen harikanın, koruması o denli zor, yağmalaması o denli kolay olan doğanın ebedi güzelliğinin, muhteşem manzarasının yasını tutuyordur şair. “Çoğunlukla görmezden geldiğim şu güzelim bitkilerin, kırları yumuşacık bir çarşaf gibi örten, tatlı bir kırmızı, beyaz ya da mavi, açık mavi bir renk veren şu bitkilerin nereden geldiğini biliyor musun Platero?” Belki sen de biliyorsundur, Gribouille, sanki dağın tepesini tutmuş bir çift aylak bulut gibi, sisler içindeki uzak diyarlara doğru yola çıkmış şu iki silüet kimdir? Bizden başka kim olabilir ki?

Jiménez'in gözde sözcüklerinden biri *ebediyet*: sonsuza dek süren o şiirsel an, en küçük kusurun dahi bulunmadığı, dağ tepelerinde ve ağaçlarda, ayda ve güneşte, açan çiçeklerde ve küçük Platero'da, yani Jiménez'in duygusal mekânında, onun hayvan Öteki'sinde cisimleşen an. “Alacakaranlıkta vecd içinde duruyorum. Günbatımında kapkara gözleri alev alev yanan Platero, menevişlenmiş bir su birikintisine doğru yürüyor usulca; ayna gibi duran suya hafifçe dokunuyor ağzıyla ve dokunur dokunmaz ayna adeta sıvıya dönüşüyor.. Akşam sınırlarından taşıyor ve ebediyetin dokunduğu saat sonsuzlukla, huzurla doluyor, sesleri aşıyor...”

Jiménez, büyük bir letafetle, Platero'nun ebediyetin en meşhur felsefecisine, Baruch Spinoza'ya anırmasına olanak tanıyor; keza bize de. Hayatın keşmekeşinden uzaklaşıp yoğun bir şekilde düşüncelere dalarsak, kendimiz üzerine düşünürsek, ebediyeti keşfedebiliriz ancak, diyor Spinoza. Ölümünden sonra, 1677'de yayımlanan *Ethika*'da “ebedi olduğumuzu ancak deneyimle öğrenir ve hissederiz” der Spinoza. Kendimizi dünya denen anlamsız bir çarktaki ufak bir dişli gibi değil, yüce ve bütüncül bir evrendeki ebedi varlıklar olarak hisseder ve biliriz. Bu zihin seviyesine, bu huzura, bu özgürlüğe ulaşmak çok zordur. “Ama zaten mükemmelliğe ulaşmak,” der Spinoza, “zor olduğu kadar nadirdir de”.

Jiménez, bu Spinozacı huzuru, küçük eşiği Platero'yla beraber bulur. Nereye giderse gitsin, Platero ve ebedi doğa yanındadır, aklındadır ve şiirsel tasavvuru olarak içinde yaşar. Hatta şair 1936'da, General Franco'nun iktidara gelmesinin ardından İspanya'yı terk ettiğinde bile, narlar ve hanımellerinden tadıyor, anırtılar ve çan sesleri duyuyor, tozlu Endülüs tepelerinde güneşin keyfini çıkarıyordu. Lirik şair Kolombiya Üniversitesi'nde ders verip on yıl kadar yaşadığı New York'un beton ormanında, insan keşmekeşinde, gürültülü beton ve çelik yığınları arasında dolaşırken bile, ancak nadiren görebildiği, artık doğru dürüst algılayamadığı doğayı hayal eder; o zaman bile Jiménez hayal edilen bu güzelliği düşünür öncelikle: “İşte ay! Şuradaki iki yüksek binanın arasından bakınca, nehrin üstünde, hemen altındaki kırmızı oktavın üstünde duran ayı görüyorsunuz, değil mi? İyice bakalım! Ama yooo... o gerçekten ay mı, yoksa ayın reklamı mı?” “New York'taki en dostane köprü olan George Washington Köprüsü altından,” der Jiménez, “gençliğimin göz alıcı kırları akar...”

Samandan yatağında boylu boyunca, gözleri mahzun yatan Platero'nun bütün okurları gözyaşlarına boğan ölümünden sonra bile, şair onu son kez okşarken, boz eşek yaşamaya devam eder adeta. “Öğle vakti geldiğinde Platero ölmüştü. Küçük yumuşacık göbeği balon gibi şişmişti; soluk bacakları göğre doğru kalkmıştı. Dokunulduğunda sanki tozdan bir kederle dağılan eski bir oyuncak bebeğin saçları gibiydi kıvrıkcık tüyleri. Sessizliğe gömülmüş ahırda güzelim bir kelebek uçuyor, küçük pencereden süzülen güneş ışığından her geçişinde üzerindeki üç renk parlıyordu.” “Platero sen bizleri gerçekten görüyorsun, öyle değil mi? Evet, beni görüyorsun. Sanırım ben de seni duyuyorum, evet, evet, batıya doğru bulutsuz gökte o dokunaklı tatlı anırmanı duyuyorum, üzüm bağlarının uzandığı şu vadiyi tatlı tatlı dolduruyor...”

VIII

Yukarılarda öten bir kuş işitiyorum; yerdeyse ayaklarımın altındaki otların hışırtularını. Hemen yanımda boz bir eşek adeta toprak altında hazine bulmak için yeri eşeliyor, zulaya attığı yemeğinden yiyor. Şehir başka bir yerde; o mazi, gençlik, savrulmalar... gitgide silinip gidiyor, adeta toprağa gömülüyor; üst üste defalarca okunmuş, defterin önceki sayfaları, yaşanmış ve çoktan tükenmiş. Huzur dünyanın sınırları genişliyor. Orman papatya kokuyor; keza çamın, yeni kesilmiş çamın ve kabuklarının rengi hafif soluk kayın ağaçlarının dumansı kokusu da duyuluyor. Yola koyuluyor, biraz bayır aşağı iniyor ve ileride bir başka vadiye doğru, bir başka ormandan geçiyoruz. Burada hem doğal hem yapay hektar hektar binlerce orman var. Yeşil dağlar yaklaşık bir buçuk kilometre rakıma kadar kayın ormanlarıyla kaplı. Öğle üzeri güneşi altında, gölgeler arasından bir kavşak görülüyor ileride.

Çam kozalaklarıyla kaplı bir yol boyunca ilerliyor, alçak bir yaprak kubbenin altından dar ve karanlık bir tünele giriyoruz. Esrarengiz bir karanlık ve sivrisinekler var. İleride, alacakaranlıkta tünel boyunca ne olduğunu tam kestiremediğinden duraklıyor Gribouille. Ben de kestiremiyorum. Gribouille'in ipini elimden bırakıyor, karanlık dehlize doğru ilerliyor ve Gribouille kulaklarını ve vücudunu dikmiş beni izliyor mu diye de kontrol ediyorum. Tam emin olana kadar kılını kıpırdatmayacak Gribouille. Tehditkâr eşiği geçiyor ve burada endişe duyulacak, korkulacak bir şey bulunmadığını gösteriyorum ona. Sonra geri yürüyor, Gribouille'in bağı tekrar elime alıyor ve hafifçe çekiyorum; o da ikna olmuş bir halde tepki veriyor. Beraberce tünele, yosunsu bitki örtüsünün içinde açılmış dehlize doğru ilerliyoruz.

Orman öyle bir yerdir ki orada ne rüzgâr eser, ne kuşlar öter, ne de çekirgelerin sesi duyulur. Canlı bir sistemin ortasındaki boşluk hissi, duyulabilir sessizliği sayesinde, bir korku ve titremeye, tarifsiz bir suskunluğa sebep olur. Gribouille'de var bunlar; keza bende de. Biz bastıkça ayaklarımızın altındaki toprak bir boşlukla yankılanıyor; gözlerimizi dört açmış, ağaçların arasında ne olduğunu, neyin gizlendiğini merak ediyoruz. Acaba ağaçlardan sakınarak ormanın içinden geçip gidebilir miyiz? Gribouille neredeyse tırıs kalkıyor; bayağı hızlı gidiyor. Ona yetişmek için fırlıyorum. Ormandan çıkmak istiyor. Bir açıklığa doğru yönelerek, ışığa, güneş ışığına, varoluşçu filozof Martin Heidegger'in "uzaklığın yakınlığı" dediği şeye ulaşmaya çalışıyor.

Gelgelelim, çok geçmeden bir sorun çıkıyor karşımıza. İleride devasa bir ağaç gövdesi yolumuzu tıkamış. Muhtemelen bir fırtına sonucu devrilmiş; gövdesi ve dalları yere serilip yolumuzu kapatmış. Ya bu engeli aşacak ya da geri döneceğiz. Etrafından dolaşma imkânı yok. İki tarafı da eğimli; üstelik hiç yol vermeyen bir eğim: ya yukarı gideceksin ya aşağı; aşağı iniş de korkutucu ve dik bir iniş. Eğim bayağı dik. Kenara çok yaklaşımadan bu engeli aşmak iki bacaklı olan benim için kolay; dört bacağı olan Gribouille içinse mesele farklı, biraz karmaşık. Belki de ağaçla daha önce karşılaşmıştır. Belki de yolu, engeli nasıl aşacağımızı biliyordur, kim bilir?

Her şeyi incelemek, meseleyi ihtiyatla ve sağduyuyla ele almak için duruyor Gribouille. Sidmouth'ta aldığım eşek eğitimini hatırlıyorum: Eğer bir sorun varsa ve eşek ilerlemeye hiç

yanaşmıyorsa, mutlaka bir sebebi vardır: *Çoğu zaman soruna çözüm bulacak olan da eşeğin ta kendisidir*. Kendini hazır hissedene kadar kılını bile kıpırdatmayacaktır. Kendi haline bırakalım bakalım, düşünsün taşınsın. Semerini ve *croisillon*'u -yani her bir semer çantasını destekleyen ahşap parçayı- kaldırıp sırtındaki yükü hafifleterek daha serbest hareket etmesini sağlayabilirim. Adeta gerçeküstü bir şekilde, ormanın derinliklerinden bir grup gezgin peydahlanıyor arkamızda. Nereden geliyorlar acaba? Yaklaşık on kişiler ve hepsinin üzerinde de yepyeni duran parlak yürüyüş kıyafetleri var. Yanımızdan geçiyorlar. Gribouille ile ilgileniyorlar: Gribouille'nin ne yapacağını görmek için durup seyretmek istiyorlar.

Dostumun artık bir izleyici kitlesi var: Burnuyla ağacın gövdesini dürtüyor, kokluyor, sonra da incecik bacağına kaldırarak gireceği suyu kontrol ediyor. Kenara fazlasıyla yakın olduğundan geri çekiliyor, zira bu geçiş noktasının işe yaramayacağını anlıyor. Ağaç gövdesinin o ucu daha ince, ama düşme tehlikesi var. O yüzden burnuyla ağaç gövdesinin eğimli olmayan üst kısımlarını dürtüyor ve bir adım, ama bu sefer büyük bir adım atıyor. Hâlâ tam olarak emin değil. Tekrar geri çekiliyor. Hepimiz bir eşeğin ısrarla çözüm bulma arayışı karşısında büyülenmiş seyrediyoruz. Kısa bir süre düşündükten sonra harekete geçiyor ve zarif ve keskin bir hareketle ayağını iyice kaldırıp bir bacağına öbür tarafa atıyor... sonra ötekini... ardından arka bacaklarından birini taşıyor, sonra da diğer arka bacağına; işte geçti karşıya... engeli aştı. Alkışlamaya başlıyor herkes. Gururlanıyor ve coşkuyla hafifçe vuruyorum ona; cesaret verici bir temas bu. Gribouille her zaman olduğu gibi ruhsuz, ifadesiz duruyor. Semerini yeniden koyuyorum sırtına ve kalabalıktan ayrılıyor ve yarenlik ederek yalnız ilerleyişimize devam ediyoruz...

* * *

Martin Heidegger, Freiburg Üniversitesi'nin rektörüken, civarda bulunan Kara Orman'daki ahşap bir kulübede tek başına saatler geçirmiştir. Yaklaşık beş buçuğa altı buçuk metrelik kulübesinin penceresinden Alpleri görebiliyordur. Burası Heidegger'in "temel Varlık dünyası", düşüncesinin sükûnet dolu besini, dağ ormanının "gizli yasası"nı kavrayabilmek için kullandığı bir üstür adeta. Karanlık ormanı hayatın ve bütün gerçekliğin bir metaforu olarak görmüştür Heidegger. Hakikat, ormandaki bitki örtüsünün altında, sükûnette gizlenir ve orada kimi yollar -Heidegger'in tabiriyle "çıkılmaz sokaklar"- sonlanır ve hiçbir yere varmaz, der Heidegger. Ama diğer yollar sizi hakikate, açık alanlara götürür, yeter ki düşüncelerimiz bu açıklığı, doğru *feldweg*'i [patika], doğru orman yolunu, sadece yöredeki ormancılardan bildiği yolu bulabilsin.

İki tür düşünme yolu tespit eder Heidegger: *hesaplamaya* dayalı düşünme ve *tefekkür* halinde düşünme. Hesaplamaya dayalı düşünme, der Heidegger, "ümit verici ve ekonomik olan her yeni olanağı hesaplar". Hiçbir zaman durmaz, toparlanmaz, bir konudan diğerine geçer durur. Tefekkür ise "var olan her şeyde hüküm süren anlam üzerine düşünür". "Çağımızda insanlar hakkında 'düşünmekten kaçıyor' dediğimizde bahsettiğimiz" budur işte. Hiç kimse tefekkürden kâr etmez elbette; eleştirmenlere göre, tefekkürün miadı dolmuştur artık, gerçeklikten bihaber halde şeylerin üzerinde gezinip durmaktadır sadece, "gerçek dünya"nın ötesindedir, iş gücü açısından hiçbir değer taşımaz,

üretken vaktin kaybindan ibarettir, kaldı ki vakit de nakittir.

Ama tefekkür sırf heves ederek gerçekleştirilebilecek bir şey değildir. Aslına bakılırsa, çoğu zaman hiçbir çaba gerektirmeyen ve zor da olmayan hesaplamaya dayalı düşünmekten çok daha fazla çaba gerektirir. Tefekkür, der Heidegger, başka sahici uğraşlar gibi, müthiş bir özen gerektirir. Hemen doyuma ulaşmak mümkün değildir. Nasıl çiftçi ekinlerinin olgunlaşmasını bekliyor, ormancı ağaçların hepsini birden kesmiyor ya da yakmıyorsa, tefekkür de doğru zamanın gelmesini bekleyebilmelidir. Bağını kollayan, havalar iyice soğuduğunda kullanmak üzere kütükleri kurutup saklayan bağcı gibi, tefekkür halindeki kişi de doğru zamanı bekler.

Heidegger'e göre, hepimiz tefekkür yolunu takip edebiliriz; hepimiz kendi fitratımız ve kudretimiz gereğince ormancının yolunu bulabilir, açıklığı arayabiliriz. "Peki niçin bunu yaparız?" diye sorar Heidegger. "Çünkü insan, *düşünen* yani *tefekkür* eden bir varlıktır." Bu yüzden de bir süreliğine tefekküre dalmanın, sesleri kısmanın, daha anlamlı bir şeye yoğunlaşmanın "tunturaklı" hiçbir yanı yoktur. Hemen önümüzdeki şu toprak parçasında ve hemen şimdi, tarihin yaşadığımız şu anında, yanı başımızdaki şey üzerinde durmak, zihnimizi meşgul eden şey hakkında derin düşüncelere dalmak kafidir.

Ama el altında olan şeyi kaçırmak, ihmal etmek kolay, kavramaksa çok zordur. Tefekkür kendimizi koyvermemizi, "ilk bakışta uyuşmuyor gibi görünen şeylerle" ilgilenmemizi ister. Dolayısıyla orada olan şeyi düşünür, bekler, tefekkür eder ve açıklığı, açık bir alanı, ışığı, ufukta bir yerlerdeki enginliği yoklarız. Bu ufku yakından görsek de ona doğru uzanmak zorundayızdır. Olduğumuz yerde, yakında dursak bile tefekkür bizi uzaklaştırır. Bu iki âlemi bir araya getirir, bir nevi *uzaklığın yakınlığıdır*, Heidegger'in tabiriyle "uzaklığın yakınlığına erişmektir". "Uzaklığın yakınlığını" bulmak nihayetinde *Varlık*'a, tam bir farkındalığa, serbestiyetimize giden yolu bulmamız demektir.

IX

Akşamüzeri. Pek Auvergne'e özgü olmayan, tablo gibi nezih bir köyden, Bonneval'den geçiyoruz. Genellikle bu tür küçük köylerde, paslanmış çiftçi makineleri, eskimiş sabanlar, yığın yığın lastikler ve muşambalar, ahşap molozlar ve hurdaya dönmüş araba şasileri vardır her yerde. Buradaysa bunların hiçbiri yok. Yer yer gürlü çimlerin kapladığı capcanlı renkleriyle çiçek tarhlarının çevrelediği alçak bir taş duvarın üzerinde oturuyorum. Karşıda eski bir kilise, hemen yanında da güzel bir konaklama yeri var. Burasının gölgeli terası vadiye bakıyor. Buradaki her şey güzel bir şekilde korunmuş. Alplerdeki bir köyün oyuncak maketinin içindeymiş gibi hissediyor insan kendini. Sıcacık bir yaz günü her yer pürnaklı çiçek açmış. Bir çeşmenin yanına bağlıyorum Gribouille'yi. Çeşmenin yalağına burnunu daldırıyor ama sudan içmiyor. Etrafta kuşlar cıvıldıyor. Büyüklüğü ancak bir konak kadar olan belediye binasını geçiyor ve kahve içmek için otele yöneliyorum.

O anda belediye binasının tepesindeki pencerelerden biri açılıyor ve aniden ihtiyar bir kadın kafasını uzatıyor. Mösyö, mösyö! Kadın bana sesleniyor. Sizin şu eşek çiçekleri yemesin sakın! Eşeğin söz konusu çiçekleri katiben yemeyeceğini söylüyorum kadına. Eşekler ne yiyip içtikleri konusunda çok titizdir. Saksı çiçeklerini asla yemezler! Sadece yabancı çiçek türlerini yerler. Süpermarkette satılan yiyecekleri de sevmezler! Bıraksanız her gün hindiba yerler! Ama kadın bana inanmıyor. Zavallı Gribouille'ye *güvenmiyor!* Bu teraneleri çok işittik: Dünyadan dışlanmış hırpani eşek.

Duvarın üzerine oturup içmek üzere kahvemi alıp dönüyorum. *Madame* kilisenin yanındaki bankta kitap okuyor güya. Belli ki bizi oradan daha iyi gözetliyor. Gribouille tek tek bütün çiçek tarhlarını kokluyor, her birine burnunu daldırıyor ve çiçeklerin renklerinden, kokularından büyülenmiş benziyor... Sebebini hiç bilmiyorum, ama her ne kadar yiyecekmiş gibi *görünse* de asla ama asla tek bir çiçeği bile yemiyor. Sadece canının çektiği şeyi yiyor: Adeta tüylü dev bir çim biçme makinesi gibi otları silip süpürüyor. Bu arada kahvenin tadı acılaşımaya başlıyor ve köy de adeta pranga gibi zulmedici bir hal alıyor. Burada istenmiyoruz, alaya alınıyoruz. Toplumdan dışlanmış çapulcularız biz. Köyü arkamızda bıraktıktan sonra geriye dönüp bakıyorum: Bize pek güvenmeyen *Madame* çiçek tarhlarını inceliyor. Bense yetişkinler için yazılmış çocuk kitaplarından olan, Henri Bosco'nun 1937 tarihli eşek klasiği *Pantolonlu Eşek*'teki [*L'Ane culotte*] köy papazı Peder Chichambre'ın şu nasihatini düşünüyorum: "Sizleri gerçekten seven ihtiyar papazınızı mutlu etmek istiyorsanız, her şeyden önce eşek Culotte'a nazik davranmalısınız." Evet, eşek Gribouille'ye nazik davranın.

Robert Bresson'un Balthazar'ı gibi eşek Culotte da yanımdaki Gribouille'ye benziyor: İnsanların saçmalıklarını mesele etmiyor ve tevazu içinde sallana sallana yürürken bilge ve derin bakışlarıyla sessizce bizleri süzüyor. Kocaman başları ve rahatsız edici bağırılarıyla şeytanın gülünç bir taklidi gibi görünüyor ve çiçeklerle kaplı nezih bir köyde hoş karşılanmıyorlar. Eşek Culotte güneşli diyarlardan, Fransa'nın güneyindeki lavanta kokulu bölgelerden geliyor. Culotte zeki bir hayvan: Kış soğuşundan hoşlanmaz. O yüzden de "cılalı deriden askılarla böğrüne ve sırtına tutturulmuş, parlak fitilli kadifeden kahverengi bir pantolon giyer." Uluorta pantolon [*culottes*] giyen gariban Culotte'la

herkes dalga geçer. Her gün alaycı laflara maruz kaldığı gibi kışına bir de şaplak yer. Ama ne olursa olsun asla tepki göstermez, asla moralini bozmaz; başını vakur bir edayla eğerek, köyün taşlı yollarında dikkatli adımlarla usul usul yürür.

Dağda yaşayan garip bir münzevi için getir götür işleri yapar Culotte. Constantin adında bir ufaklık için de şiirsel bir merak kaynağı olur. Constantin aracılığıyla, Bosco kendi kişisel cennetini, dünyaya karşı duyduğu çocukça hayranlık duygusunu ayakta tutabiliyordur. Bosco doğaüstü âleme dalar ve her şey önceye kıyasla daha gerçek, daha anlamlı hale gelir. Anlatılanlara bakılırsa, Culotte'un "kilisenin önündeki meydanda durması ne kadar abesse, ahırda durması da o kadar abestir; ruh bahşedilmiş bir eşek olarak, garibanlara iyi davranır ve böylece tanrıları onurlandırır; dürüst olduğundan her yerde başı dik halde yürür; şayet eşekler arasında bir nizam olsaydı, türünün medarı iftiharını olabilecek bir eşektir." Söylenenlere bakılırsa, tarifsiz ölçüde güçlü ve müşfik bir şey Culotte'a göz kulak oluyordur: "Nereye giderse gitsin, bu esrarengiz himmet yanı başındadır."

Hürmetkâr bir eşektir Culotte; Gribouille gibi ununu elemiş eleğini asmıştır. Boz kürkü adamakıllı tumar edilmiştir, gözleri mahzundur; bu gözlerde küstahlığın ya da alçaklığın zerresi yoktur. Eşek olduğunu bilir ve bundan dolayı utanç duymaz. Bir eşek gibi nasıl yürüyeceğini, duracağını, sonra yeniden nasıl yola koyulacağını, geri döneceğini, içeceğini, otlanacağını, bakacağını, dinleyeceğini, itaat edeceğini bilir. "Düşünmeyi seven bir eşektir kesinlikle; görmüş geçirmiş bir eşektir. Fazlasıyla hoşgörülü, müşfik, yol yordam bilen, diğer eşeklere karşı nazik, insanlar karşısında saygıda hiç kusur etmeyen, her ortama ayak uydurabilen bir eşektir."

Gelgelelim ihtiyar Peder Chichambre haklıdır: İnsanlar gene de Culotte'a gereken saygıyı göstermez. Çoğu çocuk gibi, eşeğin ihsanı karşısında büyülenen Constantin hariç, herkes onunla dalga geçer. Constantin, ailesinin itirazlarına rağmen, olağanüstü Culotte'u arayıp bulur ve onu takip ederek hayatın tamamen uyum içinde, toprağın da verimli olduğu tepelerdeki sihirli âleme gider. Acaba bu cennet bir fantezi mi, Constantin'in zengin hayal dünyasının bir ürünü müdür? Yoksa Culotte'un yaşadığı habitat gerçek midir? Şayet gerçekse, sadece çocuklar için midir? Biz güvensiz, kuşkucu yetişkinler o âleme girmeyi hak ediyor muyuz, oranın esrarengiz büyüüne tanık olmaya, yasaklanmış sınırını geçmeye hazır mıyız?

Constantin'in "Yasak patıkada yuvarlanan taşları duyuyorum," diye düşündüğünü yazar Bosco. "Kafamı kaldırıncı, eşeğin, hani hakkında henüz hiçbir şey bilmediğim eşeğin meşe ağaçları arasından çıkıp geldiğini gördüm. Şüphesiz havanın olağandışı yumuşaklığından dolayı, kışlık pantolonları yoktu artık üzerinde. Sanki taşları kokluyormuş gibi başı öne eğik ve dikkatli adımlarla dik yoldan aşağı indi. Hafif hafif attığı eşek adımlarını taşlı köprüde tıkrdata tıkrdata geçip gitti. Sırtında taşıdığı sepetler ağzına kadar doluydu." Culotte, Constantin'e dokunacak kadar yaklaşır. Sonra da dile gelerek yüksek sesle şunları söyler: "Haydi bin sırtıma. Sakın korkma. Semersiz de binebilirsin. Sana dağı göstermek istiyorum.. Dağları seviyorsun biliyorum.. Haydi bakalım! Tepelere tırmanacağız."

Deh! Tepelere tırmanalım! Yola çıkarken, istenmediğimiz yeri terk ederken, benimle hemfikirmiş gibi bir edayla başını sallıyor Gribouille ve beni tekrar sertçe dürtüyor; gerçi başını okşamaya devam etmem için de yapıyor olabilir bunu pekâlâ. Böylece tekrar yola koyuluyor ve taşlı, dar bir patikaya giriyoruz. Yokuş aşağı bir dereye varıyor bu yol. Çağıldayan dere boyunca ağaçların altından ilerlemek müthiş keyifli. Birkaç kulübenin yanından geçiyoruz. Şehir sakinlerinin yazlıkları bunlar. Arabalardan, kocaman pırıl pırıl arabalardan ve plakalardan anlaşılıyor bu. Sonra asfalt bir yola sapıyor ve uzun uzun yürüyerek, başka köylerden, daha sıkıcı yerleşimlerden geçiyoruz. Buralarda insanlar bize gülümsüyor, bizi hoş karşılıyor. Genellikle böyle olur zaten, hatta hiç şaşmaz bir kuraldır: Eğer yanınızda bir eşekle yürüyorsanız, gelip geçenler size çoğu zaman gülümser.

Sabahın erken saatleri olmasına rağmen etrafta bayağı bir insan var. Herkes kafasını çevirip Gribouille'e bakıyor ve sırtıyor. Köylerin içinden geçerken bütün ahali neşeleniyor. Eşekle beraber yürüyen insan, atla geçenler ya da köpek gezdirenlerin gördüğü ilgiden farklı bir ilgiye maruz kalır. Ayrıca buralardan tek başına geçip giden bir kişi, büyük ölçüde hiç dikkat çekmeyecek ve içten bir gülümseme şöyle dursun kimse ikinci bir kez dönüp ona bakmayacaktır. At ya da köpeğin tersine, hemen hiç kimse, küçük çocuklar bile eşekten korkmaz. Aslına bakılırsa eşekleri genelde en çok çocuklar sever. Dikkatleri hemen eşeğe yönelen çocuklar eşeğin etrafında dolanmaya başlar. Her yaştan insan yoldaşınızı okşamak ister, birkaç tatlı söz söyler, merakla sorular sorar ve eşeklerle ilgili kendi başından geçenleri anlatır. Eşeklerle ilgili olarak başından hiçbir şey geçmemiş insan çok azdır.

Eski mi eski yapıların arasından bayır yukarı tırmanıyoruz. Geleneksel kösteklerin yapıldığı ilginç bir küçük atölyenin, bir kahvehanenin ve yöresel ürünler satan bir dükkânın yanından geçiyoruz. İnsanların dikkatini çeken, gününüzü şenlendiren, rehavet ve şefkat uyandıran şey de eşeklerin sakin bakışları, uyuklamaya benzeyen, karşısındakine de bulaşan yavaşlıkları ve boynu bükük halleri muhtemelen. Bir eşeğin bakışı, tıpkı dışarıda yağın yağmuru seyreden, Culotte'u arayan Constantin gibi, alnını pencereye dayamış dalgın bir çocuğun bakışına benzer. Dışarı çıkıp oyun oynamaya duyulan bu hasrete kim karşı koyabilir ki? Çocuklar bir eşeğe bakınca, kendilerinin pencereden bakan hallerini, kendi buğulu yansımalarını görüyorlardır belki. Gene de şöyle şaşırtıcı bir şey var: Bir yanda eşekler insanları gülümsetirken, diğer yandan da şiddete maruz kalırlar. Aptalca bir klişedir bu.

* * *

Eşekler uzun süre insan boyunduruğuna maruz kalmış, insanlığın en gözde yük hayvanlarından biri olmuştur. Mazide kalmış yitik kardeşlerinin kaderini sen hepimizden daha iyi biliyorsunuzdur Gribouille. Edebiyatta, G. K. Chesterton'ın 1920 tarihli "Donkey" [Eşek] şiiri bir yandan eşeklere duyulan korkuyu ve nefreti, diğer yandan eşeklerin nasıl da çoğu zaman son gülen olduğunu, nasıl da paylarına düşeni hep aldığını açıkça ortaya serer. Keza Homeros da *İlyada*'da eşekleri, Truvalıların

mızrakları ve alevli oklarıyla kalbura dönmüş büyük savaşçı Ajax'a benzetir: "Hiç istemese de Ajax büyük bir hüsrarla Truvalılar karşısında geri çekilir... Gene de eşek kadar inatçı olan Ajax peşindeki savaşçıları alt eder ve o sırada geçtikleri bir tarlaya yönelerek ekinlerden yemeye başlar. Sırtına o kadar çok ok saplanmıştı ki savaşçıların attığı yumrukları umursamaz bile; nihayetinde güç bela onu tarladan çıkarırlar, ama Ajax gönlünce yemiştir ekinlerden."

Peder Brown'un polisiye hikâyelerinin zeki yaratıcısı İngiliz yazar-şair ve felsefeci-teolog Chesterton görünüşe bakılırsa eşekler konusunda çelişik duygular beslemektedir. Eşeğin dilinden yazdığı şiirin üç kıtası boyunca tutturduğu sert ton okura sahici gelir, bunun da sebebi *bizlerin* eşeklere sahiden gösterdiğimiz sertliktir muhtemelen. Melun eşeğin dünyaya varmasının ardından, budala, hırpani bir dışlanmışlar topluluğunun aramızda dolaştığını söyler Chesterton.

Bir zamanlar balıklar havada uçar, ormanlar yürürken
İncirler diken üzerinde yetişirken
Aydın kan kırmızı olduğu bir gece
Doğmuşum ben, ona ne şüphe

Koskocadır kafası, insanı hasta eder sesi
Kulakları desen başıboş birer kanat gibi,
Şu dört ayaklılar âleminde
Şeytan'ın yürüyen müsveddesi

Dünyanın dışlanmış hırpanisi,
Kadim çarpık iradenin günah keçisi;
Haydi aç bırakın, kırbaçlayın, aşağılayın beni:
Ahmağımdır ben, ama tutmasını bilirim dilimi.

Buna rağmen, onca iftira edilmiş firarinin de yaşadığı bir zafer anı, eşref saati vardır ve Chesterton düşüncesini değiştirerek bunu teslim eder:

Ah sizi aptallar! Benim de oldu altın çağlarım
Artık mazide kalmış tatlı anlarım:
Bir zamanlar etrafımda çığlıklar kopardı,
Ayaklarımın dibinde hep palmiye dalları.

İncil'de yazılanlara göre, eşeğin ayaklarının dibindeki bu palmiye dalları, İsa "Palmiye Pazarı"nda, yani hayatının son haftasının ilk gününde Kudüs'e girerken atılmıştır. "Karşınızdaki köye gidin," yazar Matta İncili'nde, "hemen orada bağlı bir dişi eşek ve yanında da bir sığa bulacaksınız; onları çözüp bana getirin." Zekeriya'nın Eski Ahit'teki kehaneti hayata geçmiş ve bir eşek seçilmiştir: "Bak! Alçakgönüllü Kralın bir eşeğe, evet bir sığaya, bir eşek yavrusuna binmiş sana geliyor." Yığınla insan yola yeleklerini örter ve palmiye ağaçlarından dallar kesip, İsa ve eşeğinin yoluna serer. Gürbüz, mütevazı bir hayvan, sizi istediğiniz yere sağ salim götürecektir bir hayvan seçmiştir; parlak, mağrur, hızlı bir küheylan değildir; sırtında Aziz Andre Haçı'nı taşıyan, barışçıl, mazlum, sıradan bir hayvandır.

Eski ve Yeni Ahit ile Kuran'da eşekler genellikle olumlu bir şekilde çıkar karşımıza. Peygamberlerin güvenilir, hikmet sahibi, sadık ve zeki taşıyıcıları olarak, hatta kimi zaman

peygamberlerden bile zeki varlıklar olarak boy gösterirler.

Her ne kadar Kuran'da "en çirkin ses eşek sesidir" deniyorsa da, eşekler içgörülü bir şekilde İslam peygamberi üzerinden, daha doğrusu Muhammed eşekler üzerinden dile gelir. Kuran'da anlatılan mucizelerde, Allah hayvanları insan diliyle konuşturmaktan ziyade Muhammed'i hayvanların diliyle konuşturur. Allah insanı, rızkını ve eşeğini yüzyıl boyunca korur. "Söylenen söz başlarına geleceği zaman, onlar için yerden bir Dabbe çıkarırız, insanların ayetlerimize inanmadıklarını kendilerine söyler." "Siyah, yabani bir eşek", Yafur, Allah'ın sorularına cevap verir, peygambere sadık kalacağına yemin eder ve böylece Muhammed'in sağ kolu olur. Her yere Yafur'la gider. Muhammed, Yafur'un sırtında inince, peygamberin buyruğu üzerine Yafur burnuyla insanların kapısını çalar; bu insanlardan biri kapıyı açtığı zaman da eşek kafasını sallayarak peygamberin onunla görüşmek istediğini işaret eder...

XI

Biz insanların çoğu zaman nasıl da hep birden Yehuda'lar olabildiğimizi belki biliyorsunuzdur Gribouille. Evliya gibi bir söz ustası olan Stevenson, Modestine'le yediği "Son Yemek"ten bahseder. Ne var ki Stevenson çok geçmeden ona ihanet edecek ve nihayet aralarında bir sevgi bağı olduğu sırada, tam da Modestine ayışığında kendisinin elinden yemeğini yerken onu elden çıkaracaktır. Balam'ın, hani Eski Ahit'te Sayılar Kitabı'nda adı geçen şu avare peygamberin meselini de biliyorsunuzdur belki Gribouille. Balam, eşeğine ihanet eder ve sopa çeker, ama Bosco'nun *Pantolonlu Eşek*'inde olduğu gibi, Balam'ın eşeği dile gelir (daha doğrusu ona karşılık verir) ve ona niçin öyle davrandığını izah eder, onun zulmüne, körlüğüne karşı durur. Nitekim Kitab-ı Mukaddes "aptal eşek" şeklindeki her tür basmakalıp düşünceyi defeder.

Ortalıkta *eşek kafalı* biri varsa o da Balam'dır; eşeğiye zekidir: Doğru yoldan çıkan, kibre kapılan ve maddi çıkarlar peşinde koşan Balam'ın aklını başına getirir. Söz konusu meselde, naçiz eşek, meleği görüp manen aydınlanırken efendisi görmez. Eşek delirmişçesine tuhaf hareketler yapıyormuş gibi görünür; oysa eşek inatla yolundan saparak, kendince rasyonellik, zekâ ve sadakat sergiliyordur. Ama çok geçmeden ihanete uğrayacaktır bu sadakat. Balam yozlaşmış biridir ve yol arkadaşını döver, onun sadakatinden şüphe eder ve gözleri sağduyuyu değil sadece para görür.

Tanrı, Balam'a Moav'lularla giderek kendine ve halkına ihanet etmemesini söyler. Ama Balam'a büyük bir onur ve servet -"sadakatsizliğinin karşılığı"nın- verileceği vaat edilmiştir; o yüzden Balam hiç de şaşkırtıcı olmayan bir şekilde hevesine yenik düşer ve gider. "Yolundan hiçbir şey seni alıkoymasın. Sana büyük bir onur bahşedeceğim." Balam eşeğine biner ve ertesi sabah Moav'ın ileri gelenleriyle yola koyulur; neden sonra yolda kılıcını çekmiş bir melek çıkar karşısına. Eşek meleği görür ve yoldan sapıp bir tarlaya girer. Balam yola dönmesi için eşeği döver. Sonra melek "iki bağın arasında iki yanı duvarlı dar bir yolda durur". Eşek ileride kendilerinin neyin beklediğini gene görür ve "duvara sıkışıp Balam'ın ayağını ezer. Balam eşeği yine döver." Çok geçmeden melek ilerler ve dar bir patikada durur. Sağa sola dönmek için bile yeterli yer yoktur bu patikada. Bu yüzden eşek Balam'ın altında yıkılır. "Bunun üzerine Balam öfkelenir ve değneğiyle eşeği döver."

Esas olay işte bundan sonra başlar, acı hakikat ortaya çıkar: "Bunun üzerine RAB eşeği konuştu. Eşek Balam'a, 'Sana ne yaptım ki, üç kez beni böyle dövdün?' diye sordu". Balam, eşeğe cevap verir: "Benimle alay ediyorsun, elimde kılıç olsaydı, seni hemen öldürürdüm." Bunun üzerine Balam'ın duyduğu güveni sorgulayan eşek şunu sorar: "Bugüne dek hep üzerine bindiğin eşek değil miyim ben?" der, "Daha önce sana hiç böyle davrandım mı?" "Hayır," der Balam ve hemen ardından Tanrı onun gözlerini açar ve Balam nihayet elinde kılıçla meleği görür. Eşek aklanmıştır. Balam utanç içinde başını yavaşça eğer. Melek eşekten yana çıkar: "Niçin eşeğini üç kez dövdün? Ben seni durdurmaya gelmişim ve sen de dümdüz bana doğru geliyordun. Eşegin üç kez gördü beni ve yoldan saptı. Eğer sapmasaydı şimdiye kadar seni çoktan öldürmüş, onunsu canını bağışlamışım." Nitekim "dilsiz bir eşek," der Kitab-ı Mukaddes, "dile geldi ve akılsız peygamberi dizginledi."

Balam'ın eşeğiyle ilgili bu meseli seviyorum, çünkü bir eşegin yoldan sapışını hayal edebiliyorum;

gerçekten de Gribouille senin yoldan saparak, kıvrıcık tüylü burnunu hafifçe dürterek, kulaklarını oynatarak, efendini ilerideki tehlikeden uzaklaştırabileceğini hayal edebiliyorum. Bütün bunlara canıgönülden inanıyorum, hem de dini açıdan değil gerçekten inanıyorum: Bu tür hareketler tamamen eşeklere özgü şüphesiz, pirüpak eşekliğin bir örneği. Ama Balam'ın gözleri hiçbir şeyi görmez, kendisi neler olup bittiğinden bihaberdir ve pek çoğumuzda olduğu gibi, körlüğü onu öfkelenendirir ve sabırsız hale getirir. Aptal durumuna düşmüştür ve *bu* da onu sürekli rahatsız eder. O yüzden hıncını bir şekilde çıkarmak zorundadır ve o da şiddet yolunu seçer. Nihayetinde esas aptal olan ve başvurduğu yolların aptallığını göremeyen, başka içgörülere gözü kapalı olan bizzat kendisidir.

* * *

Gribouille'in yanında duruyorum. Gün bitmek üzere. Gribouille'in üzerinden semeri ve kırmızı yuları çıkarıyorum. İlk işi toprakta yuvarlanmaktır hep. Gerçekten de hemen yuvarlanmaya koyuluyor ve etrafını tozutuyor; bacakları adeta ana rahmindeki bir bebek gibi kıvrılıyor, masum bir sevinçle kıvrılıyor da kıvrılıyor. Beyaz karnı görünüyor. Sonra doğruluyor, diz çökmüş bir halde kıpırdamadan duruyor ve dalgın gözlerle vadiye bakıyor. Muhteşem bir görüntü bu. Her yanı açık, sessiz sakin güzel mi güzel bir çayırılık burası. Uzaklarda belli belirsiz Mont Bar görünüyor. İsmiyle müsemma bir yer burası: *Bel Air*, yani güzel hava. Yıldızlar şimdiden parıldıyor. Onu bu doğal halinde görünce, her gün sırtına yük vurduğuma pişman oluyorum. Derken, yeniden ayağa kalkıyor; boyu biraz daha uzamış gibi sanki; zindeliğine ve gücüne tekrar kavuşmuş, kulaklarını anten gibi dikmiş. Uyku vaktinden önce onu güzelce bir kaşağılamak için, elimde kaşağı yanına gidiyorum.

Bir eşeğin arkasında durduğunuzda, kulaklarının adeta rüzgârda titreşen melek kanatlarına benzediğini görürsünüz; şu dağların ötesinde, göğe doğru yükselmek, uçmak için kavrayabileceğiniz iki esnek tutacaktır sanki onlar. Gribouille'in kulakları kahverengi melek kanatları gibi; kulaklarının ortasında beyaz tonlar var. Doğuştan bir radar taşıyor içinde. Arkasında da kuyruğu var. Sadece sinekleri kovmaya yaramıyor bu kuyruk; bize istikrar kazandıran, halihazırda katettiğimiz şu koca yeşil okyanus üzerinde yolumuzu bulmamızı sağlayan bir dümen de aynı zamanda. Şu anda melek kanatlarıyla uyum içinde sağa sola sallanıyor; büyük bir senfoni orkestrasını yöneten bir orkestra şefinin çubuğu gibi ya da Schubert'in müziğine eşlik eden bir metronom gibi, çok uzaklardaki ilahi bir frekansa ayarlı sanki.

Gribouille'i, Balam'ın eşeği olarak hayal edebiliyorum; melekler gördüğünü, burnuyla o melekleri bana işaret ettiğini, beni bekleyen tehlikeden sakınmamı, boyumdan büyük işlere kalkışmamamı, cezbedici şeylere aldanıp tehlikeli sulara atılmamamı sağlamak için bana hafifçe vurduğunu hayal edebiliyorum. Umarım yapmam bunları; umarım kendimi bir kazığa bağlamak zorunda kalmam. Ona kulak vermem, onun kılavuzluk eden hikmetine ihanet etmemem, bir başka avare Balam, Yehuda ya da bir eşeğin çiçekleri yiyeceğine inanan biri haline gelmemem gerekiyor. Ben Gribouille'i kaşağılarken, o da kafasını çevirip mahzun gözlerle bakıyor bana; hani hiçbir zaman dağları aşamamış ve 1940'ta kendi hayatına son vermiş olan Alman düşünür Walter Benjamin'in bahsettiği tarih meleği var ya, işte onun gibi bakıyor. Paul Klee'nin yaptığı, "Angelus Novus" adlı küçük bir suluboya

resimden etkilenmiş Benjamin: Kendi omuzlarının üzerinden bakan, kanatlı çöp gibi soyut bir figür bu. Meleğin yüzü geçmişe çevrilidir, der Benjamin, ama aynı zamanda da geleceğe, ilerilere doğru uzanıyordur. “Bize bir olaylar zinciri gibi görünenleri, o tek bir felaket olarak görür, yıkıntıları durmadan üst üste yığıp ayaklarının önüne fırlatan bir felaket.”

Biraz daha kalmak isterdi melek, ölüleri hayata döndürmek, bize göz kulak olmak, kırık parçaları yeniden birleştirmek, bıraktığımız enkazı temizlemek isterdi. Ama bunun için vakit yok, zaten belki de artık çok geç. Başıyla geleceğe, cennete doğru işaret eder; ama bir fırtına çıkar ve kanatlarını öyle bir şiddetle yakalar ki melek fırtınayla birlikte çaresiz geleceğe, cennete doğru sürüklenir. Yıllar önce, on yıllık yitik bir aradan sonra okula dönüp Benjamin’i ilk kez okuduğumda, tarih meleğinin bir eşek olabileceği hiç aklıma gelmemişti. Culotte’un Constantin’e baktığı gibi, şu anda kulaklarını dikmiş başını geriye eğmiş bana bakan Balam’ın eşeğinin, Benjamin’in ilerleme deneni fırtınaya eşlik ettiğini düşündüğü enkaz yığını kavramamı sağlayacağı aklımdan geçmemişti hiç.

XII

Gökyüzü açık mavi bugün. Alacakaranlıkta yıldızlar hâlâ parıldıyor. Tatlı bir sis yayılmış kırların üzerine. Gribouille bana doğru, Bethlehem'e değil Bel Air'e doğru, aheste aheste yürüyor; yüzünde müstehzi bir somurtmaya benzettiğim bir ifadeyle, salına salına sisin içinde ilerliyor. Onu ne zaman böyle kendi düşüncelerine dalıp gitmiş, kendi içine kapanmış bir halde, salına salına, adeta sırf salınmak adına yürürken görsem, kendi kaygılarım, geçmişim, gençliğim, yaşlılığım, yıllar önce Empire States binasının seksen altıncı katında öngördüğümünden çok daha *eksik* yaşanan her şey... hepsi sabah vaktinin şu serin havasına karışıp gidiyor.

New York'ta dolaştığım, çoğu öğleden sonra sokakları ve geniş caddeleri arşınladığım, yarı karanlık geçitlerden ve dehlize benzeyen metro istasyonlarından yürüyüp geçtiğim, kendi şarkımın peşinde Walt Whitman'ı hayal ettiğim zamanlar, günün birinde boz bir eşekle, konuşmak bir yana, ıssız Fransız patikaları ve kırlarında beraber dolaşacağım hiç aklıma gelmezdi. Whitman gibi gamsız biri olmak istiyordum. New York'u arşınlayan ve onun debdebesi, keşmekeşi, yaratıcılığı karşısında büyülenen bir aylak olmak istiyordum; ama New York'un duygudan yoksun yalıtılmışlığı, vahşi kayıtsızlığı, orada bir gelecek kurup kuramayacağım konusunda beni tereddütte bıraktı, paniğe sürükledi. O zamanlar Walt ile beraberken, işlerin tıkırında olduğu, dünyanın sadece ve sadece para harcamaya daldığı bir cumartesi öğleden sonrasıydı her gün. Şu anda, bir eşekle beraberken ise, her saniyenin değerli olduğu uyusuk bir pazar öğleden sonrası hep. Ama artık alıp satacak bir şey ya da saatler yok; şafak sökmek üzereyken yanımda bir eşek var sadece...

* * *

Gribouille'in canı pek yürümek istemiyor bugün. Ayağını sürüyor. Çok çok yavaş ilerliyoruz. Kimi günler böyle olur, değil mi, canınız bir şey istemez. Eşekler için de aynı şey geçerli, hiçbir fark yok. Sık sık duruyor, üstelik de yemek için değil her zaman. Sadece duruyor, o kadar. Bekliyor ve seyrediyor: Ben de bekliyor, onun seyredişini seyrediyor, bir sorun mu var acaba diye merak ediyorum. Tuhaf, huzur dolu bir an bu her seferinde. Nefes alıyor, veriyor ve kıpırdamadan duruyor. Nedenini asla bilemeyeceğim. Ama yorulduğundan değil bence.

Belki de yoldandır, ayaklarında bir sorun vardır, kim bilir? Ayaklarımı kaldırıp bakıyorum. Canını acıtan, batan hiçbir şey yok. Üzerinde bulunduğumuz tozlu yol kırmızı volkanik toprakla kaplı, kuru ve kaygan; yolda bir sürü küçük taş, minnacık kabarcıklarla dolu milyonlarca lava parçası var. Gene dik, dar bir patika bu ve hiç şüphe yok ki Gribouille bu tür zeminlerden hoşlanmıyor. Sorun da burada. Onu tatlı sözlerle ikna edip yolun kenarına götürüyorum. Tutturduğu hıza boyun eğerek onu yürütmeye devam ediyorum. Sabretmek lazım. Fazlasıyla sabretmek lazım. Kolumu onun koca kafasına dolamış bir halde, yol kenarından hiç ayrılmadan beraber ilerliyoruz bir süre.

Zirveye yaklaştıkça Gribouille'in keyfi biraz yerine geliyor. Zirveye ulaşıp aşıyor ve bir ormana yöneliyoruz. Açıklıkta, düz bir zeminde yolculuk ediyoruz. Burada ayaklarımızın altındaki zemin daha yumuşak; yemyeşil iğne yapraklarla kaplı. İşin ilginç yanı, adeta ağaçlardan oluşan bu oturma

odasında Gribouille daha çevikçe hareket ediyor. Hatta an geliyor, beni geride bırakıyor ve hakikaten çekip sürüklüyor. Onu takip ediyorum. Gerçekten de canı istediği zaman hızlı hızlı gidebiliyor; ama sonra birdenbire gene duruyor, sessiz bir dünyayla karşı karşıya geliyor, sessizlik üzerine düşüncelere dalıyor: ormanın ortasında bir eşek ve kadifemsi bir sükûnetin içine dalan bir adam. Ağaçların tepelerinin arasındaki boşluklardan güneş sızıyor. Bu göçebemsi özgürlükte fotosentez yapıyorum adeta...

Kimi zaman, güneş alan küçük bir alana girdiğinizde, bir anlığına da olsa, çarpılırsınız: Özgür olduğunuzu, istediğinizi yapabileceğinizi, istediğiniz yere gidebileceğinizi ve hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadığınızı hissedersiniz. Eşeğiniz dışında tabii. Bir anlığına, özgürlüğün kokusu gelir burnunuza adeta, içinizi titreten gücünü hissedersiniz. Özgürlük. Ben Mars'ta yürüyen ilk insanım, genç bir adam olarak sanatçiyim, meskal içen Konsolosum, İspanya Kraliyim, bir delinin anı defterini yazan benim. Bir sahtekârım, şarlatanım ben... İnatçiyim, dürüstüm, utangacım, mağrurum... Düzenbazım... Ne istersem oyum. Ben herkesim. Hatta kendimim, evet, şu bildik eski ben'im; yanında boz bir Fransız eşeğiyle, kendi benliğini ortaya koyan Liverpool'lı sıradan bir adamım. Kim inanırdı ki! Ben inanmazdım elbette! Ama insanlar değişebilir, üstelik de kimi zaman iyi yönde değişir.

* * *

Bugüne dek hayatımı hep başkası üzerinden yaşadım, kendime hep başkalarını model aldım: bir kitap kahramanını, ünlü bir yazarı, meşhur bir hocayı. Onlar ne okuyorsa ben de aynılarını okuyor, kafamda canlandırıdığım kıyafetlerinin aynılarını giyiyor, evlerini nasıl döşemişlerse ben de evimi öyle döşüyordum. Tam anlamıyla bağımsızdım, ama gene de birilerinin kılavuzluğunu arıyor, bir yerlerden beslenme ihtiyacı duyuyor, örnek alacak, hayran olunacak birilerini istiyordum. Belki de sebep, bunları evde, ailemde bulamayışımıydı: Nazik ve şefkat dolu, ama kitaplarla ilgisi olmayan insanlardı annemle babam. Belki de pek çok genç ya da ekmek parasını çıkararak yevmiyeli işçi gibi, bir akıl hocasına, usta başına, bana bir şeyler öğretecek bir figüre, ayaklarım üzerine sapasağlam basıp -yanımda bir eşekle- yürümeyi öğrenene kadar, bana yardımcı olacak bir desteğe ihtiyacım vardı.

New York'a taşındığımda, Yukarı Batı Yakası'nda oturmayı tercih etmiştim, çünkü West End Caddesi'nde bulunan, duvarları sıra sıra kitaplarla dolu apartman dairelerinde yaşamayı düşlemiştim hep. Yaşamak istediğim hayat tarzını belirtiyordu bu: kadrolu bir üniversite hocası, yüksek tavanlar, kapıda bekleyen bir müstahdem, kamunun saygı duyduğu bir entelektüel, kahvaltıda yenen çörekler, kolumun altında Hannah Arendt, metroyla City College'a gidip gelişler. Ocak ayında, buz gibi soğuk bir cumartesi akşamı, epey geç saatte Broadway'i arşınladığımı hatırlıyorum; rüzgâr etinizi bıçak gibi kesiyordu adeta. Elimde kayak eldivenleri, başımda kulakları örten tavşan kürkü bir şapka vardı. İleride, 112. Cadde civarındaki gazete bayisine koşarak gitmiş ve o haftanın *The Nation* dergisine bakarken bulmuştum kendimi.

Çılgına dönmüştüm, zafer sarhoşuydum. İn cin top oynayan bir kaldırımda yürüye yürüye ta 69. Cadde'ye kadar gitmiştim. Paris'te yanında melekleriyle Walter Benjamin'in bir kitabı hakkında bir

eleştiri yazısı yazmış ve kapakta yer bulmuştum! Meşurdum artık, şehirde herkes benden bahsedecekti: West End Caddesi, bekle beni, geliyorum. Çok istediğim bir şeyi başarmıştım; en azından öyle olduğunu sanmıştım. Eski köstebek dostumun yapamadığını bir şekilde yapmış ve yirmi sene boyunca didinerek, gömülü olduğum beş para etmez liman kulübesinden kurtulmayı başarmıştım. Liseden terk bir öğrenci New York'a gitmekle kalmamış, artık New York'lu bir entelektüel de olmuştu. İstediğim şeye, onca sene beni *hep peşinden sürükleyen* şeye nihayet kavuşmuştum. Neden sonra -aslına bakılırsa çok kısa bir süre sonra- istediğim şeyin bu olmadığını, gerçek ben'in bu ben olmadığını anlamıştım. Böyle bir şeyi kabul etmek zordu, zaten hemen de kabul edemedim. Elbette işi oluruna bırakabilir, her şeyi görmezden gelebilir, hiçbir şeye aldırmadan yoluma devam edebilir, sahte bir benlikle yalandan yaşayabilir, başkalarının kıyafetlerini üzerime geçirebilirdim; ama Shakespeare'in oyununda Lear'in fundalıkta dediği gibi: "Ah, o yolun sonu deliliğe varıyor; benden uzak olsun. Yetti artık."

Meğerse ne delilikmiş! Olmadığım bir şeyi olmak istemek, benim olmayan, başkasına ait bir oyunu oynamak ne delilikmiş. New York beynimi yiyip bitirmeye başlamıştı artık. Kendiniz olmak için uygun bir yer değildi. Başarılmayı bekleyen daha bir sürü şey vardı önünüzde. Zordu bu oyuna karşı koymak. Üstelik etrafta da hiç eşek yoktu; Central Park civarında fayton çeken bezgin atlar vardı sadece. Henüz yeni varmışken, ayrılma vakti gelip çatmıştı. Kibirden, hırstan, servet vaadinden gözü dönmüş Balam gibi, adada valilik vaat edilen Sanço gibi dosdoğru, hızlıca hedefime varmak istemiştım. Ne kadar komik. Başka birisinin mutluluğu *fikri* ile *gerçek* mutluluğun, tam anlamıyla yaşanmış mutluluğun aynı şey olmadığını söylemek gayet klişe, bunun farkındayım. Ama tamamen doğru bu. İnsan gerçek mutluluğu öngörülmedik yerlerde, beklenmedik olaylar sonucu, dürüstlük sayesinde buluyor. Kısa yoldan mutluluğa ulaşmak, insanın kendine söylediği bir yalandan ibaret çoğu zaman.

XIII

Gün artık benim günüm, bizim günümüz, başkasının değil. Bir eşekle beraberken asla yalnızlık hissetmezsiniz. Kendi iradesini asla dayatmaz size. Uykularken, dalıp gitmişken, ya da zihnimi bir şeyler kurcalarken bile onun enerjik varlığını ve sadakatini hissedebiliyorum. Lezzetli yeşil bir şeyler görüp de durduğunda, daldığım hülyadan uyanıveriyorum. Bugün ne isterse yiyebilir, ses çıkarmıyorum; bunun karşılığında o da istediğim yere götürüyor beni. Adeta akkor bir sarıyla parıldayan kum rengi toprakla kaplı bir tünelden geçiyoruz. Bir süre sonra orman geniş bir çayırılığa, koyunlar ve ineklerle dolu, zümrüdi bir ışıkla parlayan bir küçük vadiye varıyor. Le Brignon'a gidiyoruz.

Yolumuzun üzerinde şırıl şırıl akan bir dere var; üzerinde de taş bir köprü. O köprüden geçmemiz gerekiyor. Gribouille köprüünün tam eşiğine varmışken birden taş kesiliyor. Eni bir metre, boyu iki metre kadar bir köprü bu; ama Gribouille'in gözü kesmiyor bu köprüyü. Yularını bırakıyorum. Kendi iradesiyle geri çekiliyor. Meseleyi tartıyor. Kulaklarını ve vücudunu dikmiş. Dik durduğunda gerçekten büyük ve çevik görünüyor. Tedirgin değil, ihtiyatlı sadece. İleride derenin kayalar arasında ince ince aktığı, üzerinden kolayca geçilebilecek yere gidiyor. Buradan geçilse kimse ıslanmaz. Ama Gribouille sudan hiç mi hiç hoşlanmıyor. O seçenek de pek hoşuna gitmiyor. Gene duruyor, bekliyor, ne yapacağını düşünüyor...

Bu durum Buridan'ın Eşeği'ni, hani bilimsel devrimin öncülerinden, Newton teorisinin habercilerinden, on dördüncü yüzyıl Fransız ilahiyatçısı ve filozofu Jean Buridan'ın adıyla anılan şu paradoksu hatırlatıyor bana. Kim bilir, belki de şu kızgın güneşin altında bana türlü oyunlar oynayan zihnim çok ileri gidiyordur. Belki de acıkmış ve susamışımdır sadece. Ama Buridan'ın paradoksuna göre, aç ve susuz bir eşeği aynı miktarda ve kalitede iki saman yığını ve iki kova suyun arasına koyarsak, eşek harekete geçemediğinden, ilk önce hangi saman yığını yiyip suyu içeceğine karar veremediğinden ister istemez açlıktan ve susuzluktan ölecektir. Eşek iki seçenek arasında karar veremez, çünkü her biri aynı ölçüde kaliteli ve iştah kabartıcıdır -ya da köprü ve dere söz konusu olduğunda aynı ölçüde tehlikelidir. Orada öylece duracak ve en sonunda da ölecektir.

Aslında bu paradoksu ilk düşünen Buridan değildir. Aynı ikilemi insanla ilgili olarak ilk kez Aristoteles ortaya atmıştır *De Caelo*'da. Buridan'ın çözümü ise Aristoteles'in ortaya attığı ikileme sonradan "eşek"i katarak durumun abesliğini vurgulamış ve hicvetmiştir. Buridan'a göre, insan iradesi, her tür acele kararı dengelemeye çalışacak ve ahlaki karar alma yetisine sahip her akli başında insanı hangi eylemin en çok fayda getireceği, en anlamlı olacağı konusunda düşünmeye sevk edecektir. Söz konusu insan seçeneklere dair bütün muhtemel sonuçları, bütün sakıncaları enine boyuna düşünmeden hiçbir karar almayacaktır. Bir başka deyişle, tam anlamıyla rasyonel bir insan, atacağı bir sonraki adımı düşünürken, nihayetinde kendi sonunu hazırlayacaktır. İki yüzyıl sonra, Spinoza şunları söyleyerek tartışmaya katılır: "Böyle iki eşit seçenekle karşı karşıya kalan insanın... nihayetinde açlık ve susuzluktan öleceğini rahatlıkla söyleyebilirim. Böyle bir insanın insan değil de eşek olup olmadığı sorulacak olursa bana, gerçekten bilmiyorum derim. Keza kendini asan bir insana,

ya da bebeklere, budalalara ve delilere de ne gözle bakılabileceğini hiç bilmiyorum.”

Ben de bilmiyorum. Ama sanırım bu konuda benim bir fikrim var, üstelik de rasyonel bir fikir. Kendim köprüyü geçip geleceğim. Gribouille beni seyrediyorken köprüyü üst üste geçip geleceğim. Böylece geçip geliyorum, o da beni seyrediyor. Bak gördün mü, köprüyü geçmek emniyetli. Gribouille’in tepkileri muhteşem. Ne yaptığının kesinlikle farkında. Adeta tetikte bekliyor. Kulakları neredeyse dimdik, pürdikkat, sanki ders çalışmış gibi bakıyor. Buridan’ın paradoksunu ele alanlar, eşeğin ne yapacağını düşünerek *öylece durduğunu* belirtiyorlar. Tabii ki bir eşek öyle bir durumda ne oturup bekleyecek ne de seçenekleri düşünmekle çok vakit kaybedecektir. Başka bir yere yönelerek biraz ot yiyecek ve kısa bir süre sonra saman yığınlarını tamamen unutacaktır. Dikkat çekilmesi gereken bir nokta da şu ki eşekler yiyeceklerini önce koklar sonra görürler, dolayısıyla burunlarını nereye sokacaklarını koşullayan şey, görüntüden ziyade *kokulardır* çoğu zaman. Aslına bakılırsa, eşeklerin duyu sistemi, soyut akıl yürütmeye ayarlanmış koca beyinli filozoflarınkinden çok daha gelişmiştir.

Kendim üç kez geçip geldikten sonra, yuları tekrar alıyor, elimi Gribouille’in başına koyuyor, ona iyice sokuluyorum. Beraber yürüyoruz. Haydi bakalım! Yavaş yavaş geçiyoruz köprüden. Sonuçta, on saniye bile sürmüyor geçmek. Böylece geçiyoruz köprüyü. Deve değil ancak pire kadar bir sorundu bu. İkimiz Buridan’ın paradoksunu çözmüş olduk işte! Gerçi esas soru cevaplanmadan kaldı: Şayet Gribouille’i ben karşıya *geçirmeseydim*, kendisi ne yapardı? Tek başına meseleyi nasıl göğüslerdi? Aklıma ilk gelen cevap şu: Bir kere kendini asla böyle bir duruma sokmaz ve sırtında bir yığın çantayla Fransa’nın orta yerine gelip küçük bir köprüyü geçmeye çalışmazdı. Bu kadar uzaklara gelip de kendini göz göre göre tehlikenin ortasına atmazdı. Onu oraya götüren, o engeli aşmasını isteyen *bendim*. Köprü insanlar için tehlikeli değildi, öyleyse neydi Gribouille’in sorunu? Yoksa ben miydim?

Nitekim Buridan’ın eşeğinin eşeklerle hiç alakası yok. Söz konusu paradoksu ortaya atan, bir sorun olduğunu düşünüp bir çözüm öneren *bizleriz*; üstelik de eşeğe değil sadece bize *makul* gelen bir çözüm bu, eşeklerin hilafına ortaya atılmış bir çözüm. Sidmouth’a gittiğimde Ben Hart’ın bana söylediklerini hatırlıyorum: Eşekler, insanların ortaya koyduğu sorunları çözmekte, meselelere insan gibi bakmakta zorlanırlar. Mantık, hatta matematik konusundaysa -ki Öklid’in beşinci geometri önermesinin adı *Pons Asinorum*, yani “Eşekler Köprüsü”dür (çoğu zaman “Aptallar Köprüsü” de denir)- aklıma John Fowles’un *Fransız Teğmenin Kadını*’nda yazdıkları geliyor: “Sarah *akıllıydı*, ama onun akli çok nadir bulunan bir türdendi; bizim modern zekâ ölçüm testlerinde asla ortaya çıkmayacak bir zekâ. Analitik, problem çözmeye yatkın bir akıl değildi onunki kesinlikle, başını en çok ağrıtan konunun matematik oluşu da kuşkusuz bunun bir göstergesi.[...] İnsanlara değer biçme konusunda pek tekin olmayan bir yeteneği vardı; insanları, kelimenin tam anlamıyla anlardı.” Onun tek kurtuluş umudu inatçılığıydı; keza bir eşek de hayatta kalmak konusunda, her daim üçüncü bir seçeneğe sahip oldukları konusunda inatçıdır.

XIV

Koyunların ve ineklerin arasından yürüyor, kırların üzerinde adeta titreşerek dolaşan puslu bir öğleden sonrasının içinden geçiyoruz. Gribouille adeta yaz mevsiminin özünü çekiyor içine, burnundan sesli sesli soluyor, yumuşak toprağın üzerinde hafif hafif yürüyor. Bense takip ediyorum onu. Nefes alıp veriyorum; şu kırların kokusunu, koyunların, ineklerin sesini taşıyan, gübre kokan havayı çekiyorum içime. Birbirimize bakıyor ve şu ağustos ayında sessizce yarenlik ediyoruz. Gribouille bir an durup dikkat kesiliyor: Sanki benim duymadığım, kavrayamadığım başka bir âlemden gelen buyruklara kulak veriyormuş gibi, başını eğiyor, ayaklarını önde ve arkada topluyor. Elimi tekrar başına koyuyorum, tekrar yola düşüyoruz. Bir inek sürüsünün yanından geçiyoruz; inekler yerinde duramıyor, huysuzlanıyor, sessizliklerini bozuyorlar.

Daha önce de olmuştu bu. Gribouille'in inekler üzerinde böyle bir etkisi var: Öyle hızlı koşmaya başlıyorlar ki görseniz bir inek böyle koşabilir mi dersiniz; çılgın gibi oraya buraya hoplayıp zıplıyorlar, dikenli tellere yanaşıp hiç gözlerini ayırmadan Gribouille'e bakıyorlar. Onların canını sıkın tam olarak ne acaba? Kim bilir. Uyuşuk bir boz eşek ile mavi gömleli tıknaz bir adam mı? Gribouille yolun diğer tarafına yönelip ineklerden uzaklaşıyor, sonra da durup ot yiyor. Ne ineklere ne de onlardan tarafa bakıyor. Ama bile isteye yolunu değiştirdiğine bakılırsa, ineklerin orada olduğunu pekâlâ biliyor. Her zamanki gibi, istifini hiç bozmuyor. Sakinliğini seyretmek mucizevi bir şey, adeta bulaşıcı. Hatta köpekler üzerimize doğru koşsa koşsa gelip dişlerini gösterdiğinde dahi, Gribouille yanındayken hiç mi hiç korkmuyorum. Sakince duruyorum ve beraberce yavaş yavaş havlayan köpek korosunun içinden geçip gidiyoruz.

Bazı köpekler daha dostane ve meraklı oluyor. Çekinerek, tedirgin tedirgin yaklaşıyor ve havlamaya başlıyorlar. Ama çoğu zaman selam kabilinden bir havlama bu; buralarda hayatın fazlasıyla sessiz sakin geçtiğini ve biraz yarenlikten, köyde birkaç yeni yüz görmekten mutlu olduğunu ifade eden bir havlama. Bir köpek bizi takip ediyor bir süredir. Siyaz beyaz bir teriyer, dost canlısı bir çiftlik köpeği. Üçüncü bir yol arkadaşı bulduğum için sevinçliyim, ama ne zaman geri dönüp evine gideceğini de merak ediyorum. Eğilip köpeği okşuyorum; güneşin altında sırt üstü yatıp sıcacık göbeğini gıdıklamamı istiyor. Şimdiyse yirmi metre ileride bize rehberlik ediyor. Gribouille'den gerçekten etkilenmişe benziyor, ilgi gösteriyor, ama biraz korktuğundan çok da yanaşmıyor. Gribouille oyun olsun diye burnuyla sataşıyor ona. Gribouille yemeğini yemek için durunca, köpek de yolda göbeğinin üzerine uzanıyor. Eğer yol çakılıysa ve bayır aşağı gidiyorsa, köpek, sanki bir kızak köpeğiymiş gibi, yeni yağmış karın üzerinden kayıyor ve bu sayede de kendini iyice kaşımış oluyor. Bize bir saat kadar eşlik ettikten sonra, köpek aniden dönüp koşarak uzaklaşıyor.

Koyunlar da Gribouille'e büyük ilgi gösteriyor. İnsanlar yaklaşıncaya koyunlar kaçar genellikle. Ama bir eşek söz konusu oldu mu, yaklaşıp bize bakıyorlar. Köy köy gezen, dere tepe dolaşan, hem insanları hem hayvanları eğlendiren, insanların hoşuna giden halk müzikleri çalan ortaçağ ozanlarıyız adeta. Muhteşem bir dönüşüm bu. Geçen gün biraz viran bir köyde, içinde inekler var sandığım bir ahırın yanından geçiyorduk. Meğerse koyun doluymuş içi; maryalar ve kuzular tüysüz başlarını

kapıdan uzatıyor, kafeslerinin altından bakmaya çalışıyordu. Gribouille’i biraz olsun görebilmek için çırpınan boncuk boncuk gözler. İneklere yaptığığın tersine, Gribouille durdu, dikeldi, kulaklarını kaldırdı ve nedense dikkat kesildi. Doğrudan ahır kapısına yöneldi. Bir anlığına donakaldı, dışarıyı ve kendini gözlemleyerek kıpırdamadan durdu. Ne ki bir nevi kozmik hayvani bir devingenlik dışında başka bir şey olmadı.

* * *

Aptallar Köprüsü, Buridan’ın Eşeği... hepsi hakaretimiz, aptallığa işaret etmek için kullanılagelmiş... Böyle basmakalıp laflar o kadar çok ki. Eşeklerin aşağılanması çok erken tarihlerde başlamış. MÖ 600 civarında Yunanlı ozan Ezop yüzlerce Masal, hikmetle dolu küçük masallar yazmış; ama bunların hemen hepsi muzip meseller olsa da, alegorik bir şekilde eşeklerden bahsettiği zaman, sözü iğneleyici, cahilce, insafsızca kullanmış. Köle olarak dünyaya gelen ve şana şöhrete kölelikten yola çıkarak ulaşan bir insanın, bir zamanlar benzediği mazlum ve kendi halinde bir yük hayvanına ihanet etmesine akıl sır ermiyor.

Mesela “Eşeğin Beyni” masalını ele alalım. Bu masalda aslan ile tilki beraber avlanmaya gider. Tilkinin tavsiyesini dinleyen aslan, eşeğe bir mesaj göndererek, ittifak kurmak istediğini söyler. Müthiş sevinen eşek buluşma yerine gider, bunu gören aslan da eşeğin üzerine atlayıverir. İşte akşam yemeğimiz hazır, der aslan tilkiye. Sonra aslan ayrılır ve tilkiyi eşeğin başında bırakır. Ama aslan bir türlü geri gelmez ve çok geçmeden aslan daha ortada yokken tilki eşeğin beynini çıkarır ve afiyetle yer. Derken aslan döner ve eşeğin beyninin yerinde olmadığını görünce sorar: “Eşeğin beynini ne yaptın?” “Beyin mi, Efendimiz!”, der tilki, “zaten yoktu ki, olsaydı sizin tuzağınıza düşmezdi asla.” Kıssadan hisse: “Zeki kişi her zaman hazırcevaptır.”

Bir de “Aslan Postuna Bürünmüş Eşek” masalı var: Aslan postuna bürünen bir eşek ormanda dolaşarak diğer hayvanlara korku salar. Sonra bir tilkiye rastlar. Eşek tilkiyi de korkutmaya çalışır. Ama tilki eşeğin sesini fark edip şöyle der: “Ben de korkuya kapılabilirdim, ama anırmanı duydum.” Kıssadan hisse: “Aptal kişi kıyafetler sayesinde kendini gizleyebilir, ama sözleri onu ele verecektir.” Gelelim “Eşek ile Çekirge”ye: Çekirgelerin çıkardığı cırcır sesler bir eşeğin çok hoşuna gider. Aynı melodileri çıkarmaya heveslenen eşek, çekirgelerin böyle güzel melodiler ve tatlı sesleri ne tür şeyler yiyerek çıkardığını merak edip sorar. “Çiy yiyerek,” der çekirgeler. Onları taklit etmeyi kafasına koyan eşek yalnızca çiy beslenmeye karar verir, ne var ki kısa bir süre sonra açlıktan ölür. Kıssadan hisse: “Aptallar bile zeki olabilir -ama iş işten geçtikten sonra.”

Ben de bir keresinde kendimi aptal ve aşağılanmış hissetmişim Gribouille. Daha çok gençtim, cevap vermek için gerekli donanımlardan tamamen yoksundum. Ezop masallarında rezil edilen eşeklerden biri olabilirdim pekâlâ. On yaşlarındaydım. Gözlerim iyi görmediğinden kalın mı kalın gözlüklerim vardı. Okul müdürünün boğucu odasındaki kocaman ahşap bir masanın arkasında dört beş adamın önünde oturuyordum; bana devamlı sorular soruyor, beni sınava çekiyor, açığımı yakalamaya çalışıyor, bıyık altından bana gülüyorlardı. Bense bir şeyler kekeliyor, ağzımda yanlış cevaplar geveliyor, sinirleniyor, kızarıyordum; adeta aslan postuna bürünmüş bir halde, özel liseye girmeye,

toplumsal konumumu aşmaya çalışıyordum. Söylemeye hacet yok, tabii ki başaramadım. Ama işin kötüsü şu ki sınava tabi tutulan ben değildim aslında, annemle babamdı; onlar da o esnada yanımdaydı, odanın arka tarafında oturuyor, çektiğim ıstırapları sus pus seyrediyorlar, belki de bizzat aşağılanmış hissediyorlardı, çünkü benim yerimde olsalar onlar da benden iyisini yapamazlardı. İngiliz usulüyle yazılmış bir sınıf, *sosyal sınıf* dersiydi bu.

Bak görüyorsun ya Gribouille, ben de anne babam da gerekli bilgilere sahip değildik, kitap okumuyorduk, İngilizceyi düzgün konuşamıyorduk ve yeterince yol yordam bilmiyorduk. “Doğuştan gelen” bir dezavantajımızdı bu, eşek olarak doğmak gibi, dünyaya kadersiz olarak gelmek gibi bir şeydi. Zengin ailelerde, kendinden bu şekilde kuşku duymak ve kendini aciz hissetmek gibi şeyler yoktu; onların anne babaları kolejlere gitmiş, koca koca evlerinde bir sürü kitapları olan, savaşlarda –çavuşluk değil– subaylık yapan insanlardı. Babamın ağabeyi İtalya’da yaptığı askerlik hizmetinden asla dönmedi: 1943 Kasım’ında bir tankın içinde can verdi. Yurt dışına ilk kez çıkan on sekiz yaşındaki bu gönüllünün yaşadığı güneşli günler aniden son bulmuştu. Gene bu savaş sırasındaki hava taarruzları yüzünden annemle babam on iki yaşında okulu bırakıp şehir dışına sığınmak zorunda kalmışlardı. Savaş sona erip de bombalarla harap olmuş Liverpool’a döndüklerindeyse bir iş bulup çalışma zamanı gelip çatmıştı; eğitimi sürdürmek için artık çok geçti, beyhude bir çabaydı bu.

On yıl kadar önce, annem akciğer kanserinden öldüğünde, ardında bıraktığı kişisel eşyaları arasında ailesi, daha doğrusu “çocukluğuna damgasını vurmuş olan” anneannesini hakkında yazdığı bir hikâyeye taslağı buldum. Ne yazık ki on üçüncü sayfasında kesiliyordu hikâyeye. Athlone’lu bir İrlandalı ile Beaumaris’li bir Gallerli annenin yedinci çocuğu olan, annemin anneannesinin babası bir gün Amerika’ya göç etmeye karar vermiş. Urgancılık yapan bu adam dört kızını da yanında götürmüş. Bütün aileye bakacak durumda değilmiş. Ama kısa süre içinde, Yeni Dünya’nın kendisine göre olmadığını anlayıp geri dönmüş. Dört kızını Amerika’da bırakmış. Gelgelelim eve dönmesinin üzerinde henüz çok geçmeden, zatüre yüzünden kırk yaşında ölüp gitmiş. Bunun üzerine annemin ailesi de dahil bütün ailenin bakımını, zenginlerin evlerine temizliğe giden, annemin anneannesini üstlenmiş. Anneannesinin şehir merkezindeki bu küçük müstakil evinde büyümüş annem...

Bütün bunları sana niye anlatıyorum, bütün bunların seninle ne alakası var, inan hiç bilmiyorum Gribouille. Yularını hafifçe çekince Gribouille tepki veriyor, benden yana muzip bir bakış fırlatıyor. Ona söylemem gereken şeyler var; belki de bunları çoktan biliyor, çoktan tahmin ediyor... Belki de mütevazî köklerimle gizli gizli gurur duyuyorumdur, hayatı kendisine gümüş tepside sunulan ya da banka hesaplarına emanet edilen birine değil de sana daha yakın hissediyorumdur, kim bilir. Belki de on yaşında aşağılandığım için mutluyumdur. Aklıma başıma getirdi bu olay, çitin hangi tarafında durduğumu, bundan sonra da duracağımı anlamamı sağladı: eşeklerin mi, yoksa efendilerin mi?

Her şeyin bunca değişmiş olması, nihayetinde koleje girmem, çok çalışmam, ne bulursam okumam, ahşap sandalyemde saatlerce oturup minderinde bir oyuk açmam belki de bu yüzden müthiş zevk veriyor bana. Hâlâ durur o sandalye, istersen gösteririm sana o oyuğu, Gribouille. Her şeyi odamda, şu masa ve sandalyede oturarak öğrendim. O sözlü sınavda sınanan şeylerden, okula girmemi engelleyenlerden çok daha iyi niteliklerim var artık. Onların dünyasını içeriden gördüm. Artık oraya

girmek istemediğimi isteyecek kadar da akıllandım. Alsınlar başlarına çalsınlar okullarını. Onlardan çok daha zeki, güçlü, kararlı ve hırslıyım artık. Peki kin duyuyor muyum? Elimde değil, ne yapayım. Yaralar hâlâ duruyor, Gribouille, ve daima duracaklar.

Eşekler acıya müthiş dayanıklıdır; ne kadar kötü muamele görürlerse görsünler, ne kadar yorulurlarsa yorulsunlar, varlarını yoklarını ortaya koyarlar. İşin tuhafı, sırf inat olsun diye, onların canını hiçbir şeyin acıtmadığını göstermek için yaparlar bunu, oysa büyük bir acı çekiyor olabilirler. Sidmouth hayvan barınağını ziyaretim sırasında “Eşekler çektikleri acıyı gizler,” demişti eşek veterineri Alex Thiemann bana: “Acıyı içselleştirir, başlarını eğer, gıklarını çıkarmazlar, çektikleri eziyeti dışavuracak en ufak bir şey yapmazlar. Atlar acı çektiklerinde huysuzlanır, şahlanır, çifte atar, büyük velvele koparırlar. Eşeklerdeyse durum bunun tam tersidir, o yüzden bir sorun olduğunu veterinerlerin tespit etmesi çok zordur.” Dolayısıyla eşekler *sanki* acı çekmiyor gibidir.

Akademik *Equine Veterinary Journal* dergisi de bunları doğruluyor: Eşeklerin acı çektiğine dair gözle görülür bir emare olmayışı veterinerlerin teşhis koymasını güçleştirir. Emareler ancak hastalığın son safhalarında kendini belli eder. Acı çeken bir atın davranışlarında kayda değer değişiklikler görülürken, bir eşeğin davranışlarındaki değişim daha girift, daha ölçülüdür. Veterinerlerin belirttiği gibi, eşekler tabiatları gereği stoik ve ağırbaşlıdır, davranışlarında acı emareleri pek göstermezler ve bunun da sebebi kısmen evrim sürecidir: Bu tür acı emarelerini gizleyerek ya da asgari düzeye indirerek, yırtıcı hayvanlara kolay yem olmamayı başarmış, sanki bir zayıflıkları yokmuş gibi davranmışlardır. Bir sorun olduğuna dair malum ipuçları şunlardır: tembellik, atıklığın azalması, içine kapanma ya da sahibine ilgi göstermeme ve başını öne eğme. Toprak üzerinde hoyratça debelenmeyse mutluluk değil, acı bir karın ağrısına, muhtemelen de kolike işaret eder. Yiyecekleri ağzının hep bir yanıyla yavaş yavaş çiğnemeyse, ağız ya da diş problemlerine işaret eder. Ayakta dururken sırttaki yükü dağıtmadaki farklılıklar, yürüyüş temposundaki hafif değişiklikler ayak ya da eklem ağrılarına işaret eder.

Keza eşeklerin, özellikle de arkadaşlarını ya da eski dostlarını kaybettikleri zaman, duygusal olarak çektiği acılar da aynı ölçüde girifttir. Eşeklerin manevi ihtiyaçları fazlasıyla karmaşıktır. Tek başlarına kırlara çıkmayı sevmezler; zaten böyle bir şey çok nadiren görülür; görüldüğünde de çoğu zaman bir sorun var demektir. Eşekler başka eşeklerle, daha doğrusu başka hayvanlarla güçlü bağlar kurar ve söz konusu hayvan öldüğü takdirde de geride kalan eşeğin yas tutabilmesine, yaşadığı kaybı bir şekilde yavaş yavaş kabullenmesine imkân verilmelidir. Eşekler günler geceler boyunca, yitirdiği bir dostunun özlemini çekerler. Şayet olan biten karşısında, açıklanamayan bir kayıp karşısında allak bullak olurlarsa, büyük bir depresyona girip en sonunda kırık bir kalple trajik bir şekilde ölebilirler. Romantik şiir derlemelerini doldurabilecek bir aşk ve bağlılık hikâyesidir bu; kaldı ki bazı klasik düzyazı eserlerine de dramatik bir boyut katmıştır.

Cervantes karakağan ile Don Kişot’un atı Rocinante arasında geçen birkaç tatlı ana ve biz insanların böyle vefalı ve sıkı bir dostluktan alabileceği derslere parmak basmıştır. Bu iki dostun, “bir araya geldikleri anda, karşılıklı birbirlerini kaşındıklarını, yorulup rahata erdikten sonra da Rocinante’nin, boynunu eşeğin boynuna yasladığını -öteki taraftan da iki karış uzunluğun arttığını- sonra da, ikisinin bu konumda, dikkatle yere bakarak üç gün, ya da en azından orada bırakıldıkları,

açlıkları besin aramaya mecbur etmediği sürece, öylece durduklarını anlatır,” Cervantes. “Dediğim gibi[...] bu doğruysa, bu iki barışçıl hayvan arasında var olduğu anlaşılan sağlam dostluk, bütün dünyayı şaşkırtmalı, birbirleriyle dost olmayı hiç beceremeyen insanları utandırmalıdır.”

Asırlar sonra George Orwell, insanın ikiyüzlülüğü ve siyasi entrikalar üzerine yazdığı *Hayvan Çiftliği* adlı müthiş hicvinde işte bizim bu güvensizliğimizi, dostluk kurma konusundaki acizliğimizi irdelemeye çalışmıştır. Unutmayalım ki kitabın en ilginç karakteri Benjamin'dir, yani gayet karmaşık bir duygusal yaşantısı olan bir eşektir. Çiftlikteki en yaşlı ve en dirayetli hayvan odur. Beygir Boxer'ın da en yakın arkadaşıdır. Benjamin pek konuşmaz, güldüğüyse hiç görülmemiştir: Hayatta gülünç bir yan görmez pek. Ağzında bir söz çıktığında da, genellikle karamsar, esrarengiz bir söz olur bu: “Mesela, Tanrı'nın sinekleri kovmak için kendisine bir kuyruk verdiğini, ama çok yakında ortada kuyruk ya da sinek diye bir şeyin kalmayacağını söylerdi.” Ya da: “Eşekler uzun yaşar. İçinizden hiç kimse bir eşek ölüsü görmemiştir, eminim.” Ayrıca Benjamin çok iyi okuma yazma da biliyordur, ama bu becerisini hiçbir zaman sergilemez. “Bildiğim kadarıyla, okumaya degecek bir şey yok,” der. Ne ki kendisi açık açık asla beyan etmese de, Boxer'a gönülden bağlıdır Benjamin. İkisi “pazar günlerini bostanın ötesindeki küçük otlakta geçirir, hiç konuşmadan yan yana otlarlar.”

Bu iki emektar günün birinde beraberce emekli olmayı, engin bir kırın güvenli bir köşesinde sessiz sakin birbirlerinin sırtını kaşımaya düşler; ama bir gün, çiftliğin değirmeninin inşasında aşırı çalışmaktan dolayı Boxer yere yığılır. Benjamin daha az çalışmasını, sıhhatine dikkat etmesini söylemiştir hep Boxer'a. “Bir atın akciğeri sonsuza kadar iş göremez ki.” Nihayetinde Boxer bir at simsarının deposuna götürülüp, kemik gübresi haline getirilmeden önce, Benjamin Boxer'ın yanına uzanır “ve hiç konuşmaksızın, uzun kuyruğuyla onun üzerinden sinekleri kovalar.” Bir gün, Benjamin'in daha önce görülmedik bir biçimde dört nala koşarak avazı çıktığı kadar anırdığını görünce bütün hayvanlar hayretten donakalır. Onu ilk kez böylesine heyecanlı, böylesine hızlı koşarken görüyorlardır. “Yetişin, yetişin!” diye bağırır Benjamin. “Koşun! Boxer'ı alıp götürüyorlar!”

Diğer hayvanlar Boxer'a el sallayarak veda ederken “Sizi aptallar,” diye bağırır Benjamin, küçük toynaklarıyla toprağı döverek. “Sizi aptallar! Kamyonun üstünde ne yazıyor, görmüyor musunuz? Alfred Simmonds, At Kasabı, Zamk İmalatçısı, Willingdon, Hayvan Derisi ve Kemik Gübresi Simsarı.” Boxer'ın ölümünden sonra, matem tutan Benjamin daha huysuz ve suskun biri olup çıkar. Olayların gidişatındaki ikiyüzlülüğü herkesten önce görmüştür. Devrim karşısında heyecanlamayan tek hayvan odur. Ne olursa olsun, der Benjamin, hayat her zamanki gibi devam ediyor, yani kötü bir şekilde.

En sonunda kendi kuralını bozarak, duvara yazılmış makûs satırları yüksek sesle okuyan da gene Benjamin'dir: “BÜTÜN HAYVANLAR EŞİTTİR, AMA BAZILARI DAHA ÇOK EŞİTTİR.” Diğer hayvanların hiçbiri bunun ne anlama geldiğini anlamaz; bir tek “anlamış bir edayla burnunu sallayan” Benjamin anlamıştır. Benjamin ile Boxer'ın beraber geçirdiği son anlar, vahşi, soyut bir dünya tarihini ve halkın at simsarlarınca alınıp götürülmesini konu alan bir meselin dokunaklı bir finalidir. Orwell'ın anlatmak istediği şudur belki de: Hayatın gerçek anlamı arkadaşlıkta, sevgide ve bağlılıkta

yatar; yoksa siyasette ya da geometride ve matematikte değil. Ne ki bu tür Şeyler engel olarak ıkar karşımıza.

XVI

Haute-Loire bölgesi vefalı arkadaşlıklarla, birlikte uyuyup pirelerini birbirine geçiren sakin dostlarla doludur. Öğle sonraları boş vakitlerimde yapmayı çok sevdiğim bir iş var, üstelik de bedava: eşekleri tespit etmek, araziye tarayarak sallanan kuyruklar ve kulaklar, uzaklarda küçük sabit noktalar aramak. Bu araştırmayı en çok bisikletimin üzerindeyken yapıyorum, çünkü bir yandan bisikletimle uzun mesafeler katedebiliyor, diğer yandan da etrafımı izleyerek muhtemel rastlaşmalar, yeni ahbaplıklar ve güzel yarenlikler için çevreyi kolaçan edebiliyorum. Adeta kendimi kaybetmişçesine, traktörlerin motor sesinden başka bir şeyin duyulmadığı ıssız patikalarda gidiyor, sadece bayır yukarı giden dağ geçitlerini tırmanıyor, ana yoldan sapıp sonu gelmez orman labirentlerine varan tozlu patikalara giriyorum. Ne ki her köşe başında hemen her zaman eşekler ile dostları çıkıyor karşıma.

Bir eşiği çok uzaktan bile tespit edebilirim. Eşeklerin hareketlerinde, kıpırdamadan duruşlarında, toprağa eğilmiş başlarında farklı bir şeyler var. Pek çok erkek ve dişi eşek, beygir ve aygır gördüm; birbirlerini kaşıyan, beraberce toz toprak içinde yuvarlanan pek çok erkek, dişi ve yavru hayvan gördüm. Atlarla dostluk eden eşekler gördüm; hatta bir keresinde, 10 nolu otobanın yanında uzanan kırlarda, Fransa'nın güneyine gidip gelen turistler eşliğinde Brioude'ye doğru yol alırken, beş altı inekle beraber mutlu mesut kırlarda gezen bir eşek, neredeyse sevinçten havalara uçacak boz bir eşek gördüm. Yamaçta siyah beyaz dostlarının yanında oturuyor, sineklerini kovmak için kulaklarını hafifçe şaklatıyordu; dostlar arasında olduğu için mutluydu. Saint Cirques Köyü'nün ötesindeki dik bayırı bisikletimle tırmanıp üzüm bağlarını geçince de koyu kahverengi güzel mi güzel bir erkek eşek gördüm; en iyi dostu kendisi gibi ihtiyar bir koç, kıvrık boynuzları artık yumuşamış ve postu da keçe gibi olmuş bir koç.

Tüyleri birbirine dolanmış ihtiyar, bilge bir koç bu. En iyi dostu eşiğin altında, üstelik gerçekten de altında tefekkür ederek günlerini geçiriyor, dostu eşiğin peşinden hiç ayrılmıyor, vadiyi kateden patikalar boyunca onun bir adım gerisinden ağır aksak yürüyor. Tıpkı Benjamin ile Boxer'ın düşlediği gibi, beraberce ahir ömürlerini yaşıyorlar. Eşekler sadık koruyucular olarak bilinir, koyun (ve keçi) sürülerine göz kulak olmaları için çoban köpeklerinin yerine kullanılabilir; sürülere refakat eder, geceleyin onlarla beraber yatar, yanlarından hiç ayrılmaz ve kurtları korkutup kaçırmak için anırırlar. Ben yaklaşınca insanlardan korkan koç uzaklaşıyor. Ama eşek çitin üzerinden kocaman kahverengi başını uzatıp sinekleri kovmamı ve kırlaşan tüylerini okşamamı istiyor adeta. Dost canlısı, müthiş uysal ve sevimli bir eşek bu. Bu esnada, koç birkaç adım geride pürdikkat durmuş, şüpheli gözlerle bana bakıyor, arkadaşıyla münasebetimi inceliyor. Bisikletime atlayıp oradan ayrılınca, dört bacaklı sığınağına dönüyor koç. Bu huzur düetini seyretmek öyle güzel ki. Güneşin altında tepeleri aşıyor, sessiz sakin bir kırdaki bir koç ile eşiğe duyduğum tuhaf şükran duygusuyla güçlenmiş bir halde dünyaya iyimser gözlerle bakıyorum.

Bu koç ile eşek, karakaçan ile Sanço'yu, benim seninle kurduğum ilişkiyi düşündürüyor bana Gribouille. İnsanlar ile eşekler arasındaki bağa gereken ilgi gösterilmemiştir aslında. Eşeklerin

hareket tarzı *ketumluğa*, çaktırmadan, gizli gizli yapıp etmeye dayanır. İki taraf arasında yazılı olmayan gizli bir anlaşma vardır ve bu anlaşmaya göre insanın da hayvanın da eşit hakları ile vazifeleri ve birbirlerine öğretecekleri ve birbirlerinden öğrenecekleri şeyler vardır. Sanço, karakaçanın yanında hem istikrar ve güç hem de kaderin sillelerinden korunacağı bir sığınak bulur. Hatta karakaçan, Sanço'ya kimi zaman gerçek anlamda bir sığınak sağlar. Ginés de Pasamonte, Don Kişot ile Sanço'ya taş fırlattığı zaman, Don Kişot "Sanço kadar iyi korunamaz", çünkü Sanço "eşeginin arkasına saklanmıştı"; eşek "başını eğmiş, düşünceli bir halde, ara sıra kulaklarını sallayarak" her zamanki gibi gıkını bile çıkarmadan silleleri yiyordur. *Don Kişot*'ta ima edildiği gibi, insan hayatı *hüsranla*, trajik yenilgilerle dolu bir hayatsa eğer, o zaman elimizde kalan tek şey, eşegimizin altına saklanarak, atılan taşlardan korunabileceğimiz küçük bir sığınak ve çivisi çıkmış bir dünyada her gün biraz da olsa yaşayabileceğimiz sadakattir.

Karakaçan, Sanço'nun muadilidir, onun basit benliğinin bir aynasıdır. Sanço en dokunaklı anlarını eşeginin yanındayken yaşar; en mutlu anları, karnı yemekten şişmiş bir halde, karakaçanın sırtına binerek "dünyada daha büyük bir servete tenezzül bile etmeyerek" geçirdiği zamanlardır. Hatta çoğu zaman, karakaçan ile sohbet etmek, efendisi Don Kişot ile sohbet etmekten çok daha anlamlıdır, çünkü karakaçan, Sanço'nun yaşadığı talihsizliklere katlanmasına yardım eder, sabır ve huzur dolu sade bir dille konuşur. Aklınızdan geçenleri birisine anlatmak ne zor iştir, der Sanço: "Böyle ömür boyu serüven peşinde koşup tekmeden, altı okkadan, tuğla ve yumruk yemekten başka şey bulamamak, zor iş, sabredilecek gibi bir şey değil. Üstüne üstlük, dilsiz gibi, içimizden geçeni söyleyemeden dilimizi bağlamamız gerekiyor." Oysa bir eşegin yanındayken, içinden geçen en yalın hakikati dile getirir.

XVII

Patıkada ilerlerken, bize yaklaşan bir araba sesi duyuyorum. Arazide, taşlı yolun üzerinde ilerliyor ve giderek bize yaklaşıyor. Sonra görüşümüze giriyor ve hemen önümüzde duruyor. İhtiyar bir adam çıkıyor arabadan, bize doğru yürüyor. Gribouille durup otluyor, hiç istifini bozmuyor. “Siyah bir at gördünüz mü?” diye bağıyor adam bana. “Şuradaki çiftlikten dört nala kaçtı. Bir yerlere kaçıp kayboldu.” Hiçbir şey görmedim; hiçbir şey ve hiç kimse görmediğimi söylüyorum adama; maalesef.

Kısa bir süre sonra adam ile at aklımdan uçup gidiyor. Kırkların, fundalıkların arasından kıvrıla kıvrıla Sembadel’e doğru ilerliyorum. Birkaç haneden oluşan küçük bir köye doğru yürürken, kırın ortasında siyah bir at gözüme çarpıyor. İyice yaklaşıncaya, atın çitle çevrilmemiş bir arazide başıboş dolaştığını fark ediyorum; çiftlikten kaçan kayıp at bu. Sinirli sinirli, hopluya zıplaya bize doğru geliyor. Tedirgin oluyorum biraz. Gribouille de benim tepki verdiğimi hissediyor. Biraz hareketleniyor, kulaklarını dikiyor ve başını kaldırıp olduğu yerde duruyor.

Genç bir at bu ve epey tedirgin. Dört nala koşuyor, sonra yanımıza geldiğindeyse şaha kalkıyor. Bunu görünce keyfim kaçıyor, hatta biraz korkuyorum: Başıboş bir atla nasıl başa çıkılır, hiç bilmiyorum. Bir anlığına sakinleşiyor ve at ile eşek koklaşıyorlar. Gribouille’yi atın yanından yavaş yavaş uzaklaştırmaya, arazinin öte tarafına götürmeye çalışıyorum; ama at yolumuzu kapıyor ve üzerimize doğru tekrar şahlanıyor. Gribouille ise hiç istifini bozmadan ters yöne, başka bir kırılık alana doğru gidiyor ve adeta olup biteni unutmuşçasına toprağa başını gömerek otlanıyor. Her nasılsa, yular elimden kayıp gitmiş. Eşekler olağandışı bir durumla karşılaşıncaya, genellikle uzaklaşırlar; karşılaştıkları şey gerçekten tehdit ediciyse koşarak kaçarlar. Ben de çok telaşlanmamaya çalışıyorum.

Bir sorunla karşı karşıyayım: Ne yapmalı? Yularını yakalamak için ne zaman Gribouille’ye yaklaşmaya çalışsam, at sanki *bana* hamle yapıyor. Benden yana, bana doğru çifte atıyor -hayra alamet değil bu. Belli ki eşeğimle ilişki kurmasına mani olduğum için benden hiç hoşlanmıyor. Bir süre sürdürüyoruz bu oyunu. Gribouille’ye yaklaştığım her seferde, at şaha kalkıyor ve her seferinde de Gribouille uzaklaşıyor. Ona bir türlü yaklaşamıyorum. Çok geçmeden onun beni *koruduğunu* fark ediyorum; atın esas benimle sorunu olduğunu biliyor sanki. Bana arkasını dönerek, benden uzaklaşarak, adeta bana vefa gösteriyor, kara gün dostu oluyor. Böyle midir, değil midir, kesin olarak bilmek zor. Ne ki bir çıkmazda olduğumuz kesin. Hiçbirimizin elinden bir şey gelmiyor. Durup ata ve eşeğe bakıyor, derin derin nefes alarak sakinleşmeye çalışıyorum. Belli ki Gribouille atla hiç mi hiç ilgilenmese de at sataşmayı bırakmıyor. Derken, on beş dakika kadar sonra, patıkada bir arabanın bize doğru geldiğini görüyorum. Ne mutlu ki evvelce gördüğümüz araba bu, şoförü de aynı; atını almaya gelmiş. El sallıyor, derin bir oh çekiyor ve adamın elini sıkıyorum. Genç kısrakının boynuna yuları geçirip götürüyor. Böylece hadise kapanıyor.

Sonrasında, tekrar yola koyulduğumda, olup biteni, nasıl da telaşa kapıldığımı düşünüyorum. At bunu fark etti ve daha da gerginleşti. Bir tek Gribouille serinkanlılığını koruyup uzaklaştı ve çok fazla aldırmadan olayın geçip gitmesini bekledi. Belli ki önemsiz bile olsa, netameli durumlarla başa

çıkma konusunda öğrenemem çok şey var. Sakinleştirici etkilerinden dolayı zaman zaman eşeklerin kızgın atların yanında araziye çıkmalarına ya da eşeğe bir tasma takıp ucuna da bir buzağının ya da tayın yularını bağlayarak ehlileştirme işinde gözetmenlik yapmalarına hiç şaşmamalı. Mecburen eşeğin peşinden giden genç hayvan böylece bu netameli eğitimden geçmiş oluyor. Keza süten kesilme döneminde bir kısrağ ile yavrusunun yanına bir eşek konduğu zaman, yavru annesinin yanından ayrıldıktan sonra çoğu zaman eşeğe sığınacaktır. Eşeğin sakinliği yavruya geçer ve böylece annesinden ayrılmasının yarattığı travma azalır. Bir kimsenin selametine, korkuyla başa çıkmasında, endazeyi kaçırmadan tepki verebilmesinde, gerginliğini atabilmesinde, kesin kararlar alabilmesinde sabır ve sakinlik fazlasıyla rol oynar. Tabii bunları söylemesi kolay, biliyorum; kaldı ki atın biri tam önünüzde şaha kalkıp çifte atmaya başlamışsa, aklımdan geçen tek şey, tıpkı Daudet'nin hikâyesindeki düzenbaz gibi, çiftiyi yiyip, benden geriye kala kala bir tek rüzgârda uçuşan bir tüy kalarak muhtemelen mortu çekecek olmamdı.

Birkaç gün sonra, gene başıboş bir atla bir başka olay daha geldi başımıza. At sahiplerinin gerçekten de çitlerini kontrol etmeleri, düzenli olarak bakımını yapmaları lazım, çünkü bu sefer iki koca at birden kaçmıştı. Gribouille'yi örnek alıp sakin olmalıydım! Hem, artık tepede hayli yol aldığımızdan geri de dönemezdik; gerisin geri gidip önümüzdeki sorundan kaçmak için artık çok geçti. Onlarla karşılaşmak dışında bir seçeneğimiz yoktu; gözü kara bir şekilde, kontrolü elden bırakmadan, bir yolunu bulup aralarından geçecektik. İzlememiz *gereken* yol buydu işte. Böylece, Gribouille'in yularını sıkı sıkı tutup kolumu boynuna atarak, bu sefer dosdoğru atlara doğru yürüdüm. Patikanın genişliği üç metre kadardı. Yolun ortasından hiç sapmadan yürümeye devam ettim ve heyecanımı bastırmaya çalışıp kontrolümü kaybetmeksizin, koruma gereği duyduğum Gribouille'ye iyice sokuldum. O da burnunu uysal bir şekilde aşağıda tuttu. Atlar bizi bir süre seyretti, sonra aniden şahlanıp kaçarak uzaklaştılar.

Atlar geri gelmedi. Arkamıza hiç bakmadan yürüdük. Gribouille olup bitenin farkında, ilerlemeye devam etti. Otlamak için hiç hamle yapmadı. Daha önce başıboş siyah at karşısında olduğu gibi, sakin sakin durdu. Ama bu son durumda *hiç* olay çıkmamıştı, çünkü telaşlanmamıştım; tıpkı bir eşek gibi, yavaş ve ihtiyatlı bir şekilde, kendimden emin ilerlemiştim. Atlar da bunu sezmişti ve şuna eminim ki iki durum arasındaki farkı Gribouille de anlamıştı. Benimle beraber yürümüştü, çünkü kendini güvende hissetmiş, onu koruduğumu anladığından o da beni korumuştü. Önceden yaptığının aksine, tehlikeden kaçmaya lüzum görmemişti. O bana sakin olmayı öğretiyor, ben de ona sakin kalarak sorunların nasıl çözülebileceğini gösteriyordum. Nasıl ki bir insan korkunç bir durumla karşı karşıya kaldığında yerinde duramıyorsa, tehlikeli bir durumla karşılaştığında, eşeklerin kaçıp uzaklaşması da gayet normal bir şeydir. Sakince durmak atgiller için "normal" bir davranış değildir; evrim, sakince durup yırtıcı hayvanların yaklaşmasını bekleyenlere meydan bırakmamıştır. Bununla beraber, bir eşeğe sakince durmayı öğretmek, korkacak bir şey olmadığını göstermek, onlara sokulup dokunmak, beraberce yavaş yavaş ilerlemek... bütün bunlar, şayet sakince dururlarsa, kaçıp uzaklaşmazlarsa, ürkütücü şeylerin son bulabileceğini açıkça ortaya koymuştu.

Kafa kafaya verdiğimizde, iki tarafın da kazandığı bir çözümdü bu. Ben kendimi ona bırakıyorum, o

da bana güvenip dokunarak benimle bir diyaloga giriyor. Birbirimizle hemhal oluyoruz. Meseleyi çözmek için, tamamen eşeğime, beraberce iş görmek için gereken şeylere odaklanıyorum. Hiçbir şeyi aceleye getirmiyorum. Eşeklerin fitratına öykünüyorum ben de: Boşluktan ziyade huzur dolu bir dengeye, sahip olduğum her şeyin, üzerimdeki her şeyin aslında hiçbir anlama gelmediği duygusuna ulaşmaya başlıyorum. Sadece onunla beraber, onun yanında konsantre oluyorum. Ne geçmiş var ne de gelecek; sadece şimdi ve burası var, mutlak bir şimdiki an var. Tıpkı onun gibi, hiçbir kıyafet giymeyen, hiç parası olmayan, sadece yiyip içen ve hiçbir şeyi mesele yapmayan bir eşek gibi, ben de sadece *buradayım*. Burada nasılsam sadece oyum, tekil bir benlikten ibaretim. Eğer siz de eşeklerin dünyasına dalıp, küçük adımlar atar ve derin nefesler alırsanız, huzur hüküm sürmeye başlar. Her şey kesinlik, sadelik içinde vuku bulur -tıpkı hindiba yemek gibi.

XVIII

Çiy damlacığı; hayatın billurlaşmış, şafağın damıtılmış hali sanki. Semer vurmanın vakti geldi. Sulak bir tarladaki bir yolun kenarında duruyorum. Gribouille, Février adında bir çoban köpeğini kokluyor. Köpek yol arkadaşımından büyülenmiş adeta. Arada bir Bellevue-la-Montagne'a giden bir araba geçiyor. Hava kapalı. Ortalık iyice serinlemiş; sabah havası, yükseklerdeki bir gedikten akan buz gibi bir şelaleymişçesine damarlarıma giriyor. Dün geceyi Michel ve Françoise ile beraber, mütevazi pansiyonlarında geçirdim. Onlarla beraber patates graten yedim, su bardağıyla sofraya şarabı içtim, çift kişilik yataklı bir misafir odasında deliksiz bir uyku çektim; daha ne olsun. Yolculuğum hakkında bana sorular sordular, tüm ayrıntıları anlatmamı ve bu kitap hakkında bilgi vermemi istediler. Benim yaşlarda olan Michel inek besliyor. Otuz kadar ineği var ve sütlerini belirli bir fiyattan yerel bir kooperatife satıyor. Bu sütler Saint Agur, yani civardaki Velay dağlarında üretilen kaymak kıvamındaki sert küflü peynirin yapımında kullanılıyor.

Bu bölgeyi bu kadar iyi bilmem onları şaşırtıyor. Evvelce civardaki yolları, yanımda eşek olmadan, defalarca arşınladığımı anlatıyorum. Buralara ilk kez beş sene önce geldiğimi söylüyorum. Bir zamanlar ileride, yaklaşık bir buçuk kilometre ötede Champot adındaki komşu köyde, yüksek bir taş duvarla çevrili bir evde Guy Debord diye bir filozof münzevi bir hayat sürmüştü. On yılı aşkın bir süre önce, işte o evde canına kıydı; Van Gogh gibi, kalbine bir kurşun sıktı. Michel bu adamı biliyor, hatta birkaç kez görmüş onu; hep siyah giyiniyormuş, bana anlatabileceği başka şeyler de - dedikodular, kulaktan dolma şeyler de - varmış. Bu filozofla çokça, hatta belki de aşırı bir şekilde ilgilendiğimi söylüyorum onlara. Bütün kitaplarını okumuş ve kendisinin “doğrudan Samanyolu'na açıldığını” iddia ettiği bu münzevi evi görmek istemiştin.

“Fırtınalar diyarı” diye adlandırmıştı bu bölgeyi; çünkü burada özellikle de yaz aylarında, çoğunlukla öğleden sonraları aniden fırtına çıkar ve insanı hazırlıksız yakalar. Hatta kimi zaman golf topları dahi fırlatır. Bu fırtınalar beni de bir keresinde hazırlıksız, savunmasız yakalamıştı: Civarda, yaklaşık yirmi metre ötedeki bir telgraf antenine yıldırım düşmüş, bir anlığına kulakları adeta sağır eden bir patlama meydana gelmişti. Tamamen dehşet dolu saniyeler: “Önce hiç ses çıkarmadan yaklaşırlardı; otların üzerinden adeta kayıp giden kısa süreli bir rüzgâr ya da ufukta ani parıldamalar görülürdü. Sonra gök gürültüsü ve şimşekler başlardı ve sanki kuşatma altındaki bir kaledeymişiz gibi, her yönden uzun süre ateş altında kalırdık.”

* * *

Sanırım o zamanlar “başka bir insanın hayatını” yaşadığım dönemdeydim hâlâ, başkaları üzerinden bir şeyler arıyordum, zira sözü geçen filozof hakkında bir kitap, hiçbir zaman başarıyla yakalayamayacak bir kitap yazmayı düşünüyordum. Böylece bir ilkbahar günü, New York'taki dairemin ahşap zeminine, Fransa'nın Auvergne bölgesini gösteren çok ayrıntılı bir harita yaydım. Neredeyse bütün zemini kaplamıştı harita. Saatlerce inceledim, sayısız yer ismi saptadım ve başım hafif dönünceye ve gözlerim şaşılacağı kadar Haute-Loire bölgesini milim milim taradım. Çok

küçük bir köy olduğunu, adının Champot olduğunu, sözü geçen filozofun ahir ömründe Paris'ten, dünyadan kaçarak oraya yerleştiğini biliyordum. Fakat bir türlü bulamıyordum o köyü. Çok geçmeden, bütün bölgeyi avucumun içi gibi biliyorum hissine kapıldım: CHAMPEIX, CHAMPSIAUX, CHAMBON VE CHAMPIONG adında köyler bulmuştum, ama heyhat CHAMPOT diye bir yer yoktu!

Sonra internette araştırma yapıp bu filozof ve Champot'dan bahseden bir sürü yazı buldum: "Tecrit edilmiş... kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdi... orada bir çiftlik evi vardı." İyi de neredeydi bu köy? Yazıların birinde, Champot civarında "güzel dağ manzarası" olduğundan bahsediliyordu. Böylece yeniden haritaya dönüp aramamı belli yerlerle sınırlandırdım: Artık dağlık alanlara, konturların incelendiği ve yüksekliğin arttığı noktalara bakıyordum. Ama ne yazık ki yoktu. Sonra birden aklıma geldi: Birileri yer adlarını çevirirken ölçüyü fazla kaçırıyor olmasın sakın. "Güzel dağ manzarası", manzara değil de gerçekten de yerin adıydı belki de. Hah, işte şimdi olmuştu! Yavaş yavaş sonuca yaklaşıyordum: Tabii ya, haritada Bellevue-la-Montagne [*Fr.* güzel dağ manzarası] diye, ta yükseklerde gerçek bir köy vardı işte. Champot da oralarda bir yerde olsa gerekti, peki ama *tam olarak* neredeydi?

Böylece hiç yılmadan ve gözümü karartarak, filozofun ruhunun peşinde Atlantik'i aştım. Belki kendi ruhumdan kaçıyor, belki de ruhumu arıyor, tuhaf hayaletleri kovalıyor ve hayal dünyamdaki şeytanları kovuyordum. Nihayet Lyon'da Saint-Exupéry Havaalanı'na indim ve bir araba kiralayıp, *küçük prens* gibi, dünyanın bir ucundaki ücra bir mikro-âleme doğru yola koyuldum. Elimde harita olsa da her nasılsa yön kavramı tamamen anlamını yitirmişti. Kafamda bir tek yukarı/aşağı, ileri/geri gibi kavramlar kalmıştı; kilometrelerce uzanan dar köy yollarında gidiyor, kıvrıla kıvrıla Auvergne bölgesini katediyor, dere tepe aşarak, ücra köylerden geçerek, zamanı ve mekânı geride bırakarak, denizden çok uzaklardaki bir kıyıya doğru ilerliyordum. Ne ki saatlerce direksiyon salladıktan sonra korktuğum başıma gelmişti işte: Kaybolmuştum. Derken, ağaçların arasından kıvrıla kıvrıla giden bir yolun üzerinde birden frene bastım: Yolun kenarında eski mi eski bir tabela gördüm. Üzerinde şu yazılıydı: "BELLEVUE 8 km."

Ana yoldan giderek Bellevue'ye varıp kasap dükkânının önünde durdum. Dünyanın unuttuğu bu köyde geriye kalan tek dükkân bu kasaptı. İşin şaşırtıcı yanı, sonradan öğrendiğim üzere, dükkânın sahibi Madam Soulier, Champot'nun yerini bilmekle kalmamış, bir de küçük bir harita çizivermişti bana. Böylece çılgın planımın suç ortağı oluvermişti. Çok geçmeden Champot'daydım: Üç dört çiftlik evinden oluşan küçücük bir yerdi burası. Her yerden uzakta bir yerdi sanki; hele hele on beş saat önce ayrıldığım Manhattan'daki Upper West Side'dan adeta evrenler kadar uzaktı. Yıllar var ki böyle sihirli bir sessizlik tatmamıştım; hatta belki de ilk kez tadıyordum.

Ertesi yaz Champot'ya tekrar gelip, hemen aşağıdaki Champot Bas Köyü civarında bir ev tuttum. İnternette rastlamıştım ilana: Bellevue yakınlarında kiralık yazlık ev. Gözlerime inanmamıştım. Üstelik Champot'ya neredeyse iki yüz üç yüz metre mesafedeydi ve muhtemelen daha kiralanmamıştı. Ev sahibini telefonla ulaşmaya çalıştım, ama telefon cevap vermiyordu. Sonradan telefon numarasını iyice kontrol ederek birkaç kez daha denedim. Boşuna. Kim bilir, ilan çok eskiydi belki de. Bunun üzerine Bellevue belediye başkanlığına bir mektup yazmaya karar verdim. Aylarca cevap gelmedi.

Sonra bir gün, hiç beklemediğim bir anda, Champot Bas'dan bir mektup geldi. Yazlık evin sahibinin yazdığı mektup, ev ve kirası hakkında bilgi veriyor ve eve gösterdiğim ilgi için bana teşekkür ediyordu. Hiç vakit kaybetmeden evi kiralayacağımı bildirdim ve sonra atlayıp Champot'ya gittim bir kez daha -sonra ertesi sene bir kez daha. Orada geçirdiğim sükûnet dolu uzun yaz günlerinde tamamen farklı bir adam olup çıktım, artık eskisi gibi olamazdım.

Hayatımın gerçek koşullarını anlamaya başlamıştım: Hayat artık büyük adımı atmamı, akademisyenliği bırakmamı söylüyordu bana. Maruz kaldığım aşırı pis sular yüzünden, bir zamanlar içimde alev alev yanan ateş sönüp gitmişti. İsyân ettikten sonra gemiden kaçıp karaya çıkarak hazinesini, kendi cennetini bulan bir korsan olup çıkmıştım adeta. Orada geçirdiğim ikinci yazda, yılın en sıcak günlerinde, filozofun geride bıraktığı eşiyile tanıştım. Yüksek duvarlarla çevrili bahçede bir gölgelikte, üzerine yeşil bir örtü serili yuvarlak bir masada oturup sohbet etmiştik. Kendisi küçük bir puro içerken, bana şarap ikram etmiş, vefat eden kocası hakkında samimi şeyler anlatmıştı. Galya'ya özgü bu sadelik, üslup, zengin ama gösteriştten uzak yalın değer yargıları, bir şekilde aklımı çelmiş ve beni bambaşka biri haline getirmişti. Ben de kendime yeşil örtülü yuvarlak bir masa, Samanyolu'na bakan bir hayat istiyordum galiba.

XIX

Michel ile Françoise'a çok yakında yeniden görüşmek dileğiyle veda ettikten sonra, Gribouille'e sarıldım. Champot'da güzel anlar yaşamıştım, ama o anları yeniden yaşamamın imkânı yoktu. Artık mazide kalmaları gerekiyordu; filozofu ardımda bırakmalı ve evrende yeni parlayan başka yıldızlar aramalıyım. Gribouille'in ilerleyen günlerde de yanımda olacağını, başka diyarlara doğru yol alacağımızı bilmek rahatlatıyordu beni. Ne ki filozofun karısıyla görüştüğümde sonra ne yaptığımı daha dün gibi hatırlıyorum. Artık batmakta olan güneşin altın rengi ışığı altında yürüyüşe çıkmıştım. Yorgunluğumu atmaya üzere bir kayalığın başında durmuş, sakince oturup düşüncelere dalmış ve kuş cıvıltılarını dinleyerek zihnimi tamamen boşaltmıştım.

Bahsettiğim kayalık, şu anda gittiğim Le Monthiol yakınlarındaydı. Ana yollardan uzağa düşen, fundalıklar ile ormanlar arasına sıkışmış, adeta idil gibi küçücük bir yerleşim yeri burası. Marcel adındaki yetmiş yaşlarında ufak tefek ihtiyar burada yaşıyor. Yıllarca didinip durduktan sonra, tek başına muhteşem bir bahçe; her yanı klasik Yunan heykelleriyle süslenmiş, çimleri muntazam biçilmiş, koca koca taş bahçe süsleriyle donatılmış bir bahçe yaratmış. Maskot olarak da barış simgesi beyaz güvercini seçmiş kendine. Buradaki herkes Marcel'i tanıyor. Le Monthiol onun el emeğiyle şenleniyor. Vaktiyle o akşamüzeri Marcel'in evinin civarında tefekküre dalmıştım. O akşamüzeri yaşadığım öyle bir mutluluktaki kolay kolay unutulmaz.

Gribouille ile ben Marcel'in evinin önünde duruyoruz. Bahçeyi otların bürüdüğünü görünce şaşırıyorum. Her yer biraz perişan görünüyor. Bu köy hep küçüktü küçük olmasına, ama eskiden hayat dolu ve capcanlıydı. Birkaç evin panjurları kapalı; içlerinde hiç insan yaşamıyormuş gibi sanki. Bugün, şu gri bulutların altında, etraftaki sessizlik huzur verici olmaktan ziyade ürkütücü, hatta insanın içini karartıyor biraz. Gribouille'yi bahçe kapısına bağlıyor ve Marcel'e bir merhaba diyip birazdan döneceğimi söylüyorum. Geçmiş yazlarda, Le Monthiol'ü ne zaman ziyaret etsem, Marcel her daim beni minnacık evine davet eder, benimle canımlı cicimli konuşur ve *pastis* denen sert içkiden ikram ederdi. Ben de kafam bir dünya, sıcak havada sendeleye sendeleye, kaldığım pansiyona giderdim.

Şaşkınlığımı gizleyemiyorum. Daha da ufalmış bir adam karşılıyor beni; o da şaşırmış görünüyor, ama bir yandan da sevinçli. Belli ki yaşama gücü bitip tükenmek üzere, ecel yaklaşmış. Gribouille'in başını okşuyor ve beni içeri davet ediyor. İşlerin pek yolunda olmadığını söylüyor; iyice yorulmuş, esas işi olan bahçeyle artık ilgilenemiyormuş; zaten çok yakında satacakmış. Komşular bir bir bu dünyadan göçüyorlarmış, evleri de boş boş duruyormuş. Yolun sonu yakın, günler sayılı artık. Peki ne olacak? Marcel kanser. Orası kesin. Sabah bile olsa birkaç kadeh *pastis* içmem lazım ki moralim biraz düzelsin, içimi tamamen hüznün kaplamasın. Neler yapıp ettiğimi, bir eşekle ne işim olduğunu soruyor bana. Güya sevinçli, normal bir edayla izah etmeye çalışıyorum, ama aptal aptal sırıtırken, lakaytlık yaparken, basmakalıp şeyler söylerken buluyorum kendimi. Evden ayrılınca rahatlıyorum. Ama dışarı çıkar çıkmaz görüyorum ki Gribouille bahçe kapısının önüne yapacağını yapmış. Sorumsuzluk ettim ve onu çok kısa bir iple bağlayarak çok uzun süre beklettim orada. Suç onda değil, bende. Marcel kafaya takmamamı, kendisinin halledeceğini söylüyor: En büyük derdimiz bu olsun...

Onu bir daha hiç göremeyeceğim. İkimiz de biliyoruz bunu. Şu anda her ne kadar kötü görünse de, bir zamanlar muhteşem olan bahçesinde, kollarını kıvrımış, güneşten yanmış mutlu mesut çalışırken hatırlayacağım hep onu. Orada geçirdiğim anları, bana ikram ettiği koca koca marulları hiç unutmayacağım. Bunlardan öyle çok yiyorum ki kulaklarımdan fıskıracaklar sanki, demişti. Söylemeye ne hacet: Çok lezzetliydi hepsi; muhtemelen çoğu insan yememiştir böyle lezzetlisini. İkiz Kuleleri gösteren klişe bir New York silüeti bulunan bir kartpostal gönderip, New York'tan ona selam yolladığımı da hatırlıyorum; o da bir mektup yollamıştı bana.

Aslında tam da mektup sayılmazdı; kendi yaptığı bir kartpostaldı: Köyden üç komşusuyla beraber mutlu mutlu misket oynarken çekilmiş bir resim. Resmin bir köşesine bir resim daha iliştiymişti: pürnaklı çiçekler açmış, göz kamaştıran bahçesinin resmi. Büyük resmin bir başka köşesindeyse küçük bir resim daha vardı: kıpkırmızı güllerle dolu bir saksı. “Gördüğün gibi,” diye yazmıştı titiz elyazısıyla, “köyümüz pek uslu durmuyor.” “Bu küçük kompozisyonu,” diye eklemişti tırnak içinde, “*ben yaptım*”. Küçük kompozisyon dediği şey bahçesiydi elbette. Belki bu köy de yakında ölüp gidecek, taşranın, zamanın zayıatlarından biri olacak; buradaki ihtiyarlar bu dünyadan göçüp gidecek, dünya dönmeye devam edecek, insanlar unutacak, belki de hiç hatırlamak istemeyecek...

Gribouille ile ben ortaçağdan kalma, tepelerden yuvarlanmış iri iri kayalarla dolu bir patikada, Bellevue'ye doğru dura kalka ilerliyoruz. Birkaç metruk kafenin yanından geçiyoruz; birinin adı “LA ÉTOILE BLANCHE” (“Beyaz Yıldız”), büyük harflerle yazılı tabelası hâlâ duruyor. Bir diğeri adını *l'Auberge de la Tour*; daha yakın tarihli bir zayıat bu; uykulu uykulu yaptığım ilk Champot yolculuğunda öğle yemeğimi burada yemiştim. Ancak öğleye doğru, güneş tepede parlamaya başlayınca keyfim yerine geliyor. Ama yazıya ait o letafet çoktan yitip gitti ve melankoliye, sonbahar havasına, ölü yapraklara bıraktı yerini...

Hayata adımımı attuktan sonra, devamlı gürültüye maruz kaldım. Londra'nın merkezinde, Russell Meydanı yakınlarında ikinci kattaki bir stüdyo dairede yaşadığım zamanlar, gecelerimi taksiler doldururdu; yastığının altında turlarlardı adeta. Nereye gidiyordu ki bu insanlar? Neticede her yer kapalıydı geceleyin. Asla anlayamamıştım, umurumda da değildi zaten. Ama taksilerin gürültüsü sanki doğrudan oturma odamın içinde yankılanır, sadece *bana* eziyet ederdi. New York'tayken Manhattan'da oturduğum zemin katında, geceleri yükselen gürültüler yüzünden pek de misafirperver sayılmayacak bir araba alarmı korusu çıkardı sahneye. Beyninizin içine kadar, iliklerinize kadar işlerdi bu ses: İnsanı aptal eden bir melodi çalarlardı. Sağır olmayı dilemişim kaç kez. Nihayet uyku bastırıldığıdaysa, çöp toplama zamanı gelirdi. Kaldı ki çöplerin çok azı bana aitti. Gündüz vaktiyse stereo bir serenad başlardı: Bir taraftan bangır bangır rap müziği, diğer taraftan hemen pencerenin önünde cep telefonunda hisse senetlerini tartışanların vır vırları. Bu arada üst kat komşum da ayaklarını yere vura vura gece gündüz dans ederek oda oda gezerdi. Onunla tartışır, tehdit eder, yalvarırdım.. İnsan böyle bir durumu ya kabullenir, ya kanıksar, ya da duyarsızlaşır. Şayet bunların hiçbiri olmuyorsa çeker gider.

Eskiden bir tek geceler kısa süreli teselliler sunardı bana. Belki de bu yüzden gece kuşuydum o zamanlar; oysa şimdi erkenden kalkıyorum. Zamanı programlanmış bir şehir çocuğuydum; hatta kent coğrafyası hakkında kalem oynatıp ders vererek bir nevi kariyer, üzerimden atmaya çalışacağım, silkineceğim bir kariyer bile yapmıştım. Bu iş tatmin etmiyordu beni. Ama hayatta gerçekten o işi yapmak istediğimi zannediyordum gene. İkinci bir şans tanınan bir öğrenci -o zamanki tabirle "yetişkin" bir öğrenci- olarak üniversiteye geri döndüğümde, mum ışığında geceleri çalışırdım hep. Sükûnet bulabildiğim yegane zaman, gecenin o birkaç saatiydi. Oxford Üniversitesi'nin rutubetli bir odasında, tozun kirin içinde, boyları solmuş, kaplamaları sararmış duvarlar, örümcek ağları ve eski püskü perdeler arasında, dışarıda zifiri karanlık, masamda ölgün bir ışık okuyup yazardım. Sükûnet dolu kısa anlar. Gün ağardığında, gürültü ve koşuşturmaca ince duvar ve tavanlardan geçerek yukarıya aşağıya, öteye beriye, kısacası her yere yayılırdı.

Gece yaşama alışkanlığı uzun bir süre devam etti. O zamanlar, büyük bir şehirden başka bir yerde yaşayamayacağımı; kalabalık sokaklar olmadan, gece geç vakitlere kadar uyumadan, kafeler, kitapçılar, sinemalar ve parlak ışıklar olmadan, keşmekeş, devingenlik, hız, insanlar, gürültüler olmadan yaşayamayacağımı düşünürdüm. Zaten bir süre sonra, gündelik gürültüler kabullenilen bir şey olmaktan çıkıp *gerekli* bir şey haline gelmiş, adeta almadan yaşayamayacağınız, mutlaka ihtiyacınız olduğuna inandığınız, onusuz yapamayacağınız bir uyuşturucu olup çıkmıştı. Tıpkı internete girmek, e-posta almak gibi bir şeydi: Bunlar olmadan hayat bomboştu. Daha doğrusu: Bunlar yoksa hayat diye bir şey de yoktu. Ölmüşsünüz demektir. Şimdiyse günün tam ortasında bir gece kuşuyum ve internete çok az giriyorum. Rüzgârda, doğanın ortasında hâlâ dünyaya seslendiğim oluyor, ama çıkan ses farklı: Çaresiz bir bağırıştan ziyade daha az acı çeken, huzurlu, tatlı bir ses; bir uğultudan ziyade belirgin tek bir ses.

Şu anda Gribouille ve ben sessizliğin ortasındayız. Bir ormanın içinde, yer çekimi ve gürültünün olmadığı saklı bir ormanda, saklı bir mekânda, gizli bir labirentin içinde, dokunacak, hissedecek, nefeslerimizi duyacak kadar yakınız birbirimize. Hatta parmağımın sağ kulağımı tıksam, sesi daha da kısılabiliyorum. Geçenlerde, kulak-burun-boğaz doktoru sol iç kulağımın işitme kaybı olduğunu söyledi bana. Ama sebebini açıklayamıyordu. “Başınıza ne geldi?” diye sordu doktor, test sonuçlarını inceleyince. Hiç bilmiyordum. Belki de uzun süredir vardı bu sorun, zira Fransa taşrasına geldiğimde etraf sessizleşince bir dengesizlik olduğunu fark etmiştim. Sol kulağımın belli sesleri, belli tonları, özellikle de güzel sesleri duyamıyordum.

Mesela taşranın en güzel seslerinden birini, köydeki çan sesini, özellikle de pazar sabahı çalan çan sesini, sadece Fransız köylerindeki kiliselere özgü olan, vadiyi aşır ta yatak odanızın içine dolan çan sesini *duyamadığımı* hatırlıyorum. Fransa’da geçirdiğim ilk zamanlardı; yatakta uzanmış yatıyordum. Hayatımın üzerinden büyük bir yük kalkmıştı, müthiş rahatlamış hissediyordum kendimi. Sessizlik. Sağ yanıma dönüp, *iyi* duyan kulağımı yastığa koyunca, hiçbir şey duyamıyordum; ne Feigères’in küçük kilisesinden yayılan çan seslerini, ne de göğe yükselen müziği duyabiliyordum. Sol yanıma döndüğümdeyse, evet, sabah korosunu işitebiliyordum. Yani bir iyi tarafım, bir de kötü tarafım, bir duyabilen kulağım, bir de duyamayan kulağım vardı. O zaman mesele etmemiştim bunu. Esen rüzgârın oynadığı bir oyundu muhtemelen, öyle değil mi? Ne ki aynı şey kuş seslerinde, zaman zaman arı seslerinde de oluyordu; keza geceleyin cırcır böceklerinde ve uyku vaktinin en huzur verici seslerinden baykuş seslerinde de. Sonra da kumru seslerinde... Bir sorun vardı galiba: sadece tatlı sesleri kısan bir sağırlık; yarım duyulan bir mutluluk nağmesi.

Taşrada her daim kulağımıza gelen, üstelik de kimi zaman bangır bangır gelen sesler vardır: Kilise çanlarının yanı sıra, kuşlar cıvılda, böcekler vızıl, tarlayı süren bir traktörün sesi duyulur, bir inek böğürür, bir meleme sesi çıkar, bir baykuş öter, kuvvetli bir rüzgâr eser, yağmurun sesi gelir, yazın çekirgeler öter. Etrafta ne kadar çok ses olduğunu duyunca şaşırır insan. Ama gürültü ile ses aynı şey değildir: Bildik ritimli sesleri örten, susturan ahenksiz bir sestir gürültü. Aralarındaki fark bellidir: hızla giden arabalar, kornalar, motosikletler, bangır bangır çalan müzikler, patlayan silahlar, oraya buraya atılan yumruklar, alçaktan uçan uçaklar -bütün bunların sesi, huzur verici seslerin hüküm sürdüğü ortamlarda daha da belli eder kendini.

Bir derenin üzerindeki dar ve viran bir taş köprüünün başında öğle yemeği molası veriyoruz. Derenin şırıltısını duyuyorum. Ne kadar da güzel bir yer burası. Karnım acıkmış. Bellevue-la-Montagne’da *yeni* açılan bir fırından (uzun yıllardan sonra yeni açılan ilk dükkân bu -*hep* kötü haber verecek değiliz ya!) bu sabah aldığım ekmeği bölüyor ve üzerine İsviçre çakımla, Chomelix yapımı yöresel ördek ezmesinden sürüyorum. Sarayları, hazineleri olmayan bir sultanım gene. Havalara girmeden, gösterişe kapılmadan iştahla yiyorum bu lüks yemeği. Tepemde bir şahin vıyaklıyor, çiftleşmek için eşini çağırıyor. Çok belirgin bir çağrı bu, tiz ama bir şekilde insanı rahatsız etmeyen bir ses.

Derken, yaklaşan motosikletlerin sesi duyuluyor. Kısa bir süre sonra ses iyice artıyor ve *rahatsız* etmeye başlıyor... yüksek devirli motorlar, arazinin ve patikaların altını üstüne getirerek, sanki bir

süre oynanıp köşeye fırlatılacak bir çocuk oyuncağıymış gibi şu kırların üzerinde yarış ediyorlar. Canımı sıkıyor bu durum. Kendi halinde oynayan çocuklar değil bunlar. Üç dört motosiklet köprüyü geçiyor, birbirleriyle yarışıyorlar. Lyon'dan tatile gelen delikanlılar bunlar şüphesiz. Çok geçmeden, motosiklet sesleri gitgide kayboluyor, sonra geri dönüp derenin üzerinden köprüyü geçerlerken yeniden yükseliyor. Bir gidip bir geliyorlar; sesleri bir geliyor bir kayboluyor. Sükûnetimiz bozuldu. Gürültünün bir sonlanıp bir başlaması sinirime dokunuyor. Gerilmeye başlıyorum: Sanki şehirde yaşıyormuşum gibi bir his kaplıyor içimi.

Gribouille bile tepki gösteriyor. Gérard'ın verdiği gürültülü partide maytap patlatanlara tepki gösteren Balthazar gibi tepki gösteriyor adeta: Önce biraz canı sıkılıyor, huysuzlanıyor, sonra dayanamayıp başını iyice toprağa eğip kulaklarını geriye itiyor. Her egzoz patırtısı, her motor bağırması onu ürkütüyor, irkiltiyor; gitgide daha çok belli oluyor bu. Kocaman sarkık kulaklarıyla eşekler, biz insanlardan çok daha iyi duyarlar. Aslında işitme duyuları o kadar keskindir ki bunu bir nevi görsel iletişim aracı olarak kullanırlar. Bir şeyi gerçekten görmeden önce, çoğu zaman o şeyi işitir, kulaklarını çevirip dikkat kesilirler. (O kulaklar bir tür klimadır da aynı zamanda. Sıcak havada eşeğin serinlemesini sağlar.) Eşeklerin kulaklarını seyretmek müthiş bir şeydir. Arada bir siz de seyredin, göreceksiniz. O kulakları okşadığınızda, sanki fırından yeni çıkmış bir baget tutuyormuş gibi hissedersiniz: sıcacık, yumuşacık ama sıkı bir dokusu olan, ilahi bir hamurdan yapılmış bir ekmek. Hem, bu ekmeklerin fırdolayı dönmesi de seyretmeye değer!

Gerçekten de eşekler kulaklarında bulunan on altı kas sayesinde, kulaklarını birbirinden bağımsız olarak kendi etrafında 180 derece döndürebilir. Bu kaslar dış kulağın köküne, *pinna* denen dışarıdan görünen kısma bağlanır. (İnsan kulağında sadece üç tane kas vardır.) Aslında bu kulaklar son model antenler gibi, çok hassas mikrofönler gibi iş görür: Eşekler kulaklarını sesin geldiği yöne doğru ya sağa ya sola hafifçe sallarlar; ses ön taraftan geliyorsa, kulaklarını öne doğru dikerler. Şayet ses çok yüksek ve rahatsız ediciyse, kendilerini korumak için kulaklarını geriye yatırır. Dolayısıyla kulaklarının nasıl durduğu, bir eşeğin neyi dinlediğini göstermekle kalmaz, haletiruhiyeleri hakkında da ipucu verir. Geriye yatırılmış kulaklar gerginlik göstergesi olabilir; ortamda eşeklerin hoşlanmadığı seslerin bulunduğuna işaret edebilir.

Eşekler insanlardan bir oktav daha yüksek, 30 khz frekansa yakın tiz sesleri duyabilir, ton ve seviye bakımından küçük farklar taşıyan sesleri ayırt edebilirler. Doğal repertuarlarına ait olmayan sesleri hemen ayırt edebilir ve bu sesleri ya duymazdan gelir ya da öğrenebilirler. Otoyol kenarında otlayan bir eşeğin, sahibinin arabasının sesini diğer arabalarınkinden ayırt edip, yemek geliyor umuduyla anırmaya başlaması bilinen bir şeydir. Gelgelelim, tıpkı biz insanlar gibi, eşekler de yaşlandıkça işitme yetisini yavaş yavaş kaybeder; bu yüzden de birtakım alışılmadık sesler eşekleri "korkutabilir". Kırın ortasında duyulan bir motosiklet sesi alelade bir gürültü değildir: *Basbayağı* alışılmadık bir gürültüdür. Gribouille böyle bir sesi daha önce de duymuştur duymasına, ama ona göre bu ses ilginç değil, hayra alamet olmayan, korkutucu bir sestir. Huzuru tehdit eden, hem onun hem de benim iç dengemizi, doğal ses sistemimizi bozan bir sestir. Ne ki Gribouille bu sesin kendisinin canını sıkmasına izin vermiyor; benden daha sabırlı. Ben onun kadar pasif kalamıyorum.

Toplam yola koyuluyoruz. Şu anda gürültüye karşı *aşırı* hassas olduğumun farkındayım. Londra'daki taksiler, New York'taki araba alarmları, çöp kamyonları ve adeta kafamın içinde yürüyen uykusuzlar yüzünden kabuslar görüyorum hâlâ. Bu sesler bana soğuk terler döküyor.

Gökte berrak bir yarım ay tatlı tatlı parlıyor. Kırlar karanlık okyanuslar gibi görünüyor artık; adeta gece göğüne, aşkın bir sükûnete doğru uzanıyorlar. Üzerimizi örten gök sıcak bir selam yolluyor bize. Bütün gün yol yürüdükten sonra iyice güçsüzleşmiş olan düşüncelerime akşam yemeği ve taşra yapımı ucuz kırmızı şaraptan, bir kadeh *Côtes d’Auvergne*’den alınan ilk yudum hâkim oluyor. En güzel *Côtes d’Auvergne*’lerden bazıları vadideki küçük bir köyden, Boudes’den geliyor. Korkarım ki afişe ettiğim, iyi korunmuş bu gizli hazine, ılıman iklimi ve her üzüm bağına çevreleyen taş duvarlarıyla Burgundy’ye benziyor... Stevenson’ın “yol üzerinde yüce ay hazretlerinin şerefine kadeh kaldırdığı” saat gelip çattı. Benim de kadehimi doldurma vaktim geldi artık. Modestine “gece parlayan bu saf güneşten” etkilenmiş ve “küçük ayaklarını adeta daha canlı bir tempoyla hareket ettirmeye başlamıştı”; Gribouille de aynı şeyi yapıyor gibi geliyor bana, belki de günümüzün üzerine birazdan çökecek şu siyah perdenin o da farkında. Serin bir rüzgâr yalayıp geçiyor bizi, adeta ağaçlarda hayaletleri harekete geçiriyor; sanki yukarlarda birileri saklandıkları yerden her dalı sallıyormuş gibi, çatırdamalar ve hışırtılar duyuluyor. Yarı karanlık arazinin üzerinde, biri kocaman kulaklı, eciş bücüş iki gölge gözüme çarpıyor birden.

Başımızı şu canlı gökkubbeye kaldırıp yıldızlara bakarsak, yemliklerinden otlanan iki eşeğin yıldız kümesi olarak parıldadığını görürüz: *Asellus Borealis* ve *Asellus Australis*. Latince olan bu isimler “Kuzey Eşeği” ve “Güney Eşeği” anlamına geliyor. Neredeyse iki yüz ışık yılı uzakta, +4.2 parlaklığında olan bu iki yıldız yengeç takımyıldızında yer alıyor: Ben de yengeç burcuyum. Öyleyse belki de bu yolculuk, bu fantezi, bu rastlaşma yıldızlarda, kaderimizde, şu takımyıldızında yazılıydı en baştan. Yengeç takımyıldızı bana mı el ediyor, beni mi bekliyor? “Şu yıldızlı gökyüzü,” demişti filozof Gaston Bachelard, “*benim* takımyıldızımdır. Onun sayesinde, ben de takımyıldızı yaratma *gücüm* olduğunu fark ediyorum. Hiçbir ağırlığı olmayan ve boşlukta çiçek açan şu çiçekleri sunuyor bana.”

Efsaneye göre, yengeç takımyıldızında parıldayan eşekler, devleri defetmelerinin mükafatı olarak, Yunanlıların şarap tanrısı Dionysos tarafından ölümsüzleştirilmiş. Dionysos ve ateş tanrısı Hephaestus eşeklerinin sırtında devlerle savaşmaya gidiyormuş. Çok geçmeden eşekler anırmaya başlamış. Böyle bir sesi daha önce hiç duymamış olan devler korkunç bir canavarın yaklaştığını zannedip tabanları yağlamış. Bunun üzerine Dionysos eşekleri gökyüzüne, Yunanlıların *Phatne*, yani yemlik diye adlandırdığı bir takımyıldızın iki yanına yerleştirmiş. Böylece eşekler, bu ebedi eşek cennetinde sonsuza kadar yemlenebileceklermiş.

Dionysos, eşeğe binmiş halde tasvir edilir çoğu kez; bu yüzden de eşeğin genellikle Dionysos’a ait bir mahluk olduğu, bu tanrıyla özel bir bağının bulunduğu düşünülmüştür. Dionysos yaşama gücü, verimlilik, manevi aydınlanma, ruhani kudret ve vecd gibi şeyleri ifade eder. Dionysos suyu şaraba çevirebilen ve Midas’a dokunduğu her şeyi altına çevirmek gibi meşhur bir güç veren tanrıydı. Dionysos’un izinden gitmek demek, dünyevi şeylerden feragat etmek, kurtuluşa ermeye çalışmak, hatta bir eşeğe, gökte yıldız olmuş bir eşeğe binmek ve alıp başını gitmek demektir.

Dionysos “iki kez doğan” ya da “kapıdan iki kere geçen çocuk” olarak da bilinir ve yeniden hayata gelmeyi, yenilenmeyi, yeniden doğan birini simgeler. Gökyüzünün ve fırtınaların tanrısı Zeus ile ölümsüz rahibe Semele’nin ilişkisi sonucu Dionysos rahme düştüğünde, Semele, Dionysos’u bir tanrı olarak vasıflandırmasını ister Zeus’tan. Ölümlülerin bir tanrıya şahit olduktan sonra yaşayamacağını bilen Zeus önce yanaşmaz buna. Ama en sonunda razı olur ve bir fırtına tanrısı olarak var gücüyle, Semele’yi ateşler ve yıldırımlarla döverek Yeraltı’na hapseder. Ama Zeus oğlunu kurtarmak için, fetusu kendi erbezine yerleştirir ve birkaç ay sonra Dionysos mucizevi bir şekilde “yeniden doğar”. Bu esrarengiz yeniden doğum, farklı mit ve yorumlarla sürekli kutsanmıştır.

Yunan oyun yazarı Aristophanes’a göre, tanrı Dionysos’un “ilahi sırlarını eşek taşır”. Aristophanes’in MÖ 405 dolaylarında yazdığı *Kurbağalar* adlı hicvinde, Dionysos ile kölesi Xanthias, Pluto’nun sarayına giderken Hades’e uğrarlar. Oyunun başında Xanthias, Dionysos’un eşeğine binmiş, omuzundaki bir heybeyle efendisinin yükünü taşımaktadır. Dionysos da yanlarında yürümektedir; derken, Xanthias kaderine isyan eder: “Neden diğer delikanlılar gibi eğlenmek dururken, bu yükü taşımak zorundayım?” Dionysos hiç istifini bozmadı: “Şu havalara bak sen! Bu ne şımarıklıktır, ne küstahlıktır -üstelik de şarap tanrısı Dionysos yaya dolaşıyor, kölesine de yükünü ve kendini taşıyın diye eşeğini vermiş.” Xanthias, yükün altında artık ezildiğini söylemek ister efendisine. Böylece aşağıdaki komik diyalog geçer aralarında:

Xanthias: “Ne yani, yükü ben taşıyorum muyum?”

Dionysos: “İyi de sen kendin taşıyorken nasıl oluyor bu?”

Xanthias: “Şunu taşıyarak işte.”

Dionysos: “Nasıl yani...?”

Xanthias: “Nasıl mı, acı çekerek, tabii ki!”

Dionysos: “İyi de senin taşıdığın yükü aslında eşek taşıyor mu?”

Xanthias: “Şu sırtımda taşıdığım yükü mü? Tabii ki hayır, efendim!”

Dionysos: “Ama eşek seni taşıyorken, sen yükü nasıl taşıyor olabilirsin ki?”

Xanthias: “Valla onu bunu bilmem, omuzlarım ağrıdı taşımaktan!”

Dionysos: “Eh, madem eşek sana yardımcı olmuyor, bir sefer de sen onu taşı bakalım!”

Güya varoluşumuzun ağırlığını sırtımızda biz kendimiz taşırız; iyi ama, diye sorar Dionysos, bizler eşeklerin, sıksa bacakları ve ufak toynaklarıyla yıldızlarda ölümsüzleşmiş şu esrarengiz mahlukların *sırtındayken* nasıl olur da o yükü kendimiz taşıyor olabiliriz ki? Bir sefer de biz onları *taşısak*, nasıl olur? Kötü bir insanın ikbalini görmektense, eşek olmayı yeğlerim, demiş bir başka Yunan oyun yazarı Menander (y. MÖ 340). Bizim Gribouille onaylarcasına başını sallıyor sanki. Şayet onun yerinde olsaydım ben de başımı sallardım. Biz insanların eşeklerden daha sefil yaratıklar olduğu söylenir, zira makûs talihimizden kendimiz sorumluyuzdur.

Samanyolunun beyaz ışığı yeryüzüne yağıyor. Gece sessiz sakin çöküyor. Gökteki Kuzey ve Güney eşek yıldızları akşam kadehlerini kaldırıyorlar. Tozlu patikadan ayrılıp genişçe bir şist yola saparak, bu gece konaklayacağımız yere doğru ilerliyoruz. Biraz üşüyor ve havanın artık erken karardığını, sonbaharın yaklaştığını fark ediyorum. Efkâr kaplıyor içimi, bir ürperme geliyor sanki üzerime. Yorgunluktandır belki. Müziği duymaya başlıyorum tekrar. İkimiz de duyuyor ve hissediyoruz. Gene Schubert'in, o tıknaz, biraz utangaç Franz Schubert'in müziği bu. Dönem dönem depresyona girmiş, aşırı içki içmiş, kendini yıkıma sürüklemiş ve içine kapanmış Schubert. Ruh halindeki değişiklikler ve kasavet duygusu bu durumdan, müthiş baş ağrılarından, çok uzun yaşamayacağını bilmesinden kaynaklanıyormuş.

Ona tek bir kuruş olsun kazandırmayan, yayımlandığını ya da herkesin beğenisini kazandığını bir türlü göremediği en iyi eserlerini, frengisi iyice ilerlediği zamanlar yazmış. Kasavet içinde de olsa, genellikle oyalanırken ya da özel müzik akşamlarında bir grup konuğu ve arkadaşı büyülerken, ruhunun derinliklerinden gelen o müzik, o yüce yaratıcılık, o vecd anları çıkmış ortaya. Ölümünden sonra meşhur olan 20 numaralı Piyano Sonatı'nı (D. 959) 19 Kasım 1828'de bu dünyadan göçüp gitmeden birkaç ay önce yazmış. Bu sonatı hastalığı ilerlemişken, Viyana'nın bir banliyösünde, havanın nispeten temiz olduğu ve civardaki kırlarda yüyüyüslere çıkararak rahatladığı bir yerde ağabeğiyle birlikte yaşarken bestelemiş.

Ara sıra duyulan sert do diyez minör akorlarıyla dört bölümden oluşan bu solo eser fevkalade yoğundur; eleştirilenlerin adeta “volkanik öznellik patlamaları” diye tanımladığı bir eserdir. Robert Bresson'un filminde Balthazar ölürken fonda çalan ağır Andantino bölümü fa diyez minöre kayar; bu kısım Alman *Lied*'lerinden, yani Heine ve Goethe'nin meşhur ettiği romantik solo şarkılar ve balladlardan esinlenmiştir. Bir eşek için muhteşem bir romantizm ve melankoli karışımıdır bu: Çok yerinde bir tema müziği, doğru bir eşek ilahisi seçmiştir Bresson. Schubert'in mistik gücü, adeta eşek anırması gibi salları dünyayı, ama aynı zamanda sıcacık tüylerin, “budalalara özgü” masum bir bakışın, dağdaki bir kırın, çınlayan koyun çanlarının, eşeklerin ölümünün verdiği ilahi bir letafet de vardır. Schubert'in piyano müziği trajik bir anırmanın, hiçbir karşılık almadan yıllarca didindikten sonra engin bir kırdaki tek başına ölmeye yatan birinin sesidir adeta. Eşek gibi çalıştığımız yılların, kat kat artan umutsuzluğumuzun, gitgide kararan ruhumuzun, yaklaşan sonbaharın sesidir.

Vadinin öte tarafında bir köpek havlıyor. Beyaz bir ışık haleliyor dağları. Kısa bir süre sonra azametli bir karanlığa gömülecekler. Kuşlar uyumadan önce son şarkılarını söylüyorlar. Gribouille'in önünde biraz hırpani, biraz yorgun bir halde taşlı bir yolu tırmanıyor, kendi kendime belki La majör bir melodi mırıldanıyorum. La Chaise-Dieu'nün Benedikten manastırı ileride. Kilometrelerce uzaktan görülen devasa ikiz çan kuleleri adeta her yere hükmediyor. Gezgincilere rehberlik eden sütunlar bunlar, köye çıkan yolu, evvelce bildiğim, birkaç kez arşınladığım şu yolu aydınlatan deniz fenerleri adeta.

Manastır bir dağ köyünün ruhani yuvası gibi. İşin tuhafı bu köyde kozmopolit bir hava var. Bunun

da sebebi ya orada yazları düzenlenen müzik festivaline katılan turistler, ya da köyün günümüze özgü ruhani aydınlanma vasfı. Manastırın içinde, batı duvarına yakın bir yerde hazine değerinde sanat eserleri bulunuyor: On altıncı yüzyıldan kalma Flaman duvar halıları; on beşinci yüzyıla ait, “Ölüm Dansı”nı konu edinen, yarım kalmış bir duvar freskosu: kan kırmızısı bir fonun önünde çıplak ölümler canlıları itiş kakış kovalıyor ve hem alt hem de üst tabakadan insanlara -papalara, kardinellere, imparatorlara, krallara, şövalyelere, tüccarlara, derebeylerine ve okul müdürlerine- vebadan önce, savaştan önce herkesin ölüm karşısında eşit olduğunu, günün birinde hepimizin Azrail’le karşılaşacağını hatırlatıyor.

Buralarda eşekle beraber hac ziyareti yapmak çok da alışılmadık bir durum değil. On ikinci yüzyıldan beri, hacılar tam da buradan yola çıkıp güney doğuya, Haute-Loire’in en önemli yerleşimi Puy-en-Velay’a giderler, oradan da Pireneleri geçip İspanya’ya ilerleyerek, Santiago de Compostela’ya -*St. Jacques de Compostelle*’ye-, Aziz James (Aziz Jacques) tapınağına ulaşırlarmış. Havari Aziz James, Kudüs’e dönüp şehit olmadan önce yıllarca İspanya’da vaaz vermiş. Rivayete göre, müritleri Aziz James’in naaşını taş bir tekneye koymuşlar; melekler ile rüzgâr da bu tekneyi alıp Cebelitarık Boğazı’ndan geçirerek İspanya’nın kuzey Atlantik kıyılarına taşımış. Sonraları MS 830’da yaşlı bir keşiş gördüğü bir düş sayesinde James’in mezarı addedilen, Galiçya, Santiago’daki mermer mezarı bulmuş. Haber ağızdan ağıza yayılır yayılmaz, Avrupa’nın her yanından milyonlarca Hıristiyan -tövbe eden günahkârlar, ibadet eden inananlar, mucize peşindeki hastalar- yollara dökülmüş. Üstelik günümüzde de gelmeye devam ediyorlar: Paris’ten, Arles’dan, Vezeley’den ve Le Puy’dan başlayan dört antik yol üzerinden, ya yayan ya bisikletle ya da kimi zaman bir eşekle, melekleri görebilen Balam’ın eşeğiyle hâlâ geliyorlar.

* * *

Keşke mucizelere inansaydım. Ama gerçekten inanmıyorum. Tövbe etmeye de çalışmıyorum. Ama çalışmalıyım belki de. Bununla beraber ben de bir nevi hacı olduğuma inanıyorum: Anlamak için, ormanın kayıp hikmetini öğrenmek, şu sihirli dağın sırrına ermek için seyahet ediyorum. Gribouille’in yanımda olması, anlamamı ve yolu bulmamı kolaylaştırıyor. Ara sıra bu işi beceremediğimi görüyor, ama gene de hiç sızlanmıyor. Özel bir hedef peşinde olmadığımızı, özel bir arayışla yola koyulmadığımızı biliyor. Bizim için sıradan bir uğraş bu. Yolculuk ediyoruz, ama sadece... yolculuğun kendisi için yolculuk ediyoruz. Dünya sallanıyor, ama Gribouille yanımda sapaşağlam durarak bana metanet kazandırıyor, zamanın ve mekânın giderek çoğaldığı bir zaman ve mekân sağlıyor.

Köy meydanı civarında daracık bir sokaktan iniyoruz. Meydandaki çeşme, kafe, manav ve ekmeğin fırını manastırın haşmeti karşısında sanki cüceleşmiş. Dağın serin havasıyla adeta katılmış gölgelerimiz ayaklarını süre süre bayır aşağı iniyor ve *Le Clos de l’Atré*’ı, şöminenin önündeki rahat koltuğu arıyor. On dördüncü yüzyıldan kalma dört katlı taş bir bina; ahşap pancurları güneşten kavrulmuş, dış cepheler restore edilmiş, iç mekân neredeyse tamamen yenilenmiş. Göz alıcı bir baca yemek odasının en önemli parçası. Pascal ve Bernadette’nin ailecek işlettiği beş odalı pansiyon eski

meşe kirişlerle desteklenmiş. Biraz sonra, kocaman bir yemek masasında onlarla yemek yiyeceğim. Ayrıca bir haftalık yoğun bir egzersiz ve enerji yenileme seansı için buraya gelmiş bir grup yoga meraklısı da olacak yemekte. Sofrada uzun uzun sohbet edeceğiz.

Her şeyden önce, Gribouille'yi gece için hazırlamam gerekiyor. Küçük, hatta neredeyse bir eşiğin sığamayacağı kadar küçük bir çayırığa götürüyorum onu. Heybe yok sırtında, ne ki toprakta yuvarlanabileceği kadar bir yer yok burada. Her yanda uzun dallı ağaçlar, gümrah ısırğan otları ve böğürtlenler var. Diken batmaması için dikkatli olmam lazım. Tel çitin yanında bir kova su var, ama Gribouille tek yudum içmek istemiyor. Onu orada bırakacağımı düşününce içim buruluyor: Zavallıcık, tuhaf bir yerde, ürkütücü karanlığın içinde parlayan beyaz burnuyla, bir ağacın yanında tek başına durmuş, efkârlı efkârlı ne yapacağını düşünüyor. Üstelik yemlenmeyi de bırakmış. Konakladığım yere doğru giderken, ben de kendimi yalnız hissediyordum, yollara düşen gezginleri zaman zaman etkileyen varoluşsal ürpermeyi duyuyordum. Gecenin ilerleyen saatlerinde, kızarmış domuz pastırması salata ve şaraptan oluşan akşam yemeğinin ve güzel sohbetlerin verdiği keyifle, hafif sarhoş, tek kişilik yatağıma uzandığımda bir ses duydum galiba; dolunayın altında hafif, kederli bir anırma sesi. Rüyalarındaki kırları aşmış gelen bir anırma. Ses Gribouille'den geliyordu elbette, bana iyi geceler diliyor, gece yarısı sonesi okuyordu. Derin derin iç çekmesini duyuyordum, sorunsuz olan kulağımla...

XXIII

Bu sabah yola geç çıktım. Pansiyonun sahibi Pascal'la kahve içtik, kendine yuva olarak seçtiği bu köy hakkında sohbet ettik uzun uzun. Vaktiyle Grenoble'da şehircilik öğrenimi görmüş, Mallarme'nin şiirlerini ezbere okuyan biri; şimdilerdeyse *yeni bir taşralı* olarak geçiriyor günlerini, müthiş çeşitlilik barındıran bir dağ cemaatinde ziyaretçiler ağırlıyor. Adeta ezelden beri burada olan köy ahalisi çiftçilikle uğraşarak kıt kanaat yaşayıp gidiyor ve Pascal gibi yeni köy sakinleriyle gayet iyi geçiniyor. Ne de olsa tasarıları aynı: köyü yaşatmak. İki taraf da birbirine muhtaç. Köyün yeni sakinleri farklı bir şeyler yapmak üzere, bir şekilde alternatif, marjinal, daha sakin bir hayat sürmek üzere buraya gelmeye karar vermişler. Çoğunlukla iyi bir bakım onarım gerektiren az masraflı, ucuz mülkler edinmişler. Ne ki kışlar sert geçiyor; Fransa'nın en soğuk ve izole bölgelerinden biri burası. Üstelik hayatı idame ettirmek ve donup gitmesini önlemek için didinip çalışmak gerekiyor.

Gribouille ile ben ancak yirmi dakika sonra gerçek anlamda bir yola, kırsal kesime kavuşuyoruz. Gittiğimiz yol orman içinde bir göle ulaştıracak bizi. Bayır aşağı, sarsıntısız ilerliyoruz bir süre. Yol taşlı ama düzgün. Gribouille yürürken rahatsız olmuyor, ritmik adımlarla yürüyor. Ayrıca nereye gittiğimizi asla sormuyor bana. Aslında çoğu zaman nereye gittiğimizi ben bile tam bilmiyorum. Nedenini niçinini hiç sormaksızın yanımda yürüyor. Belki de biliyor sebabini. Sanırım ben de Pascal'ınki gibi bir seçim yaptım: Biraz marjinal, biraz farklı bir hayat yaşamak istiyorum. Pek de zor olmadı bu kararı almak. Yıllar, uzun yıllar önce böyle bir hayatı pekâlâ büyük bir şehirde de yaşamak mümkündü. Ama artık mümkün değil.

Biz yavaşça yol alırken, saatler de akıp gitti. Hava karardı. Tepelerin üzerine sis çöküyor. Hava bozuyor, fırtına habercisi sert bir rüzgâr esiyor, ağaçları sallıyor, yerdeki kurumuş dallarla yaprakları havaya savuruyor. Yağmur başlıyor. Göl dalgalanıyor. Kıyıya vuran dalgalar yüzünden ıslanıyor, üşüyoruz. İri iri yağmur damlaları düşüyor, deri heybenin üzerine patır patır çarpıyor. Gömleğim sıırıslıklam oluyor. Ağaçların altında bir sığınak bulmamız lazım. Durup yağmurun dinmesini beklemekten başka çaremiz yok. Gribouille adeta düşüncelere dalmış, kıpırdamadan duruyor ve etraftaki otlara pek ilgi göstermiyor. Perçemini okşuyor, burnunu sıvazlıyorum. Ormanın içinde bekliyoruz. Ağaçların tepelerine tıpır tıpır yağmur damlaları düşüyor, gölden sular sızıyor. Sağanak hafifledikçe yerden taze toprak kokusu yükseliyor. Göl kıyısındaki bu kırsal alana adeta ilkel çağların sükûneti çöküyor.

Gribouille yerinden hiç kıpırdamıyor. Suyun kıyısından giden bu yoldan hoşlanmıyor; halbuki gölün etrafından dolaşan en kısa yol olduğu için ben bu yoldan gitmek istiyorum. Yol göl kıyısı boyunca gidiyor, ama Gribouille'ye göre *ıslaklığa*, meçhule aşırı yakın. Bu yola adımını atmıyor. Çekelemek, onu sinirlendirmek dışında hiçbir işe yaramıyor. Yolumuza devam etmeden önce gerisin geri dönüp, onun hoşlandığı yoldan gitmekten başka çare yok. Gribouille bildik ya da yeni usullerle olsun, herkesin geçtiği yollardan zorla götürülmeye izin vermiyor. Herhalde 8000 yıllık inatçılığını kararlı bir şekilde adamakıllı sergiliyor. Oysa insanlar genellikle kendi hayırlarına olmayan yollara sürüklenir, bir şekilde aldanarak, herkesin yaptığını yapar, herkesin gittiği yollardan giderler.

Sürüklenip başkalarını takip etmek, kendi konumunuzu inatla koruyup istediğiniz yere, *doğru olduğuna inandığınız* yere gitmekten daha kolaydır çoğu zaman.

İnsanlar ekseriyetle en kestirme yoldan gitmek isterler. Kestirme giden yolun en iyi yol olduğunu düşünürler. Kimi zaman en iyisi de odur gerçekten. Ne ki çoğu kez diğer insanlar yüzünden söz konusu yol tıkanır ve en yavaş ilerleyen yoldan bile yavaş ilerlerken buluverirsiniz kendinizi. Geri dönüp başka yollara sapmaksa genellikle zor bir iştir. Böylece insan çıkmaza düşer. Elbette kimi zaman inatçı insanlar hatalı kararlar alıp çıkmaz yollara ya da yanlış olduğu sonradan anlaşılacak yollara saparlar. Kim bilir, belki ben de sapmışımdır böyle yollara. Belki de Amerika'ya giderek yanlış bir yola sapmışımdır. Bilmiyorum. Ama geri dönmeniz gerekirken -hatta muhakkak geri dönmeniz gerekirken- saptığınız yolda ilerlediğinizde, arka sokaklardan gittiğinizde, hayal edebileceğimizden çok daha tuhaf şeyler tecrübe etmiş, bilinmedik manzaralar görmüş, beklenmedik karşılaşmalar yaşamışsınızdır. Çoğu zaman hayırlı olur bu yol, zira bunun doğru yol, kendiniz için en iyi yol olduğunu *gerçekten de* düşünmüşünüzdür.

Hava soğudu yeniden. Karanlık çöküyor. Pascal'la beraber İyi Hayat'ın başka bir idealine, daha sıkıntılı, daha yeşil bir idealine baş koyuyoruz; her gün halletmemiz gereken bir sürü meşakketli işin olduğu bir hayat bu. Her gün not almanız gerekiyor. Sonu hiç gelmiyor bu işlerin. Önünüze hazır lokma konmuyor. Düzenli, titiz, aktif olmanız gerekiyor. Herkesten kopuk ya da tek başınızsanız her zaman kolay olmuyor bu iş. Köyün ihtiyarları kendi özel mücadelelerinden -yanlızlığa karşı mücadeleden- bahsediyorlar. Burada mevsimlerle gerçek bir ilişki kuruyorsunuz; başka çareniz yok. Kışın üşüyorum, her sabah *gerçekten de* üşüyorum, yazınsa sıcaktan terliyorum -şehirdeyse bunun tam tersi oluyor, merkezi ısıtma insanı boğuyor, klimalar donduruyor. Öğrenmek her gün tırmanılması gereken dik bir yokuş adeta, tıpkı şuradaki tepe gibi, gitgide kararan şu kütle gibi. Üstelik yayan tırmanmak zorundasınız. Daha yaz bitmeden kışa hazırlanmak zorundasınız. Satranç oynamak gibi: Birkaç hamle sonrasını düşünmek zorundasınız.

* * *

Samimiyetimi ve emniyet duygumu kaybetmiştim. Hepsi Hudson Nehri'nin sularına gömülmüştü. Kuru toprak üzerinde, sanki okyanustaymışçasına can yeleksiz bir halde sürükleniyordum adeta. Hiçbir zaman gerçekten alışamamıştım. Amerika her zaman tuhaf ve güvensiz gelmişti bana, her zaman *öteki* gibi gelmişti. Gündelik hayat şu andaki hayatıma kıyasla çok daha kolay ve rahattı. Ama nedense daha çok mücadele etmek zorundaydım, daha çok tehditle, özellikle de ekonomik tehditle karşı karşıyaydım. Bir yerlerde bir kopukluk vardı. Aklım yeni fikirlerle dolacak, kendimi geliştireceğim, varoluşum zenginleşecek, ikbal basamaklarını tırmanacağım, düşlerimi gerçekleştireceğim zannetmiştim. Düşümü gerçekleştirdiğime göre şanslıydım da sanırım. Ama ne kadar çabalarsam çabalayayım, nereye gidersem gideyim, yolumu bulamıyor, kendime ait bir köşe belirleyemiyor, kendimi evimde hissedemiyor, mutlu olamıyordum. En sonunda bu düş yüzünden her şeyimden olmuşum, onca yıl eğitimini aldığım, çalıştığım işte havlu atmıştım. İstifa ettim, elde avuçta hiçbir şey olmaksızın çekip gittim, ama özgür biriydim artık.

Şimdi dönüp geriye bakınca, gerçek sorunun bende olduğunu anlıyorum: Sorun *bendim*. Gördüğümüz gibi, bu düşte çıtayı öyle yükseltmişim, otuz yıl boyunca bu düşe öyle sarılmışım ki düşümü gerçekleştirdikten, hayata geçirdikten sonra, artık *kesinlikle* mutlu olmak zorundaydım. Hem zaten mutlu olmamam mümkün müydü? Her şey gün gibi ortadaydı: Gidecek, düşlenecek başka bir yer kalmamıştı. Bir süre mutlu olduğuma, *mutlu olmak zorunda olduğuma* inandırmışım kendimi. Mutlu olmamam mümkün müydü? Ama içten içe çok mutsuzdum, yolumu kaybetmişim, ama bunu görmezden gelerek avunuyordum. Köle olmuşum; özgürlüğüme kavuşmak için, bu düşten, bu düşün verdiği hırstan kurtulmam, onu paramparça etmem, sonsuza dek zincirleri kırmam, bu düşün *ötesinde* bir şeyler yapmam gerekiyordu. O zaman iplerin hâlâ elimde olduğunu sanmışım; ama elimde olmadığını kabullenmem gerekiyordu; kontrol bende değildi artık, yanılmışım. Nasıl üstesinden geleceğimi hiç mi hiç bilmediğim bir hüsrana duygusu yaşıyordum.

Çoğu zaman bizi mutlu edeceğine inandığımız hedefler koyarız önümüze; büyük bir şevkle bu hedeflere ulaşmaya çalışırız; mutluluğun *sadece* bu hedeflere ulaşmaya bağlı olduğunu zannederiz. Oysa ulaştık da ulaşmasak da bizleri mutsuz eden, mahkûm eden aslında bu hedeflerdir. Hiçbir dönüşü ve sapağı olmayan belli bir yoldan gitmeye zorlarlar bizi. Mutluluğun sadece o yola bağlı olduğuna inanırız. Ondan sonra da manevra yapmak gibi bir amacımız kalmaz; aradaki zamanı bir sürü şeyle doldurmamız gerekir. Peki hedefimize ulaştıktan sonra ne yapacağız? O yüzden düşlerimi gerçekleştirmeye uğraşmaktan vazgeçtim. Düşler sadece başımı yastığa koyduğumda vuku bulan şeyler artık benim için. Jacques Brel'in *Avec Élégance* [Zarafetle] şarkısında söylediği şu sözler içimi rahatlatıyor: “Büyük şeyler düşlemiyorum artık/Dans eden bir kalbi dinliyorum sadece/Umutsuzum umutsuz olmasına/Ama zarafetle”. Hiçbir zaman hayalini kurmadığım, isteyerek değil tamamen tesadüf eseri bulduğum bir yerde kalbimin sesini dinleyerek gündüz düşlerine dalıyorum artık. Burayı sorgulamıyorum, buradan bir şey beklemiyor, talep etmiyorum. Buna karşılık o da benden bir şey beklemiyor. Bir şekilde kendiliğinden anlaşıyoruz, tıpkı Gribouille ile anlaştığım gibi. Aramızdaki gizli anlaşma, başarımızın gizli hikâyesi de işte burada -zarafetimizde- yatıyor.

XXIV

Eşekler âleminde yeni bir sabah, yeni bir gün başlıyor; tıpkı bir rüyadaki, hülyadaki gibi öylece geçip gidiyor günler. Belki de hayal ürünüdür bütün bunlar; hafızanın sisli zirvesidir, hiçbir zaman vuku bulmamış şeylere, sadece hayal edilmiş, tarihin seyrinin dışına çıkılıp arzulanmış şeylere dair hatıralardır; hatta tarih bir yana düpedüz hülyalardır. Küçük bir hızarhanenin yanındaki bir alanda Gribouille’yi kaşağılıyorum. Koca koca keresteler istif edilmiş. Çam ağaçları üst üste yığılmış. Keresteleri vızır vızır kesen testere ve hızar makinelerinin, ağaç istiflerinin öte tarafında çalışan bir traktörün sesini duyuyorum. Gidip gidip geliyor. Buralardan, muhtemelen Le Puy’a giden bir tren hattı geçiyormuş vaktiyle. Rayları paslanmış artık, yabancı otlar kaplamış, kesatlıktan oksitlenmiş adeta.

Hülyalara dalan kimse kaldı mı artık? Düşüncelere dalamayacak kadar meşgul müyüz, sessiz sakin duramayacak kadar, sadece susup seyre dalamayacak kadar, bir yerlerde pinekleyemeyecek kadar korkmuş durumda mıyız? Sessizce oturup kahvesini yudumlayan, penceresinden hayatı seyreden, önlerinde duran fincana bakıp evrenin derinliklerine dalan kimse var mı artık? Kendi kendisiyle huzurlu bir yakınlık kuran kimse kaldı mı? Günümüzde hiçbir şey yapmadan oturmak, hüsrân, can sıkıntısı, kolayca uyarılmaya duyulan ihtiyaç anlamına geliyor; kaldı ki televizyon gideriyor bu ihtiyacı, her yerde karşınıza çıkıyor: barlarda, kafelerde, havaalanlarında, spor salonlarında, ilan panolarında, dükkânlarda. Ya televizyon seyrediyorsunuz ya da telefonla konuşuyorsunuz. Bugünlerde herkes telefonla konuşuyor, gürültü yapıyor, rahat durmuyor, devamlı hareket ve konuşma halinde. Hülyalara dalmak unutulup giden bir sanat artık; dört öğeden, beş duyardan oluşan yitik bir simya sanatı. Büyük bir kayıp bizim için.

Hülyanın büyük filozofu Gaston Bachelard, hülyaya dalmayı bir tür dinlenme ve özel bir lirik şiir olarak görmüştür. Hülyalara dalarak hepimiz şair olur, belirgin şiirsel anlar yaşarız, der Bachelard. Ona göre, hülyaya dalanlar “ruhun tamlığını haiz kıymetli bir saatin tadına varan” kişilerdir. Geceleyin uykusunda düş gören kişi kendi kendisinin gölgesindedir, der Bachelard, oysa hülyaya dalan kişi basbayağı mevcuttur, düşün -nesnesi değil- öznesidir, hava nasıl olursa olsun, güneş altında duran biridir. Bachelard kabusları, gece dökülen soğuk terleri, geceleyin yaşanan çarpışmaları, uyanınca bastırduğumuz şeyleri Freud’a havale eder. Gece görülen düşler bize ait değildir, der Bachelard; bu düşlerin imgelerini bir türlü yakalayamayız. Oysa hülya “gerilimsiz bir farkındalık içinde” kendiliğinden doğar. “Keyif veren bir imgedir” o, çünkü “bütün sorumlulukları geride bırakarak” kendimiz yaratmışızdır onu. Bachelard’a göre, hülya yoksa selamet de yoktur. Hülyanın verdiği “özgün huzur”, asli münferit güç yoksa, gündelik şiir de yoktur.

1950’lerde ve 60’larda Bachelard, hülyanın poetikasına dair kolay anlaşılabilir yorumlardan, okumalardan oluşan bir dizi radyo programı yapmıştı. Sonradan CD haline getirilen bu radyo programlarını devamlı dinlerim. Bachelard’ın nağmeli Burgonya aksanını, “uyanık uyuyanlara” ve “zihni berrak hülyaya dalanlara” düzdüğü methiyeleri dinleyerek uykuya dalarım. Adeta Eski Ahit’te zikredilen bir peygamber gibi, uzun beyaz sakalıyla Bachelard ilham almak için psikanalistlere değil, romantik şairlere ve romancılara başvurur. Derin uykuya dalmış insanı değil, şöminede yanan

odunları seyrederek uyuklayan, alevlerin içinde gezinen, düşüncelere dalmış insanı yeğler; tıpkı Balzac'ın *Etudes de femmes*'ında odunların da kendisine cevap verdiğini söyleyen Rastignac gibi. "İşte öyle anlarda," der Balzac, "beden uykudan ne kadar ağırlaşmışsa, zihin de o kadar kıvrak hale gelir."

Bachelard, bulutların üzerinde dolaşmamızı, masmavi gökyüzünde hülyalara dalmamızı, kanatlarımızın olmasını, kuşları taklit etmemizi, ya da suyun akışına kendimizi bırakıp yüzmemizi, "dünyanın sütüne" dalmamızı ister; bunları da bir derenin kıyısında ya da bir ağacın altında ya da bir tepenin üzerinde düşüncelere dalarak yapmamızı ister. Maddelerin esinlediği hülyaları, iradenin, dünyanın esinlediği hülyaları, toprağın, havanın, suyun ve ateşin esinlediği hülyaları kavramak ister. Aslında aklımızı verdiğimiz takdirde, her yerde, belki bir fincan kahveyle, Starbucks'ta bile hülyalara dalabiliriz...

* * *

Yüce duyguların oluşturduğu iki küçük âlem. Sabah havasında uzanarak beni süzüyor, ama yargılamıyorlar. Gribouille'in gözleri. O gözlerde dokunaklı bir hüznün, bir zarafet görüyorum. Belki de bir eşiğin gözlerinde gördüğüm saflığı, belki insanların dünyasında gerçek anlamda hiç varolamayacak, varolma hakkı tanınmayan saflığı görüyorum. Bachelard da bir hayvanın gözlerinin esinleyebileceği hülyalar üzerine düşünür. Bir sonbahar sabahı bir tavşan gördünüz mü hiç, diye sorar Bachelard, gümüşü ayazda birkaç saniye zıplayışını, sonra sessizce durup arka bacakları üzerine oturuşunu, kulaklarını dikip sisli ufka doğru bakışını gördünüz mü? "Tavşanın bakışı bütün bir evrene huzur verir adeta," der Bachelard. "O anda tavşan ibadet edilmesi gereken kutsal bir hayvandır". Bachelard bir hayvanın duyduğu huzuru ile, Gribouille, senin şu uçsuz bucaksız evrene bakan huzur dolu gözlerin ile "dünya barışı" arasında, "dünyaya görerek bakan gözler" arasında bir ilişki kurar. Ben de senin gözlerine, gökyüzünün aksettiği duru bir göle benzeyen gözlerine uzun uzun baktığımda Gribouille, o gölün durgun suyunda, hareli bulut kümelerinde huzura eriyor ve bu dünyadan ayrılıp gözlerindeki uçsuz bucaksız âleme göçüyorum.

Bachelard, Maurice Barrés'nin *Le Jardin de Bérénice*'in (1891; Bérénice'in Bahçesi) başkahramanı Bérénice'in, eşiğinin gözlerine, o mütevekkil, ıstırap dolu gözlerle bakmaktan nasıl hoşlandığını anlatır. Bérénice, eşiğiyle beraber kırlarda, Camargue bölgesinde, deniz kenarında, sisli havada, vahşi beyaz atların, boğaların ve flamingoların arasında yürür. O gözlerde teselli arar. Her daim o gözlerle bakar, onlarda tutarlı ve güvenilir bir şeyler, insanı düşünmeye sevk eden, keşmekeş içindeki bir dünyadan kaçıp sığınabileceği bir şeyler bulur. Zaman zaman, sırf kendisine yarenlik ettiği için ona sarılır.

Romanın anlatıcısı Philippe'in gözünde Bérénice bir ilahtır; geçmişin hikmetini haiz, çağdaş dünyanın can düşmanı biri gibi görür onu. Bérénice'in bahçesine girmek ve bir daha da oradan hiç çıkmamak ister. Bérénice'in eşiğinin gözleri, yüce bir kozmik hülya uyandıran minik nesnelere adeta. Maurice Barrés eşiğin gözlerine "tefekür mabedi" adını verir. Hürmet ve huşu uyandıran bir yerdir sanki bu unutulmaz gözler. Bu dünyada görüp görülebilecek en vakur, en makul gözlerdir onlar.

O gözlerde hayvani bir itibar, mahzun bir sabır ve sükûneti koruma arzusu vardır.

* * *

Gribouille'in gözleri şefkat dolu bir merakla, tıpkı arif olan Balthazar'ın gözlerinde cisimleşmiş merakla parlar. Sadece birtakım ipuçları, insanın aklından hiç çıkmayan izler sunar bu gözler. *Au Hazard Balthazar*'da, Balthazar'ın gözlerini seyrettiğimiz çok etkileyici bir sahne vardır. Sirk hayvanı yapılmıştır Balthazar, izleyicilerin önünde çeşitli matematik hesaplar yaparak insanları eğlendirmektedir: Büyük sayıları çarpması istenmekte, o da toynaklarını gereğince yere vurarak cevap vermektedir. Balthazar sirke ilk geldiği zaman, diğer hayvanların tutulduğu kafesler etrafında dolaştırılır. Gözleri, diğer hayvanların gözleriyle kesişir, uzun uzun bakışlar -sanki ilelebet sürecekmış gibidir bu uzun bakışmalar. Hiçbir husumet ya da acıma yoktur bu çaresiz hayvanlar arasında. Balthazar önce kafes içindeki bir kaplana bakar; sonra bir kutup ayısına, onun ardından da bir şempanzeye bakar; en sonunda, ki en uzun ve en dokunaklı bakış budur, bir file bakar. Balthazar gözlerini filin gözlerinden alamaz. Bir an, yularından çekilip götürülmeden önce Balthazar'ın gözlerinin yaşardığını görürüz sanki. Her hayvan birbirinin kaderinin farkındadır adeta; birbirleriyle gizli bir dille iletişim kuruyor gibidirler: Aslında gizliden gizliye gerçek sirk hayvanlarının biz insanlar olduğunda, kafeslere mahkûm edilenlerin aslında bizler olduğunda hemfikir gibidirler.

Gribouille gözleriyle her yeri tarar. Tam olarak neye odaklandığını, nereye baktığını, ya da işin doğrusu bir şey görüyor olup olmadığını asla bilemezsiniz. Belki de onun gözleri zihnine ışık tutan pencerelerdir, kim bilir. O gözlerle baktığımızda, gerçek bir ruh görürsünüz, aynı zamanda bir duyu organı olarak da iş gören bir huzur penceresi görürsünüz. Ruh hali değişse de o bakışlar hiç değişmez. Eşeklerin gözleri neyseler odur: Her daim sabit, müthiş sakindirler, sadece bakan kişinin gözlerindeki yansıtırlar. Bir insanın çıplak gözlerle görebileceği yegane atom parçacığıdır onlar. Etrafta gezen ışık dalgalarından, minicik parçacıklardan, nötronlardan oluşur. Dalgalar ile parçacıklar, ışık ile madde birbirinin yerine geçebilir: Gördüğümüz şey, nasıl baktığınıza, ne görmek istediğinize, neyi görmeyi hayal ettiğinize bağlıdır.

Au Hasard Balthazar'da gözlerle ilgili bir dokunaklı sahne daha vardır. Marie adlı genç kızın hayatı Balthazar'ınkiyle paralel gider. Bebeklikten beri Balthazar'la beraberdir; yavruyken ona Balthazar adını Marie vermiştir. Onunla beraber kırlarda oyunlar oynamış, ahırda ona sarılmış, samanların üzerinde yuvarlanmıştır. Mutlu mutlu beraber büyümüşlerdir. Sonra bir gün Balthazar evden ayrılmak zorunda kalır, zira Marie'nin babası artık bir eşeğe bakacak durumda olmadığı için Balthazar'ı satar. Böylece Balthazar'ın çocukluğu sona erer; çeşitli şekillerde istismara maruz kalır, keza Marie de. Marie'nin mahzun bakışları Balthazar'ın bakışlarına benzer. Makûs talihleri iç içe geçmiştir sanki. Sonra bir gece, Marie yalın ayak bahçede dolaşırken Balthazar için çiçek toplar. Çiçeklerden adeta hale gibi bir taç yapıp Balthazar'ın başına koyar. Sanki bir çiçektir artık Balthazar. Marie, Balthazar'ın burnunu hafifçe öper. Onun karşısında bir banka oturur, orada başında çiçekten bir taçla adeta bir aziz edasıyla kıpırdamaksızın duran Balthazar'a hayran hayran mahzun gözlerle bakar. Birbirlerini sessiz sessiz seyrederek. Sonra kamera yavaş yavaş Balthazar'ın gözlerine

odaklanır ve beş saniye boyunca sinematik bir ebediyet yaşanır. Derken, köyün serserisi Gérard ve arkadaşı bahçeye dalıp şöleni bozarlar. Balthazar'ı tekmelerler. Adeta çarmıha gerilmiş bir eşektir artık o.

* * *

Şu anda bir çimenliğe doğru gidiyoruz. Gribouille aniden bir tarafa yöneliyor. Yeşilli sarılı bir şeyler tespit etti. Müthiş bir güç ve azimle fırlıyor. Onu durdurmak mümkün değil. Onu bu kadar cezbeden şey ne, merak ediyorum doğrusu. Bir süre sonra bakıyorum ki etrafı çitlerle çevrilmemiş bir tarladaki yeşil mercimekleri yiyor. Büyük bir iştahla mideye indiriyor; yörenin sakini bir eşek yöreye özgü bir ürünü yiyor. Şayet Gribouille'yi kendi haline bırakırsam, bu sezonun mahsulü tümden yok olacak. Mercimekler daha fidan halinde, yabancı otlar gibi çelimsiz görünüyorlar. Yakından bakınca çiçeklendiklerini, tomurcuklandıklarını görüyorsunuz. Sonunda bu tomurcuklar, Le Puy-en-Velay'ın Yeşil Mercimeği adıyla bu bölgenin en meşhur ihraç ürünlerinden olacak ve tıpkı Fransız şarapları gibi "AOC"¹ sınıflandırmasına tabi tutulacak.

Bunun anlamı şu: Bu yeşil mücevherler her yerde ekilmiyor. Tamamen bu yöreye, Le Puy'u çevreleyen AOC bölgesindeki seksen sekiz ilçeye özgüler. Gribouille'in hakkından geldiği tarla söz konusu bölgenin en kuzeyine düşüyor olsa gerek. AOC sayesinde, mercimeklerin tadı ve kalitesi garanti altında. Sadece Le Puy bölgesinde yetişen mercimeklere Le Puy Yeşil Mercimeği denebilir! O kadar basit; üstelik de gıdaların her yerden geldiği, aslında hiçbir yerden gelmediği, domatesin ya da pırasanın yaz sebzesi mi kış sebzesi mi olduğunu kimsenin bilmediği bir çağda. AOC, hiçbir suni gübrenin kullanılmadığı ve doğadaki çevrimlere riayet edildiği anlamına geliyor. Velay bölgesinin mikro-iklimi ve volkanik toprağı bu işte büyük önem taşıyor. Burası her yıl güneşli; Fransa'nın en sıcak yeri değil, ama en çok güneş alan bölgesi; mercimekler toplanmadan önce, toplamda 930 °C sıcaklığa ulaşmaları gerekiyor. Bu da 120 ila 150 gün alıyor. Mercimekler için mükemmel bir ortam.

İşin erbabı mercimeğin "bitki biçiminde biftek" olduğunu söyler; hem, göbek çevreniz ve kolesterol seviyeniz konusunda çok daha faydalı. Hazırlaması kolay, çok da lezzetli: Yumuşayana kadar tuzlu suda yirmi dakika kaynatın. Aman fazla pişirmeyin, yoksa lapa gibi olur. Lezzetli yemekler yapabilirsiniz mercimekle. Gribouille çoktan keşfetmiş bunu! Sarımsak, zeytinyağı, sirke, bir çağ kaşığı hardal, isteğe göre domuz pastırmasıyla hazırlayabilir, yanında Cahors gibi gövdeli bir şarapla afiyetle yiyebilirsiniz... şu hayattaki en büyük keyiflerden biri. Mercimeği ilk yediğim anı hiç unutmuyorum: Bir gece geç vakit, Champot'da yürümekten çok yorgun düştüğüm bir günün sonunda yemiştim; yanında da yörenin patateslerinden hazırlanmış sarımsaklı püre vardı. Sanki duyularım yeniden hayat bulmuştu; kim bilir, belki de yeni duyular ortaya çıkmış, yeni bir duyumsallık kanalı açılmıştı; dilimde daha önce hiç bilmediğim yeni yerler keşfetmiştim. Şu karmakarışık hayatta saf bir sadelik bulmuştum.

Gribouille'i uzaklaştırmam gerekiyordu. İhtiyaç duyduğu günlük, hatta diyebilirim ki haftalık vitaminlerini ve enerjisini almıştı. Artık ekinleri rahat bırakıp tekrar yola koyulmamız gerekiyordu.

İşin tuhafı ben ne zaman yemek molası versem, o hiçbir zaman bana katılmıyor. Hatta hiçbir şey yemediği tek an o; sadece durup beni seyrediyor ve o koca burnunu benim işlerime sokuyor. Hava soğudu, bozuyor gibi. Uyku molası için bir söğüt ağacının altında duruyoruz; insanın içine işleyen rüzgârdan korunmamız lazım. Otların üzerine oturuyorum, Gribouille ise derenin yanında geziniyor. Biraz dolaşmaktan, etrafı boş boş seyretmekten, gözlerimin içine bakmaktan gayet memnun görünüyor.

1 AOC (appellation d'origine contrôlée), Fransa'nın çeşitli bölgelerinde üretilen şarap, peynir ve bazı tarım ürünleri için kullanılan resmi sertifika sistemidir -ç.n.

Boncuk boncuk gözlerimin iyi göremediğinin hep farkındaydım aslında. Eşeğinkinden ziyade köstebeğinkine benzer gözlerim. Küçüklükten beri gözlerim fenaydı. Anneme göre, çok küçükken, daha yürümeye yeni yeni başlamışken, düşüp kafamı şömineye çarpmamdan kaynaklanıyordu bu. Böylece sağ gözümde bir şaşılık meydana gelmişti. Bir gün annem sağ gözümün, normal bir gözün yapmayacağı hareketleri yaptığını fark etti. Çok geçmeden gözlük takmaya başladım ve yaşım ilerledikçe bir nevi özürlü oldum ve eziyet başladı.

Ama bu durumun faydası da yok değildi hani. Neticede annemle beraber göz hastanesine gitmem gerekiyordu. Bu ziyaretler hayatımın en heyecan verici anlarıydı. Artık bir daha hiç geri gelmeyeceğini bilsem de, buna içlensem de o anları hiç unutmayacağım. Hem, annemle beraber, iki üç ayda bir göz hastanesine gitmelerimizin hatırasını hep canlı tutabilirim. Annemin elini sıkı sıkı tutar, belediye binası yakınlarında Exchange Flags diye bilinen meydanı yürüyerek geçer, hastaneye varırdık. Bütün binalar devasa görünürdü bana, galiba her çocuğa da öyle görünürdü. Her şey karmakarışık, heyecan verici, yepyeni ve biraz da korkutucuydu. 1960'ların ortalarıydı; Liverpool çöküşe geçmemiş, insanlar çekip gitmemiş, binalar da metruk hale gelmemişti daha. Benim için göz hastanesi dünyanın en güzel yeriydi ve oraya gitmek müthiş bir maceraydı.

O yıllar göz kontrolüne giderken hep aynı yolu takip ederdik. Hastaneye varınca, döner merdivenden çıkardık. Orada doktorun bir aleti vardı. O alete çenemi dayar ve çeşit çeşit hayvan resmine -atlara, kedilere, köpeklere, tavşanlara ve eşeklere- bakardım. Tabii ya, eşeksiz olur mu hiç. Bir kolu hareket ettirerek, her hayvanı ya bir kafese koymaya ya kafesinden çıkarmaya ya da sıraya dizmeye çalışırdım. O zamanlar bunun ne işe yaradığı hakkında en ufak fikrim yoktu. Bildiğim tek şey, bu işin müthiş eğlenceli olduğuydu. Annem de yanımda durur, bana cesaret verir ve gözleri iyi göremeyen, kapkalın gözlükler takan oğluna gülerdi. Belki de ameliyat olmak için hastanede bir süre kalmam gerekir diye korktuğumu zannediyordu. Ne ki işin esas zevkli kısmı sonra başlardı: Annem beni öğle yemeğine götürürdü.

Çok sevdiğim oyuncak dükkânı “Hobbies”in üst katındaki Hint restoranına giderdik hep. O dükkân uzun zamandır yok, keza Hint restoranı da. Annem benim için körili tavuk ısmarlardı. Her zamanki gibi, yemeğin çok acı olacağını bilirdi. Niçin o yemeği istediğimi bilmezdim; annem de her seferinde ağzımdaki acıyı dindirmek için üst üste su isterdi. Ben terler içinde acı çekerken, soluk soluğa ağzımı yellerken kıkırdardık. Sorun pek kaliteli olmayan körideydi, artık biliyorum. Ama o zamanlar benim için dünyadaki en iyi köriydi o.

Göz hastanesine dair bütün bu hatıralar, yıllar sonra, ben artık bir yetişkinen, yolunu kaybetmiş bir yetişkinen, annemin ölüm döşeğinde üşüşmüştü aklıma. Uyku ile uyanıklık arasında olan annem, başucuna geldiğimde selamlamıştı beni. Yaklaşık iki aydır yatalaktı. Gözlerinin ferri gitmiş, teni soluklaşmıştı. Başının üzerindeki bir tutam saç kırlaşmış ve karmakarışık. Kafası yorganın altından uzanmış, yatağa, adeta hiçliğe iyice gömülmüştü; gözlerimin, vaktiyle o hayvan resimlerine bakmış gözlerimin önünde yok olup gidiyordu. *Ulysses*'ta Stephan Dedalus'un dediği gibi, annesi “onu hem

kollarında hem kalbinde taşımıştı. Ama annesine göre, dünyadaki tüm insanlar onu ayaklar altına alır, salyangozu ezer gibi eziverirdi. Onun seyrek kanının kendi kanından çekilmesi hoşuna gitmişti.”

Hafifçe uzattığı elini tuttum. Gözlerimden yaşlar boşanıyordu. Sesi cılız ve çatlak çıkıyordu. Elimi okşamaya başladı, ama belki de okşadığının farkında bile değildi. Ona ağlamak istediğimi, çünkü daha önce yeterince ağlamadığımı söyledim. Rahat rahat ağlamamı söyledi ve eskiden ne kadar uslu bir bebek olduğumu, sürekli zırlayan ablamın aksine hiç ağlamadığımı anlattı. Evet uslu bir çocuktum. Hâlâ da öyle olduğumu söyledim ve ben beş altı yaşlarındayken Liverpool’un göbeğindeki göz hastanesine beraber gidip geldiğimiz zamanları hatırlayıp hatırlamadığımı sordum ona. Bu hastane ziyaretleri çocukluğumun, belki de bütün hayatımın en güzel sahneleriydi. Bir gün kör olsam bile, o sahneler her zaman gözlerimin önünde olacak.

Öğrenciyken köhne üniversite salonunda güne başladığım bir sabah gözlerimi açtığımda bir tuhafılık sezmiştim. Kafamı sağa sola, aşağı yukarı oynattıkça, etrafımdaki şeyler kararıyor, her nasılsa sol gözümde ışıklar sönüp gidiyordu. Görmemi engelleyen tuhaf siyah baloncuklar vardı. Siyah gibiydiler, ama yeşil, koyu yeşil de olabilirlerdi. Emin değildim. Koyu yeşil ile siyah arasıydı galiba. Ben yürüdükçe onlar da hareket ediyordu: Vecd halinde canlı bir dans görüyordum. Tek gözümü kapayıp açtım. Baloncuklar hâlâ yerinde duruyordu. Sadece benim görebildiğim akışkan bir membrana, amibe benziyorlardı adeta.

Aynanın karşısına geçip gözlerimin içine uzun uzun baktım, bir şeyler, bir ipucu aradım. Hiçbir şey yoktu. O koyu, kesif gözlerimin içinde hiçbir şey yoktu. Ne sağda ne solda. Masa lambalarının sessizliğinde binlerce satır okumuştum. Kitaplardan yarattığım o küçük köşede var gücümle görmeye, anlamaya, öğrenmeye çabalamıştım. Burs kazanıp Oxford'a girmiş, kafam patlayana kadar çalışmış ve en sonunda da gözlerimi mahvetmişim, asla eskisi gibi olamayacaklardı artık. Panik halinde dışarı fırlayıp titreye titreye acil servise gittim. İşin ilginç yanı, hastanenin hemen yanı başında yaşıyordum; o kadar yakındı bana, Walton Caddesi üzerindeydi. Doktorun teşhisi allak bullak etmişti beni: retine yırtılması ve göz içi kanaması.

Gözümünden ameliyat olacaktım. Retinanın dikilmesi, ait olduğu yere konması gerekiyordu. Hemen o öğleden sonra hastaneye yatmalıydım. Akabinde bir odanın içinde yapayalnız, üstüm başım giyinik bir yatakta yatarken bulmuştum kendimi. Doktorlar meraklı ve şaşırmış bir haldeydi. O, yani "ben", esrarengizdi. Doğrusu söz konusu olan daha ziyade "O"ydü. Tüm ilgi ve dikkat gözüme yönelmişti. "Ben" ise önemsiz bir şeydi. Yüzüme her açıdan parlak ışıklar tuttular sürekli; göz yuvarlağımın arkasını incelediler; zarar görmüş, yırtılmış, yerinden oynamış, iyice yıpranmış o incecik zara baktılar. Gözbebeklerim büyümüştü. Görüp görebildiğim tek şey yoğun beyaz bir sisti.

O acayip yatakta hiç rahat uyuyamamıştım. Tuhaf kokular, tuhaf sesler duyuyordum. Sonunda uyuyakaldığımdaysa abuk sabuk, çılgın rüyalar, feci kabuslar görüyordum. Göz bandajları, körler, beyaz çubuklar vardı, bıçakla gözümü deşiyorlardı, kanımın şıpır şıpır damladığını görüyordum.. bundan böyle çalışamayacak, okuyamayacak, yazı yazamayacaktım. Peki ya ameliyatta feci bir sorun çıkarsa, ne olacaktı? Hem, bazen, hatta çoğu zaman oluyordu bu tür şeyler. Sakat ve kör bir ihtiyar olarak yapayalnız kalacak, çaresizliğe ve fakirliğe düşecektim. Bana yardım edecek kimse olmayacaktı etrafımda. Dehşet ve kanter içinde, kafam allak bullak uyanıyordum uykudan. Duvar yanlıştı, yatak her nasılsa yerinden oynamıştı. Bir an neredeyim ben diye soruyor, sonra hatırlıyordum. Gözlerimi bir daha açtığımda gün ağırış oluyordu. Odanın içine güneş doluyor, korkularım da bir süreliğine yitip gidiyordu.

Ameliyat olmam gerekiyordu. Yo hayır, olmayacaktım. Evet evet büyük ihtimalle olacaktım. Sonra birileri çıkıp gözümle ilgili daha olumlu tahminler bulunduğunu, ama bunların daha belirsiz, hatta daha sorunlu olabileceğini söyledi. Retina yırtılmamıştı. En azından bir süre ameliyata gerek yoktu. Belki de hiçbir zaman gerek olmayacaktı. Bir kavite, delik, büyük bir delik vardı; şimdilik ufacık bir

köşedeydi bu delik, belki de hep öyleydi. Kim bilir. Hâlâ yerinde, iyi halde olan gören kısım ile yerinden oynamış, görmeyen kısım, sürekli karanlık bir alanın kalacağı kısım arasında bir sınır vardı. Bu iyiye işaretti. Görünüşe göre, iki göz de böyleydi. Bu normal bir şey, ama sol gözdeki daha çok ilerlemiş, demişti doktorlar. Doğuştan, belki de ırsiydi bu. Genellikle yaşlılarda görülürdü; nispeten bu kadar genç birinden görülmesi tuhaftı. İleride bir daha sorun çıkarırsa, tekrar gelip doktorlara görünmem gerekiyordu. Delik daha da büyürse sorun olabilirdi. O zaman lazerle iyileştirmeye çalışacaklardı. Bekleyip görecektik. Ama boksör olmayı aklımın ucundan bile geçirmemeliydim...

Gören gözüm yeni doğan güne açılıyordu. Her şeyin yolunda gidip gitmediğini görmek için, babamın Liverpool'dan gelişini daha dün gibi hatırlıyorum. O gün, hastaneden tahliye edildikten sonra, babamla yürüyüşe çıkmıştık. Önemli şeylerden konuşmuyorduk. Bazen tek bir laf bile etmiyorduk. Sessizlik rahatlatıcı ve anlam yüklüydü. Etrafa bakmak, yürümek, Oxford'un o ilkbahar akşamını içimize çekmek yetip de artıyordu. Karanlık çökerken, Christ Church'ün mesire yerine varmıştık. Nasıl, niçin oraya gittik hiç hatırlamıyorum. Güzel bir akşamdı, üstümüzde yıldızlarla kaplı bir gökyüzü, etrafımızda ağaçların serinliği, altımızda nemli bir toprak vardı. Çayırılığın üzeri sis tabakasıyla kaplıydı. Her nasılsa içeride mahsur kalmıştık; ucu sipsivri parmaklıklarla donatılmış, yaklaşık beş metre boyundaki kocaman demir kapılar çoktan kapanmıştı.

Bir şekilde bunları tırmanıp aşmamız gerekiyordu; yavaş yavaş tırmandık. Her nasılsa babam aşmayı başarmıştı; yüzü kıpkırmızıydı, sızlansa da keyfi yerindeydi. O gece her şeyi tırmanıp aşabilirdik. Sonrasında King's Arm barında bir birayı hak etmiştik: Nektardı adeta. O biranın yanında diğer biraların esamesi okunmazdı. Biralarımızı içe içe sohbet ederek, daha önce hiç olmadığı kadar kaynaştık. Bir daha da öyle kaynaşamamıştık herhalde. Baba oğul iki yetişkin olarak hemhal olmuştuk. Çok geçmeden, âdeti olduğu üzere, babam denizciyken yaşadığı serüvenleri, Şili günlerini, ellili yılların Montreal'ini, şişe şişe süt içişlerini, barları ve gangsterleri anlatmaya başladı. Şişe şişe süt içtiğini söylemişti. Bunu milyon kere dinlemiş olmama rağmen, o gece tekrar dinlemek çok hoşuma gitmişti. Hatta babam, kendisinin vaktiyle gittiği barları bilen birini bile bulmuştu içki içtiğimiz King's Arms barında. Sonra *Ulysses*'ta Bella Cohen'den çıkan Bloom ile Stephen misali, baba oğul sendeleye sendeleye evin yolunu tutmuştuk; biri tek kişilik yatağa yatar yatmaz horuldamağa başlamıştı. Diğeriyse yere uzanmış ve çok keyifli bir hiçlikle, her şeyi gören keyifli bir hiçlikle dolmuştu...

* * *

Ne mutlu bana, gene açık havadayım, Auvergne'in serin sabahında, etrafı hâlâ görüyor, hâlâ dolaşıyorum. Görmemek nasıl bir şey olurdu acaba: Ara sıra gözlerim kapalı yürüyor, sadece dinleyip koklamaya çalışıyorum. Gribouille'in sıcacık tüylerini hissediyor, nefes alıp verişini duyuyorum. Onun sayesinde yolumdan ayrılmadan ilerleyebilirim; rehberim o benim; gören, dünyaya açılan gözüm o. Eğer kör olsaydım, gene de kokuları ve en azından sağlam kulağımla sesleri duyabilir, istediğimde eşeğimi sevebilir ve dokunma duyumu koruyabilirdim. Çok da kötü olmazdı, değil mi? Karanlıkla tanışmış olurdum. Ama bunu düşününce şu anda rahat bir nefes alıyor ve şu

havaya rağmen hayatı adeta yeniden kucaklıyorum. Aslında attığım adımlarda, adımlarımızda bir vecd hali var.

Ayrıntuların, renklerin, karşıtlıkların, ışık ile gölgenin, ruh hallerinin, tavırların ve gülümsemelerin hemen hiçbiri kaçmıyor gözümden. Az önce yanlarında bir çoban köpeğiyle birkaç kişiye rastladık. Mantar toplamaya çıkmışlar. Sohbet ettik. Mantarcılardan biri kendisinin de bir eşeği olduğunu söyledi. Geçerken Gribouille'in yelesini çevik hareketlerle sevdi, sonra da heybesinde sezonun ilk ürünleriyle yürüyüp gitti. Evet, galiba bu sabah her şeyi apaçık görüyorum; her sabah gibi, bu sabah da ferah, harika bir sabah. Hayat ne kadar değerli, biz insanlar tıpkı eşekler gibi ne kadar kırılmanız: Fani, yaralı mahluklarız. Yanımda refakatçimle her şey yolunda şimdilik. Sadece hayat var önümüzde.

XXVII

Ortaçağdan kalma hazineler gibi bir köyün göbeğinde, tam anlamıyla geniş bir avluya benzeyen, dört bir yanı üç katlı daracık evlerle çevrili bir meydandayız. Her şey içe dönük adeta ve hep beraber bir bütün oluşturuyormuş gibi, meydanın karşısında bir arada bulunuyorlar. Farklı mimari biçimlerine rağmen, binalar birbirleriyle ilişkili; hiçbir şey diğer şeylerden ayrılmıyor, koparılmıyor, dışarıda bırakılmıyor. Gerçek bir mahalle inşa etmek ve mahallenin organik bir şekilde gelişmesini sağlamak konusunda on altıncı yüzyıl plancılarının modern meslektaşlarından çok daha ferasetli olduğu izlenimine kapılıyor insan.

Bir çeşmenin yanı başında duruyoruz. Gribouille bu sudan da içmiyor. Eşekler susasalar da, asla pis su içmezler. Eski çeşmedeki su bana gayet temiz görünüyor. Ama Gribouille için bilinmedik bir yalak bu, dolayısıyla her zamanki gibi ihtiyatlı davranıyor. Sudan içmiyor diye endişelenmiyorum. Şunu biliyorum ki eşekler, develer hariç diğer hayvanlara kıyasla daha az suya ihtiyaç duyar. Hiçbir sorun yaşamaksızın üç gün susuz kalabilirler. Sıcak iklimlerde, uzun süre susuz kalsalar bile çalışabilirler. Hatta dehidrasyon yüzünden vücut ağırlıklarının dörtte birini kaybedip, tekrar suya kavuşunca iyileşebilirler. Günlük su ihtiyaçları çevreye (sulu otların bulunup bulunmadığına), havadaki nem oranına, ortam sıcaklığına ve yaptıkları işin yoğunluğuna bağlıdır. Eşeklerin günlük su ihtiyacının yirmi ila kırk litre olduğu kabul edilir ve sindirim sistemlerinin düzgün çalışabilmesi için günde en az bir kere bu miktarı eşeğe vermek gerekir. Ayrıca özellikle çalışmaktan kanter içinde kaldıkları yaz aylarında su çok soğuk olmamalıdır.

Eşeklerin özel sindirim sistemi en zor sindirilir besinleri bile kolayca sindirebilir. Böylece yedikleri şeylerden alabildikleri tüm sıvıyı almış olurlar. O yüzden Gribouille sulu yapraklardan yediğinde, bir bakıma su içmiş de oluyor. Bunda şaşılacak bir şey yok, zira kökleri çöle dayanıyor ve çölde çok az bulunan bitki örtüsünü ve temiz su kaynaklarını arayıp bulmak için uzun yollar katedebilecek şekilde evrimleşmişler. Eşeklerin sindirim sistemi zorlu kurak iklim şartlarında hayatta kalabilmelerine yardımcı olmuştur. Kaldı ki bu tür bir sindirim sistemi de zaten o kurak koşullar yüzünden ortaya çıkmış, kurak ve sıcak mevsim koşullarıyla başa çıkmak için gelişmiştir. Eşeklerin dudaklarının fazlasıyla hareketli olması, ağız ve burunlarının dar olması, müthiş hassas bir şekilde gezip olanabileceklerine ve *nicelik* olarak bitki örtüsünün kısıtlı olduğu bir durumda, *nitelik* olarak en iyi bitkileri arayıp bulabileceklerine işaret eder. Ayrıca vahşi ortamda, bu yiyecek ve su bulma ihtiyacı yüzünden eşekler daima zinde, çevik ve hareket halinde olmuştur. Bol miktarda kaliteli yiyecek ve suya genellikle rahatça ulaşabilen evcilleştirilmiş eşekler ise, çevresindeki çitler özgürce hareket edebilmelerini engellediği için, tıpkı biz insanlarda olduğu gibi, büyük bir açmazla karşı karşıyadır: az hareket etmek ve özellikle de liften ve mineralden yana fakir çokça yemek yemek.

Ama şu anda çölden, Gribouille'in köklerinden, suyun ağırlığınca altına eşdeğer olduğu, Antoine de Saint-Exupéry'nin tabiriyle "bir yudum damlanın kumun içinden adeta kıvılcım gibi otlar çıkardığı" yerden çok çok uzaklardayız. Yanakları al al, gürbüz on yaşlarında bisikletli beş altı çocuk çeşmenin yanında etrafımıza toplanıyor. Gribouille hakkında beni soru yağmuruna tutuyor, yol

arkadaşıma büyük bir ilgi gösteriyorlar. Bu çocuklar yazın büyük kısmını dışarıda geçiriyor. Hepsi seyelerinin üzerinde, tam karşımıza sıralanmışlar. Gribouille’i sevmek için yanıp tutuşuyorlar. Bu tür durumlar karşısında Gribouille’in ne yaptığını önceden biliyorum: Kendisine gösterilen ilgi karşısında içten içe keyif alıyor, sessiz sakin duruyor ve okşamaların tadını çıkarıyor. Adı ne? Kaç yaşında? Nereden geliyoruz? Çok uzaktan mı? Oo, epey bir yol, öyle değil mi. Benim ve arkadaşım hakkında pek çok şeyi merak ediyorlar. Çocuklar o yörenin sakini olmadığınızı içgüdüsel olarak bilir. Yabancılığı, ötekiliği sezdiklerini gözlerinden, göz kırpışlarından anlayabilirsiniz. Çocuklar buralarda nispeten güvenli bir şekilde bisiklet sürebiliyor, zira ne mega otobanlar, ne de koca koca caddeler var. Yayalar için inşa edilmiş bu köy.

Burada biraz daha kalıp vakit geçirmek istiyorum, çünkü akşam gene bu meydanda pazar kurulacak. Yörenin üreticileri küçük tezgâhlarından meyve, sebze, mercimek, şarküteri ürünleri, çanak çömlek, ahşap işleri, çiçek, resim gibi mütevazi şeyler satacak. Yemekler ikram edilecek; ayrıca her zamanki gibi dans, müzik ve içki (içkisiz olur mu hiç!) eşliğinde mütevazi eğlenceler düzenlenecek. Burada yaşayanların orta çağdaki atalarından miras olarak aldığı en güzel şeylerden biri de *gülmeyi*, eğlenmeyi bilmeleri ve yazları büyük şölenler düzenlemeleri. İçkilerin içilip güzel yemeklerin yendiği, cümbüşün ve müstehcen esprilerin gırla gittiği, hayatın ve doğanın bahsettiği güzelliklerin kutsandığı bu tür şölenlerin vaktiyle nasıl yapıldığını Rabelais’ nin *Gargantua ve Pantagruel*’i gibi o dönemin klasik Fransız metinlerinde görebilirsiniz. Bu şölenler bir nevi kamusal *katharsis* etkinliğiydi; insanların gündelik arzularını serbest bırakan, karşılaştıkları güçlükler karşısında bir arada tutan ve hayata bağlayan emniyet subaplarıydı adeta. Hâlâ da öyleler. Neyse, daha fazla vakit kaybetmeden, geceyi geçirmek için bir yerler bulmam lazım. Daha gidecek yolum var.

* * *

Arkamda güneş batıyor. Gökyüzünden gitgide daha erken çekiliyor güneş, gündüz gücünü daha az hissettiriyor. Gribouille’in yularını tutuyor, yelelerini okşuyorum. Kimsenin kullanmadığı, neredeyse diz boyu otlar bürümüş, geniş mısır tarlalarıyla çevrili dar bir patikada ilerliyoruz. Birkaç hafta sonra, mısırlar toplanacak ve öğütülüp büyükbaş hayvanlara yem yapılacaktır. Üzerinde bulunduğumuz patikanın zemini yumuşak ve bu da Gribouille’in hoşuna gidiyor. Arada bir adeta dalışa geçip midesini dolduruyor. Yarı viran bir evin yanından geçiyoruz. Evi çevreleyen yıkık dökük duvarın üzerinde paslı bir “Satılık” levhası asılı. Yakında bir yerlerden bir traktörün sesi duyuluyor, böcekler cır cır ötüyor. Sabahın erken saatlerinin rahatlatıcı, alışıldık huzuru kaplıyor her yanı. Yalnızca gökyüzü alışılmadık bir halde: Ufuktaki kıvrım kıvrım kızılığa sonbaharın gri tonları karışmış; ay dolunay olmaya namzet, dokunulacak kadar yakın adeta.

Ufka doğru bakıyorum, sahiplenmek istiyorum ufku. Tarlalara, ağaçlara, tepelere, ucu bucağı olmayan, adeta nefes alan şu kırlara bakıyorum, bunların hepsi benim olsun istiyorum. Gribouille’ye, başını eğmiş bir halde, iki yanında heybeler sallanarak yavaş yavaş yürüyen şu yüce esrarengiz mahluka bakıyor ve şu anda burada böyle yalnız başıma yaşadığım gönüllü sürgünde, yollara düşmüş, her şeyden uzaklaşan kendimi düşünüyorum. Ruhu çok da uzaklarda olmayan ve bu canlı

haletiruhiyeyi iyi bilen Stevenson geliyor aklıma. Stevenson, Cévennes seyahati hakkında şöyle der: “Bendeniz bir yere varmak için değil, yalnızca gitmek için seyahat ediyorum. Esas mesele yolda olmak; hayattaki sıkıntılarımızı ve ihtiyaçlarımızı daha yakından hissetmek; içinde yaşadığımız şu kuştüyü medeniyetlerden çıkıp, çakıllarla kaplı yeryüzüne ulaşmak.” Batıdan esen rüzgârı içime çekiyor, sanki aya uzanıyorum.

Bu akşam Régis ile Suzette’in işlettiği pansiyona konuk oluyorum. Bir başka çift, Anne ile Eric de burada kalıyorlar; üç sevimli çocuklarıyla bu mutlu aile keyifli bir Auvergne tatili yapmaya gelmişler. Breton’daki evlerinden çok uzaktalar. Gribouille’in bu akşam arkadaşları var: Çayırlıktaki iki boz eşeği kokluyor, onların yanında mutlu görünüyor. Pansiyona vardığımızda Régis büyük bir marifetle Gribouille’yi alıp götürmüştü. Götürüldüğü yerden hoşlanacak mı, temiz bir kaptan temiz su içebilecek mi diye ben de peşinden gitmiştim. Götürüldüğü yerin ahşap sürgülü bir kapısı vardı ve etrafı dikenli tellerle çevriliydi. İdeal bir yer olmasa da yeterli büyüklükteydi.

Akşam yemeğinde Régis eskiden çiftçilik yaptığı zamanları anlatıyor. Ama şu anda yapay dölleme, özellikle de ineklerin yapay dölleme üzerinde uzmanlaşmış bir organizasyonda çalışıyormuş. İneklerin daha çok ve daha iyi süt vermesi, böylece daha çok peynir yapılabilmesi için boğalardan alınan spermlerle dölleniymiş. Keza aynı şey koyunlar ile keçilere de yapılmış: Seçkin erkek koyun ve keçilerden alınan spermler daha iyi kalitede sürüler yetiştirmekte kullanılıyor, böylece de gene daha çok süt ve peynir elde edilebiliyormuş. Bizler Régis’in kayınbiraderinin kasap dükkanından alınmış domuz etlerini ve etin yağında pişmiş patatesleri mideye indirirken Régis büyük bir keyifle bize bunları anlatıyor.

Régis kadehlerimizi dolduruyor ve hepimiz kırmızı şarabı büyük bir iştahla içiyoruz. İlginç biri Régis; kendi kendini yetiştirmiş bir kitap kurdu. Askerliğini Cezayir’de tamamlamış ve yıllarca köyün belediye başkanlığını yapmış. Siyaset konusunda her açıdan ateşli biri; “Fransa’daki kriz”, cumhurbaşkanlığı seçimleri, tüm adayların nasıl da çuvalladığı hakkında konuşuyor. “Ortama büyük bir endişe hâkim,” diyor. Bir zamanlar siyasetle ilgilendiğimi, yakından takip ettiğimi, ama artık ilgilenmediğimi söylüyorum ona. Siyaset artık canımı sıkıyor, edebiyat, sanat ve aşk gibi hayattaki daha güzel, daha önemli şeylerle ilgilenmemi engelliyor. Dünya ahvalinin iyi durumda olmadığı konusunda herkes hemfikir. Ne ki bunun canımızı sıkmasına fırsat vermeyecek kadar keyifliyiz bu gece.

XXVIII

Bir eŖeğin kuyruğunda fevkalade demokratik bir Ŗeyler vardır. Byle bir laf kulağa biraz deli saçması geliyor, biliyorum, ama var, hakikaten var. Ŗu anda Gribouille’yi seyrediyorum; sinekleri kovmak iin kuyruğunu sallıyor. Sineklerden kurtulmak iin mkemmell bir alet bu kuyruk. AnlaŖılan, bugn Gribouille sabah molamızda ince ince vuran gneŖ ıŖığ altında biraz oturup dinlenmeye karar vermiŖ. Kuyruğ toprağa arptığnda ıkan tok sesi duyuyorum ara sıra. İŖte yine geldi. DevrilmiŖ bir ağacın gvdesine yaslanmıŖ, *Le Monde* gazetesini karıŖtırıyorum. Her yanımız am ağacı; bir aıklıktayız, zemin yumuŖak. Gribouille’in semeri ıkık. Semeri ıkardığnız zaman, eŖeğin arka kısmını saran, kuyruğn altına oturan kayıŖı da ıkarmanız gerekiyor. Kuyruğ tutup kaldırarak kayıŖı yukarı ekmeniz lazım. EŖeğin sağrısıyla birleŖtiğ yerde kuyruğn kıkırdaks yapısı hissediliyor: bir halat adeta.

EŖeğin kuyruğ atinkinden bayağ farklı: daha az mağrur, daha az gsteriŖli, ineğinki gibi daha hırpani ve ucundaki bir tutam peremle Zen’e zg bir sadeliğ var. Bir Ŗekilde *orada* duruyor iŖte: Hibir yapmacıklığ olmayan, hırpani, alelade bir dmen sanki. Kk dağları ben yarattım havalarına girenler iin Haitililerin Ŗyle bir sz vardır: “Atın dantellerle sslenebilmesi iin eŖeğin terlemesi gerekir.” Sanırım bu sz at ile eŖeğin kuyrukları arasındaki fark biraz aıklıyor. Atinkinin aksine, eŖeğin kuyruğunda gsteriŖ kabilinden hibir Ŗey yoktur, adeta halka ynelik bir hikmet vardır; yukarıda demokratik derken bunu kastetmiŖtim. Andrew Jackson 1828 ABD baŖkanlık seimleri sırasında bir eŖeğ kuyruk takar, halkı bir hava verir, stne de demokrasiyle ilgili bir maŖŖet atar. “Halk ynetecek!” der Jackson. Rakipleri Ŗahit oldukları inatılık karŖısında onun iin “Bak Ŗu eŖek herife!” der. Ne ki Jackson bu nahoŖ lakab siyasi bir teamle dnŖtrr; eŖek lakab dillere pelesenk olur ve Jackson bunu kendi lehine kullanarak, ayakların baŖ olacağn syleyen bir manifestoyla eŖekli seim ilanları dağıtır her yana ve sonra da aristokratik John Quincy Adams’ alt eder.

Birka yıl sonra, 1830’da, Jackson Merkez Bankası’na imtiyaz verimesini veto edince, yaŖlı eŖek herifle ilgili bir karikatr yayımlanır: Jackson anıran baŖı ve kıvrık kuyruğyla bir eŖek kılığna brnmŖ, iftlikte tavuklar (banka Ŗubeleri) ve ağz kprmŖ kpekler (ticaret odaları) arasında dans ediyordur. İŖin ilgin yan, 1837’de, Jackson emekliye ayrıldıktan sonra, bir baŖka ağır eŖek hicvine maruz kalır: Kendisini hl Demokratik Parti’nin manevi babası gibi gren Jackson bir ahir zaman peygamberi, Balam olarak tasvir edilir; eŖeğinin (Amerika halkının) karŖı koymasına rağmen, onu kr krne kendi istediğ yere gtrmeye alıŖır. O zamandan beri eŖek Demokratların gayriresmi logosu olarak kullanılagelmiŖtir (Cumhuriyetilerinki de fildir). Ama dnyanın her yerinde irfan sahibi insanlar Ŗunu bilir ki Balam’ın eŖeğ indirilen her Ŗamarda kuyruk sallayacak ve her zaman siyasetin tesinde kuyruk Ŗaklatacaktır.

Doğrusu, bir eŖeğin kuyruk sallayıŖını bir mddet seyrettiğnizde, onda hem hakimane hem de harialem, hatta Beethoven’vari bir Ŗeyler olduğnu fark edersiniz: Kuyruk senfoni orkestras yneten byk maestronun elindeki ubuk gibi havada adeta dans etmekte, kendi mziğini besteleyip

çalmaktadır. Çoğu kez kuyruk, antene benzeyen kulaklarla uyum içinde hareket ediyor gibidir: Eşekler kulaklarını sallayarak başlarının etrafındaki, kuyruklarını şaklatarak da arka taraflarındaki sinekleri kovalar. Bununla beraber bir eşeğin kuyruğuyla tek bir sinek bile öldürdüğünü görmedim bugüne dek. Eşeklerin kuyruğu daha ziyade caydırıcı ve tüylü bir barış gücü adeta.

Au Hasard Balthazar'da Gérard, Balthazar'ın kuyruğunu ateşe verir. Böylelikle eşeğine söz geçirebileceğini, onu cezalandırabileceğini zanneder. Küçük motosikletinin üzerinde Balthazar'la yan yana gitmekte ve bir eliyle de eşeğin yularına bağladığı zinciri tutmaktadır. Balthazar aniden durur; ekmek yüklü iki küfe taşımaktadır sırtında. Ne ki Gérard'ın motosikletinin hızına ayak uydurmaktan memnun değildir. Gérard motosikletinden iner ve Balthazar'ı sağrısından itmeye çalışır. Sonuç sıfır. Balthazar bir gıdım bile oynamaz yerinden. Taş kesilmiştir adeta. Bunun üzerine Gérard, Balthazar'ın sağrısını tekmelemeye başlar. Sonuç gene sıfır. Gérard, Balthazar'ı yumruklarken, ona sert sert vururken kamera yavaş yavaş Balthazar'a çevrilir. Eşekte en ufak bir duygu belirtisi yoktur. Sırtında o kadar çok değnek kırılmıştır ki bu hafif darbeleri umursamaz bile. Bunu gören Gérard gazeteden bir sayfa koparıp top yapar ve iple Balthazar'ın kuyruğuna bağlar. Sonra da gazeteyi ateşe verir. Birkaç saniye sonra, Balthazar çifte ata ata, alevler içindeki kuyruğunu sallaya sallaya koşarak kaçır. Sonra Gérard, Balthazar'ı bir çayırılıkta durmuş, yüzünü çalılara dönmüş halde bulur. O anda Schubert'in piyano sonatı çalmaya başlar ve Gérard'ın saçmasapan hareketine ve Balthazar'ın yüzünde gördüğümüz acıma duygusuna vurgu yapar adeta; ama Balthazar kendine değil, Gérard'a ve biz insanlara acımaktadır.

* * *

İhtiyar Benjamin'in *Hayvan Çiftliği*'nde dediği şeyi onaylar mıydın acaba, gerçekten merak ediyorum Gribouille: Tanrı, sinekleri kovalasın diye Benjamin'e kuyruk vermiş, ama çok yakında ortada kuyruk ya da sinek diye bir şey kalmayacak. Gribouille dimdik duruyor, burnu otların arasında, yemekten ziyade araştırıyor; kuyruğu hâlâ havayı dövüp duruyor; adeta izlenimci bir ressamın hayali bir tuvale vurduğu hızlı ve kesin darbelere benziyor. Şu meşhur ressam eşek Lolo'yu, namı diğer Boronali'yi duymuşsundur belki Gribouille; hani kuyruğuyla şehrin diline düşen, Paris'te sanat camiasının yıldızı olan, Lapin Agile kabaresinin efsanevi misafir sanatçısı şu eşeğin hikâyesini. 20. yüzyılın başlarında, Montmartre'in bu meşhur kabaresinin maskotunun tavşan –fokurdayan kazandan çevik hareketlerle kaçan tavşan²— olduğunu zanneder herkes. Söz konusu tavşanın resmi Lapin Agile'in duvarını hâlâ süslemektedir. Sacre-Coeur yakınlarında Butte Montmartre'da Saules Sokağı ile Saint-Vincent Sokağı'nın keşiştiği yerde bu duvar resmi hâlâ görülebilir.

Gelgelelim kabarenin asıl yıldızı, bir başka Lapin müdavimi Toulouse-Lautrec'in boylarında olan boz eşek Lolo'dur. Yıllarca kabarede bir tablonun altında, ana salondaki bir duvarda çerçevesiz asılı duran Picasso'nun *Au Lapin Agile* tablosunun altında oturmuştur Lolo. 1905 yılında Picasso bu tabloyu Lapin'in patronu ve Lolo'nun sahibi olan Frédéric Gérard'a vermiştir: Resimde “Frédé” gitar çalarken görülmekte, Picasso ise üzerinde baklava desenli bir süveter, oturmuş şarabını

yudumlamaktadır. (1912’de Fr d  resmi sudan ucuza satar; 1989’da Sotheby resmi 41 milyon dolardan açık artırmaya çıkarır; günümüzde bu resim eşeklerin girmesine kesinlikle izin verilmeyen bir yerde, New York Modern Sanatlar Müzesi’nde durmaktadır.)

Lapin’in bütün seçkin müşterileri Lolo’yu tanır: Picasso’nun yanı sıra, Modigliani, Maurice Utrillo, Max Jacob ve Georges Braque gibi ressamlar; Alfred Jarry, Guillaume Apollinaire, Francis Carco ve Pierre Mac Orlan gibi şair ve yazarlar da Lolo’ya a ınadır. Fr d ’nin kendisi de sanki bir  iirden fırlamış gibidir: Uzun beyaz sakalı, kırmızı e arby ve takunyalarıyla Butte Montmartre’in arnavut kaldırımly sokaklarında, peşinde Lolo, dola ır, gitar ya da flüt çalar ve bir kulağı sürekli etrafta olup bitendedir. Fr d ’nin adada yıllarca mahsur kalmış Robinson Crusoe ile Alaskalı bir avcı karışımı biri olduğunu söylüyordur herkes. Fr d , Lapin’dan kazandığı paranın yanına, Lolo’nun sırtındaki heybelerden sattığı balıklardan elde ettiğı geliri de katmaktadır çoğu zaman. Pek konu kan biri değıldir Fr d ; ama konu tuğı zaman da adeta Homeros kahramanı bir bilge gibi konuşur: “E ekleri seviyorum,” demiştir bir keresinde, “ unk  eşek, bir baltaya sap olamamış at demektir.” Lolo, Fr d ’nin yanından hiç ayrılmaz ve anırması da Montmartre’lilar için Notre Dame’in çanları kadar tanındıktır.

1910 Mart’ında bir ak am Lapin’da Lolo kuyruğıyla usta içi birkaç fırça darbesi vurur. Aslında bir  aka, parodi olarak ba lamı tır her şey; bütün bunların arkasındaki isim de kabarenin müdavimlerinden gazeteci ve romancı Roland Dorgel s’dir. Dorgel s, *Bouquet de Boh me* adlı hatıratında Lolo’nun yıldızla tığı geceyi canlı bir dille anlatır. Reva ta olan sanat akımları, ortalıkta caka satan  arlatanlar, “modern sanat” denen sanat akımı Dorgel s’i canından bezdirmi tir. Ayrıca Kübizm’den de pek hazzetmemektedir. Herkes ben sanatçıyım, ressamım diyerek ortada dola maktadır, gelin görün ki bunlardan ancak birkaçı gerçekten sanatçıdır. Derken o günlerde moda olan “-izm”lerle dalga geçmek için bir fikir gelir Dorgel s’in aklına. Kendisi de “a ırizm” diye yeni bir “-izm” ortaya atacak, Lolo da bu yeni “Fütürizm” ekolünün önderi olacaktır. “Sanatta a ırılık g c demektir” diye dalga geçer Dorgel s. “G ne  asla fazla ateşli, gök asla fazla yeşil, deniz asla fazla kırmızı olmaz. Deha  a ırtmak için vardır!”

Ne ki Lolo’nun bildiğimiz eski Lolo olmasına imkân yoktur artık. Yeni bir isme ihtiyacı vardır; diğer tüm “Fütüristler” gibi onun da İtalyan olması gerekiyordur: Boronali! Boronali, Aliboron’un, hani La Fontaine masalındaki  u eşeğin isminde bulunan harflerin yer değı tirmesiyle oluşturulmuş bir isimdir. Bir nevi Fransızların Ezop’u olan ve e eklere ondan çok daha sıcak bakan on yedinci yüzyılın bu meşhur masalcısı, 1668 tarihli “Hırsızlar ve Eşek” masalında Aliboron adlı kahramanı anlatır bize: “ aldıkları bir eşek yüzünden/Kavga çıkmış iki hırsız arasında/Biri satalım, biri satmayalım derken/Kapı mı lar yumruk yumruğa/Bizimkiler kozlarını payla adursun/Bir   nc  hırsız gelmiş/Ve almış eşeği, savu mu .../Eşek kimi zaman zavallı bir memlekettir/Hırsızlar da  u ya da bu krallar/Ha Transinvanyalı, ha Türk, ha Macar/İki yerine  c örnek verdim bol keseden/Bu maldan dünyada çok var da ondan/Aldıkları  lke/Hiçbirine kalmaz çoğu zaman/Onlar tutu unca cenge/Bir dördüncü hırsız çıkagelir/El koyar uysal eşeğe.”

Böylece o mart akşamı Fr d , Lapin’de bir  ovalenin üzerine boş bir tual yerleştirip Joachim-

Raphael Boronali'yi tuvalin karşısına getirir. Dorgelès ve yardımcısı André Warnod, Lolo'nun kuyruğuna bir fırça iliştirir, sonra da fırçayı yağlı boyaya sokarlar. Lolo'nun kuyruğu tuvalin üzerinde bir o yana bir bu yana gidip gelir. Ara sıra fırça değiştirilir. Tuvale yeterince mavi sürüldükten sonra, kırmızı boyalı fırçaya gelir sıra, ondan sonra da yeşile. Böyle sürüp gider. Yeteri kadar erzak mevcuttur: "Burnuna havucu tuttum mu," der Dorgelès, "Lolo'nun içini eşeklere özgü o sevinç kaplıyveriyor ve başlıyor kuyruğuyla boyayı sürmeye." Yaklaşık bir saat içinde, etrafında toplanmış büyük bir kalabalık, "Lolo lahanaları, pırasaları, hindibaları, marulları, turpları, ıspanakları, kerevizleri mideye indirir.." Gelin görün ki sonuçta muhteşem bir empresyonist resim çıkar ortaya: *Coucher de soleil sur l'Adriatique* ("Adriyatik'te Günbatımı"). Akıcı pembe tonları, parlak deniz mavileriyle muhteşem bir çalışmadır bu.

Altı gün sonra, Salon des Indépendants kapılarını ziyarete açar. Kitlelere ulaşmak isteyen, keşfedilmeyi bekleyen pek çok sanatçının eseri yer almaktadır burada. *Coucher de soleil sur l'Adriatique* ilgi odağı olur. "Aşırizm" ekolünün önderinin başyapıtını görmek isteyen yüzlerce kişi salona doluşmuştur. "Hani deniz nerede?" diye sorar bir kadın kocasına. "Görmüyor musun, işte şurada." "İyi de kıpkırmızı bu deniz!" "Ne olmuş yani? Bu ressam fütürist, dedim ya sana..." Çok geçmeden basın da Boronali vakasına el atar. Bir sanat dergisi tuvalde "aşırı bir kişilik" bulunduğu bahseder; bir diğeri "aklı karışmış bir renk ustasının haletiruhiyesini" barındırdığını söyler; bir başkasıysa "vaktinden önce gelmiş bir ustalık"tan söz eder. Görünen o ki eleştirilenler fikir ayrılığına düşmüştür. Sonra Dorgelès, *Le Matin* gazetesine her şeyi itiraf eder; büyük sır açığa çıkar: Boronali aslında bir eşektir! *Coucher* adlı resim de eşek kuyruğunun eseridir.

Gelgelelim bu durum hem resmin hem de ressam Lolo'nun şöhretine şöhret katar. İnsanlar soluğu Lapin'da alır, Frédéric'in eşeğini görmek için uzun yollar kat eder, çiçekler getirir, kartpostallar gönderir. Kimi ressamıysa Lolo'ya haset duyar, zira onların hiçbir zaman tadamayacakları bir şöhrete kavuşmuştur. Gazeteciler Lolo hakkında yazılar kaleme alır; eşeklerin âdeti olduğu üzere, "Lolo mütevaziliği elden bırakmaz". "Şayet çevremizdekiler de Lolo kadar mütevazi olsaydı," der Frédéric, "burada huzur içinde günlerimizi geçirirdik." En sonunda, ortalama bir Raoul Dufy'nin pek de para etmediği bir zamanda Lolo'nun resmi 400 frank gibi fena sayılmayacak bir paraya alıcı bulur. Yıllar geçtikçe, Lolo'nun şanı gitgide büyür, üstelik de sırf bilge bir hayvan değil, başlı başına efsanevi bir sanatçı olarak. Nitekim Bénézit'nin önemli eseri *Dictionnaire des peintres*'de [Ressamlar Sözlüğü] bile karşımıza çıkar: "Boronali, J.-R., 19. yüzyılda Cenova'da doğmuş ressam. (İtalyan ekolu.)"

² Lapin Agile "çevik tavşan" anlamına gelir -ç.n.

Ama Lolo'nun kuyruğu hikâyesinin hazin bir sonu var. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Lolo şehirden ayrılarak Saint-Cyr-sur-Morin köyüne yerleşir (günümüzde Paris'in doğu garından bir saatlik bir tren yolculuğuyla ulaşılabilir bu köye). Orada, Petit Morin Nehri'nin sığutlarla kaplı kıyılarında, etraftaki balıkçıl kuşlarla beraber, huzur içinde otlanabiliyordur. Aynı zamanda yirminci yüzyılın en büyük Fransız yazarlarından olan, Frédé'nin kayınbiraderi Pierre Mac Orlan'ın evi de bu civardadır. Frédé, Saint-Cyr'in sükûnetinden hoşlanmaktadır ve civardaki küçük köylerden birinde, Armenats'da küçük bir evi vardır. Çok geçmeden, gitgide kalabalıklaşan ve fiyatları artan Paris'ten kaçan pek çok Montmartre'lı için Saint-Cyr ferah bir sığınak, adeta nehir kıyısında bir Montmartre haline gelir. Mac Orlan'ın evinin bulunduğu köşeden beş dakikalık yürüme mesafesinde, kambur bir köprünün ötesinde bulunan L'Oeuf Dur meyhanesi de toplanma yerleridir. Lapin Agile'nin evinden uzaktaki yeni yuvasıdır adeta burası.

Saint-Cyr'da geçirdiği günlerin ardından, Frédé her seferinde Paris'e döner; onla beraber gitmeye can atan Lolo ise hüznle anırır. Butte'teki kızılı erkekli ortamı, pire dolu kabareleri, her gün yaşanan duygusallığı, pasaklı çocuklarla dolu arka sokaklarda Frédé ile yaptığı yürüyüşleri özler. Kim bilir, belki Boronali ismiyle tuvalin önünde durduğu günleri yad ediyordur. Eşeklerin yalnız kalmaktan hoşlanmadıklarını, alıştıkları şeylerden, görüntülerden, seslerden ve sevdikleri dostlarından ayrı düşüklerinde yas tuttıklarını biliyoruz. Görünen o ki Lolo yeni taşra ortamına hiçbir zaman alışamamış, oranın tertemiz havasını kabullenememişti ve bir gün zavallı ihtiyar eşek Morin Nehri'nde boğulmuş halde bulundu.

Kazara mı boğulmuştu? Yoksa kimilerinin dediği gibi, kendini nehre mi atmıştı? Eşek intiharı mıydı bu? Böyle bir şey mümkün mü, akıl alır bir şey mi? Rivayete göre, Muhammed'in ölümünden sonra, eşeği Yafur üzüntüsünden kendini kör bir kuyuya atmış ve böylece İslamiyete göre Cennet'e gitme şansını ortadan kaldırmış. Demek ki böyle bir şey mümkün. Dorgelès ise Lolo'nun, tıpkı diğer sorunlu sanatçılar gibi, intihar ettiğini söyler; ve bir ölçüde de bundan kendini sorumlu tutar: Neticede mutlu bir eşeği ıstırap içindeki ünlü bir ressama dönüştüren kendisidir. Yoksa Boronali adı altında Lolo, hepimizin malumu şu insanbiçimciliğe, insanların kibirli yöntemlerine mi kurban gitmiştir?

* * *

Saint-Cyr'da buz gibi bir gün, o kambur köprünün üzerinde durmuştum. Etrafta ne bir balıkçıl, ne de bir eşek vardı. Ama Lolo'yu bir yaz günü orada, sığutların altında otlarken hayal edebiliyordum. Seine-et-Marne bölgesi, bir önceki gün yağan karla kaplanmış ve bembeyaz bir ışıkla parlıyordu. Kimsecikler yoktu ortalıkta. Karları eze eze yürüyerek, ağaçların hışırtılarını dinledim, Morin Nehri'nden esip gelen ve yüzümü bıçak gibi kesen rüzgârı hissettim.

Biraz sonra, beş altı evin bulunduğu bir yere geldim. O yöreye özgü alçıtaşından yapılmış, açık mavi kapı ve pancurları olan iki katlı, adeta çok eskilerden kalma evler. Bayağı geniş bir park gibi

bir avluya açılıyordu hepsi. Bir araya gelmiş misket oynayan ihtiyarlar vardı etrafta. Sol köşede, büyük bir ahır kapısının yanında, Oeuf Dur'dan kalma, Art Nouveau tarzı bir duvar resmi vardı. İyice soluklaşmış olsa da hâlâ görülebiliyordu. Abartılı boyutlardaki "katı yumurta" genç bir orman perisinin elinde duruyor; albenili, neşeli ve adeta yüz­süz bir peri bu; tıpkı o eski meyhane, yaşı ilerlese de ruhu genç kalmış, artık emekliye ayrılmış o meyhane gibi.

Pierre Mac Orlan'ın dünyasını yaşamak için, yarattığı girift âlemi duyumsamak için gelmiştim buraya. Bu âlemin bana önemli şeyler öğreteceğini düşünüyordum. Mac Orlan, Oeuf Dur'a ayağında terlikle gidebilecek kadar yakın oturuyordu; arka kapısından içeri giriverir, eniştesi Frédéric ve Montmartre'dan birkaç arkadaşıyla buluşurdu. Puposunu tütürür ve Lolo'nun havada savrulan kuyruğunu seyredirdi. Ben de kendi kuyruğumu salladığım zamanları; yitip gitmiş bir çağdan geride kalan sıcak şeyleri, günümüz müfredatlarında artık yeri olmayan duygusal bir eğitimi soğuk bir ışık altında arayıp durarak ısındığım zamanları hatırlıyorum Gribouille.

Birtakım izler bulurum diye, Pierre Mac Orlan'a ithaf edilmiş civardaki Musée des Pays de Seine-et-Marne müzesine gittim. Orlan'ın her tür kişisel eşyası, bir sürü belge, orijinal elyazmaları, önemli sayfaları açılıp konmuş hazine değerindeki kitaplarının ilk baskıları, Lapin Agile günlerine dair çeşitli kayıtlar, videolar ve fotoğraflar vardı orada. Fotoğrafların birinde Frédéric ile Lolo yan yana durmuş, sanki her an kaçacaklarmış gibi, bela arıyorlarmış gibi sinsice başlarını kapıdan uzatmışlar. Frédéric, Lolo'yu bir şeyler, herhalde havuç veriyordu. Lolo'nun, günahsız bir neslin bu son temsilcisinin masumiyeti yüreğime dokunmuştu.

Müzedede sergilenen altmış sayfalık ince bir kitap beni büyülemişti: *Petit Manuel du Parfait Aventurier* (1920; Muhteşem Gezginin El Kitabı). "Macera diye bir şeyin mevcut olmadığını daha en baştan kabul etmek gerekir. Macera diye bir şey sadece macera peşinde olanların zihninde vardır ve bulduğunuzu sandığınız anda ortadan kaybolur; bulduğunuz takdirde de vakit harcamaya bile değmez," der Mac Orlan. Zihinde yaşanan maceraların, gündüz düşlerinde, tefekkürde, işe yaramaz gibi görünen hülyalarda yaşanan maceraların öneminin altını çiziyordu. Yüksek teknoloji sayesinde yaşanan maceralardan hazzetmiyordu. Bunların fazlasıyla şatafatlı, fazlasıyla yapay, fazlasıyla gürültülü olduğunu söylüyordu; insanların ilgisini çok uzun süre ayakta tutamıyordu. Bu tür maceralar yaşayanlar, sürekli hareket halinde olmak, daha fazla gürültü işitmek, daha yüksek yerlerden tehlikeli atlayışlar yapmak, daha riskli yolculuklara çıkmak, dağ zirvelerine tırmanmak, çölleri aşmak, tehlikelerle dolu ormanlardan geçmek, bakir toprakları katetmek ve bunun gibi daha pek çok şey yapmak zorundaydı. Bütün bunlar oyalanmak, vakit öldürmek, en azından bir günlüğüne, ya da bir haftalığına her şeyden uzaklaşmak, her şeyi unutmak demektir. Olsa olsa tatil yapmak demektir bunlar.

Ne ki başka tür maceralar ve başka tür maceracılar da vardı: Bu kadar hareket halinde olmayan ve sessiz kütüphane köşelerinde, arka sokaklarda, bar tabürelerinde, şöminenin önünde, iç dünyalarına dönüp daha çok düşünen, düşüncelere dalan; belki bir yerlerde yanında bir eşekle, ağır ağır ilerleyen, belki bir çayırılıkta, Gribouille, senin kuyruğunun havada savruluşunu seyreden birileri vardı. Gerçek olan ile hayali olan arasındaki belirsiz sınırdaki kuyruğun her savruluşunda Mac Orlan'ın pasif macera dediği gerçek macerayı yaşıyorduk belki.

Kim bilir, Mac Orlan'ın dediği gibi, belki de gerçekten pasif gezginlerizdir, Gribouille, yalnız başına dolaşan, geçmişle çok az bağ kuran, çokça gezen ve bazen de düşlere dalan seyyahlarızdır. Yaşadığımız maceralarda, sadece ağaçlar altında oturuyor, mercimek yiyor, yolları katediyor, başıboş atları sakinleştiriyor, kendimize vakit ayırıyor ve gerçek tabiatımızı keşfediyoruzdur. Ne haritaya gerek var ne de pusulaya. Yolculuklar daha harcıalem, daha sıradan şeylerdir; şüphesiz daha az riskli, daha sürdürülebilir ve belki, düşük bir ihtimalle de olsa, daha zorludur: Ne kadar tehlikeli olmasını istiyorsak ancak o kadar tehlikelidir yolculuk denen şey. Ama şunu unutmayalım dostlar: Fethedilecek hiçbir yer, bozguna uğratılacak hiç kimse söz konusu değildir -tabii kendiniz hariç.

O akşam, müzeyi gezdikten sonra, küratör Madam Baron'un tavsiyesine uyarak, Le Plat d'Etain'da yemek yemeğe gittim. Restoranın sahibi Mösyö Legrand bir tutam beyaz sakalıyla kelli felli, sevecen bir adam. Papyonunu takıp müşterileri kapıda karşılıyor. Mütevazı yemek salonunun duvarında "bakır tabak" yer alıyor. Fransa'da adet olduğu üzere, yemek salonu sessiz ve iyi aydınlatılmış. Mac Orlan'ın eskiden oturduğu iskemlede oturduğumu bildiğimden, yediğim Sığır Burginyon daha da lezzetli gelmişti bana. "Aa evet, düzenli gelirdi," dedi Mösyö Legrand büyük bir heyecanla. "Şurada dostlarıyla beraber oturur, başında iskoç beresi, piposunu tütürür, hikâyeler anlatırdı." Bu dünyadan göçüp gitmiş Mac Orlan'ı, Frédé'yi, Lolo'yu ve hatırası bu yörenin her yerine sinmiş bütün o günahkârları hâlâ hatırlayan birilerini görünce mutlu olmuştu Mösyö Legrand. Ben de Mösyö Legrand'ı mutlu görmekten mutlu olmuşum.

Dışarıya, solgun bir sokak lambasının aydınlattığı soğuk alacakaranlığa çıktığımda, Mac Orlan'ın yüz kusur kitabından birinde söylediği etkileyici sözler gelmişti aklıma: "Fransızların en güzel özelliklerinden biri, birkaç evin, birkaç çiftliğin, iki üç sokak lambasının ve domino oynayarak sıkıntıdan patlayacağınız sakil bir kafenin bulunduğu bir yeri hoş bir yer haline getirebilmeleridir. Şu koca dünyada Fransızların diğer insanlardan daha hoş insanlar oldukları anlamına gelmiyor bu; ama fani varoluşlarına biraz da olsa bir hoşluk katmayı becerebiliyorlar."

* * *

Genellikle sabahları, yola koyulmaya hazırlanırken ben de gördüm böyle pek çok kafe. Gribouille'i bir yerlere bağlamaya çalışır ve hızlıca bir kahve içmek için bu kafelerden birine girerim; gerçi çoğu zaman pek de hızlı olmaz bu iş, zira kafeyi işletenlerin hızlı olmak gibi bir dertleri yoktur. Siparişimi verir, tekrar dışarı çıkar ve yol arkadaşşıma göz kulak olabileceğim oturacak bir yer ararım. Çoğu zaman böyle kafelerde birileri, ihtiyar bir müdavim olur. Günün hangi saati olursa olsun, elinde bir kadeh meyve şarabı, tek başına boşluğa, loşluğa bakar. Ortamda melankolik, köhne, adeta küflü bir hava vardır genellikle: Fransız köylerindeki kafelerin olmazsa olmazıdır bunlar. Kimi kafeler aynı zamanda günlük gazete, dergi, sigara ve bazen de ekmek satar ya da bakkal işlevi görür. En başta bu küçük kafeler bana ölü ve sakil gelirdi, içeri girer girmez ürperirdim. Ama zamanla bu kafeleri anlamaya, mütevazı varoluşlarındaki güzelliği hissetmeye ve sahte ışıklarla dolu bir dünyada bunların taşıdığı meziyeti görmeye başladım. Bu tür yerlerde uyuklayabilir, zihninizde yeni maceralara çıkabilir, hatta belki bir eşekle domino oynayabilirsiniz.

New York'ta geçirdiğim günlerle ne kadar da tezat bunlar. Manhattan'da melankolik loş bir ışıktaki tek başıma oturup sessiz sakin sabah kahvemi, yani siyah sıvı şeklindeki huzurumu, tabaklı gerçek bir fincandan içerek kendimi yeni bir güne hazırlayabileceğim tek bir yer bile bulamamıştım. O zamanlar hiç durmamacasına konuşur, sıra bekler, kudurmuşçasına oraya buraya koşturur, kahvemi kâğıt bardaktan içerdim. Hatta bütün bunlar bana çok normal gelirdi; bir süre sonra bunları bizzat arar olmuştum. İnsan kalabalıkları arasında, hiç kimsenin en ufak ilgisini çekmeden anonim bir halde yaşamamanın bana heyecan verdiğini, beni canlandırdığını ve özgürleştirdiğini düşünüyordum.

Gribouille yakınımda. Köyün dörtyol ağzındaki Céaux d'Allegre anıtmezarının korkuluklarına bağladım onu. Zira orada yiyebileceği otlar var. Bir müddet halinden gayet memnun. Oturduğum kafe terasından, daha doğrusu üzerinde Fanta reklamı olan solmuş bir güneş şemsiyenin altındaki iki üç iskemleden ibaret yerden Gribouille'i görebiliyorum. Bulaşıkları yıkayan patron dışında kimsecikler yok kafede. Patronun köpeği bir bar taburesinin altına kıvrılmış. Vakit öğleden sonra, hava bulutlu, kapalı. Havadaki değişim biraz tuhaf, bu mevsimde beklenmeyecek kadar soğuk. Etrafta pek bir hareketlilik yok. Cumartesi öğleden sonrası. En azından bana öyle geliyor. Bisikletli birkaç çocuk geçip gidiyor önümden. Eşekle ilgili bir şeyler fısıldaşıp gülüyorlar, ama tam olarak ne dediklerini çıkaramıyorum.

Kremasız, şekersiz koca bir bardak sert kahve içiyor ve insanın hayatında bir zamanlar var olan hareketlilik kaybolup gittiğinde ve dinamizm yerini yavaş bir tempoya bıraktığında ne olacağını düşünüyorum. Keza insan kalabalığı ortadan kalktığında ne olacağını da. Eğer böyle sükûnet içinde yalnız başıma durursam, başkaları beni rahatsız etmez. Onlarla bir yerlere gidemem, cep telefondaki konuşmalarına, ya da birbirleriyle yaptıkları bangır bangır sohbetlere istesem de maruz kalamam. Artık beni oyalayacak bu tür şeylerle karşılaşmam. Şu anda sadece buradayım ve bu "buradalık"ta kendimle yüz yüze gelmem gerekiyor. İşin ilginç yanı, en başta çok zor gelmişti bu bana. Bir boşluk, bir nevi yoksunluk sendromu hissetmiştim. O oyalanmaların eksikliğini hissettiğim için adeta uyuşturucuyu bırakmış bir bağımlının tepkilerini gösteriyordum. Dahası, davetsiz misafir gibiydim sanki: Elimde kahvem, tuhaf bir aksanla konuşuyor, hiç kimseyi de tanımıyordum. Böyle olunca da içime kapanıyordum. Bu da bazen başa bela demektir! Bir zamanlar bulunduğum o yer yitip gitmişti. Hem tuhaf bir bağlamsızlık hem burada "orası"nın eksikliğini hissetmiştim. O zamanlar hiçbir yerdeydim, şu anda da öyle. Ama çok geçmeden yavaş yavaş ilginç olaylar yaşamaya başladım. İçimdeki boşluk gitgide kapandı ve mütevazî bir zenginlik, berrak bir mevcudiyet doldu içime.

Neticede fark edilmek o kadar da kötü bir şey değil. O anonim örtüden kurtulmak sizi açılmaya zorluyor. Şu eşekle orada duran adam da kim acaba? Güzel soru: İnsanın kendi kendine bazen bu soruyu sorması lazım! Sükûnet içindeyken, bir zamanlar hep peşinde olduğum hayatın o keşmekeşinin, o baş döndürücü dinamizminin, bir nevi yetişkinlere özgü gerçeklerden kaçmak, ne idüğü belirsiz ucuz maceralar yaşamak olduğunu idrak etmeye başlamıştım. İşin aslı, bu tür şeyler yapmak için çok da hayal gücü gerekmez. Adeta vitrin mankenleri gibi yaşamaktır bu: Modalar değişir, kıyafetler değişir, ama sadece iki boyutta olur her şey. O vitrinde kendinizi fark ettiğiniz an, kaldırımında koşuşturan başka mankenler de görebilirsiniz.

Buralardaysa tek tük vitrin var; ama şatafat ya da keşmekeş namına hiçbir şey yok. Sadece yılda birkaç kez dini bayramlarda ve 14 Temmuz'daki milli bayramda çalan bir bando var, ama o da akortsuz, ahenksiz bir şeyler çalıyor sadece. Bir de kaymakamın yaptığı sonu gelmeyen konuşmalar var tabii! Ama burada bir müddet oturup etrafa dikkat kesilerseniz, yoğun bir doku, kalıcı olduğu belli olan bir kültür ve gelenek; pişen ekmeğe, yenen bir lokma peynire, melankolik bir kafe köşesinde içilen bir fincan kahveye bir şekilde sinmiş bir kültür ve gelenek bulunduğunu hissedersiniz. Kimseye çaktırmadan arka kapıdan giren mütevazi bir letafettir bu adeta. Pasif bir maceracının ilham perisidir...

Deh! Güneye, rakımı daha düşük, havası daha yumuşak topraklara, Allier Gorge'a doğru yola çıkıyoruz. İlk defa nereye gittiğimi biliyorum, varacağımız yere dair kafamda net bir plan var. Bu plandan daha sonra bahsedeceğim size. Öncelikle yeldeğirmenlerine yaklaşmamız, Ally'ye doğru yol almamız gerekiyor. Yöre sakinlerinin tabiriyle *éoliennes*'ler (Yunan rüzgâr tanrısı Aeolus'un isminden türemiştir) yani kocaman yeldeğirmenleri, Don Kişot'u mahvedebilecek elektrik üreten şu koca canavarlar, sıra sıra, ufka dizilmiş. "Şuradakilere bir bak, kocaman kanatları var, kimisinin boyu neredeyse on kilometreye varıyor." O yeldeğirmenlerini gördüğümüzde, varacağımız yere yaklaştığımızı, işlerimizin yolunda gittiğini ve onların gerçekten de canavar olduklarını anlayacağız.

Biraz sonra Livradois Ormanı'nı gerimizde bırakıp, batan güneşin izinde batıya, Jax'a doğru yol alacağız. Yılankavi patikalardan, iki yanı ağaçlı bayır aşağı dolana dolana giden dar asfalt yollardan geçeceğiz. Ormandan çıkınca, geniş bir manzara açılacak önümüzde. Kilometrelerce uzanan neredeyse 180 derecelik bir manzarada, adeta devasa bir açık hava tiyatrosunda, dizi dizi tepeler, en son sekiz bin yıl önce patlayıp sönmüş yüksek volkanlar, alçala alçala Clermont-Ferrand'a kadar uzanan Puy du Sancy ve Puy-de-Dôme volkanlarını göreceğiz. Gözümüzün muazzam bir yeşil renk repertuarına alışması gerekli.

Katettiğimiz tozlu yol yukarlardan yuvarlanmış kırmızı kayalarla dolu. Gribouille'in yürüyüşünde bir rahatsızlık var gibi; sık sık duruyor, olduğu yerde kalıyor, ilerlemek istemiyor. İşte bu tuhaf, zira yolumuz gayet kolay. Bayır aşağı yavaş yavaş ilerliyoruz. O zaman şu semeri bir kaldıralım bakalım ve bir sorun var mı yok mu diye ayaklarımı kontrol edelim. Yanımda taşıdığım küçük öteberi çantamda birkaç kaşığı, bir kavanoz bitkisel merhem (bunu Gribouille'in sol gözündeki bir yaraya sürüyorum, zira devamlı sinekler toplanıyordu yaranın üzerinde), bir top sicim ve birkaç da toynak kürdanı var. Arka ayak dizinin hemen altına hafifçe vuruyorum. Sakince ayağını kaldırıyor. Bir sorun yok gibi, sadece biraz çamur bulaşmış. Topuktan ayak parmağına kadar çamurları temizliyorum, iyice kazıyorum. Diğer arka ayağına da batmış herhangi bir şey yok. Ama ön sol toynağına koca koca taşlar sıkışmış. Taşları çıkarmak için bayağı kuvvet uygulamak gerekiyor; ayrıca Gribouille'in dengesinin bozulmaması için elimi çabuk tutmak lazım. Hah, işte: Yürümeye gönülsüz olmasının sebebini sanırım buldum.

* * *

Ellerimi zaten iyice kirlenmiş şortuma siliyorum. Gitgide daha sefil görünüyorum, adeta evsiz barksız biri gibi, saçım sakalım karışmış bir haldeyim ve acilen yıkayıp kıyafetlerimi değiştirmem lazım. Şayet böyle devam edersem, kısa bir süre sonra, Frédé ile Lolo gibi ya da gelip geçen gemilere beyhude yere el sallayan Auvergne'li bir Robinson Crusoe ve sağ kolu Cuma gibi olup çıkacağız. Biz yavaş yavaş kasabalara yaklaşırken, insanlar bizi gördüğünde yollarını değiştirecek, bizden kaçacaklar. Kendi yatağında uyumayı özledim. Ama daha yolumuz var. Eşeklerin ayaklarına baktığımızda, onları iyice incelediğinizde büyüleyici şeyler olduğunu görürsünüz. Eşeğin ayağı

atnkinden farklıdır: Bebek ayağı gibi, daha küçük, daha nazik ve daha sivridir. Ama o bebek ayakları atnkinden çok daha dayanıklı ve elastiktir. O yüzden eşekler çayırılıkta esasen çıplak ayakla yürür: Normal şartlarda eşeklere nal takılması gerekmez. Üzerine bastıkları şey, tamamen doğaldır ve deriden, kemikten ve organik dokudan oluşur ve tıpkı boynuzdaki ince spiral tübüller ya da insan tırnağı gibi düzenli kesilmedikçe uzar.

Nasıl atletlerin ayakları ve tırnak batmaları şakaya gelmiyorsa, eşeklerin ayaklarının da temiz olması çok önemlidir. Eşeklerin çok sert zeminlerde ya da çok taşlı yollarda yürümek istememesinin sebeplerinden biri budur. Keza pek çok ayak sorununun sebebi de budur. Toynakların sağlıklı büyümesi için, kan dolaşımı ve düzenli çalışması gereklidir. Bu da sürekli hareket etmek, yeteri kadar yürümek anlamına gelir. Uzmanlara göre, toynakların sağlıklı gelişmesi için, eşekler makul düzeyde sert zeminlerde her gün yaklaşık on beş kilometre yürümelidir, zira gene uzmanların dediğine göre, eşek toynağı “doğuştan” devamlı hareket etmeye ayarlıdır. Tıpkı yeterince hareket etmeyen insanlar gibi, yeterince hareket etmeyen eşekler de genellikle pek sağlıklı olmaz.

Gece gündüz yiyecek ve su arayarak kilometrelerce yol kateden yabani eşeklerin toynaklarının düzeltilmesine muhtemelen hiç gerek olmayacaktır. Gerçi onlarda da büyük ihtimalle başka sorunlar baş gösterecektir. Şayet bir nalbant evcil bir eşeğin toynaklarını yaklaşık on haftada bir düzeltmezse, eşeğin toynakları iyice uzar. Nalbant toynakların uzayan kısmını güzelce keser, her şeyi -toprağı, çamuru ve taşları- temizler ve toynağı dengeler. Bu iş, arabanın yolda düzgün gitmesi ve tüm lastiklerin iyi durumda olmasını sağlamak için arabanın tekerleklerini dengelemeye benzer. Eşeğin toynaklarını dengelemek, hayvanın ağırlığının eşit dağılmasını, düzgün bir tempoda yürümesini ve darbenin etkisini azaltmayı sağlayacaktır.

İyi bakılmamış bir eşeği ayaklarının vaziyetinden hemen anlayabilirsiniz. Temiz ve sağlıklı bir eşek ayağı, küçük ritimlerle mutlu mutlu giden ayaklar ve, hiçbir zaman belli etmeseler de, mutlu bir eşek anlamına gelir. Hiç unutmam, annem hep şöyle derdi: Bir insanı ayakkabılarına bakıp değerlendirebilirsin. Sanki Van Gogh’un resmettiği bir çift köylü çizmesini gizlice giymişim gibi, ayağımdaki şu yırtık pırtık, kokuşmuş ayakkabıları annem görseydi kim bilir ne derdi. Ne idüğü belirsiz, parasız pulsuz biri mi zannederdi? Yoksa kızlarını kesinlikle vermeyecekleri biri mi?

* * *

Au Hasard Balthazar’da eşeklerin ayaklarına dair çok çarpıcı, unutulmaz bir sahne vardır. Zaten bu film de unutulmaz bir filmidir. Her nasılsa Balthazar’ın yeni sahibi evsiz barksız bir berduş, Arnold olmuştur. Siyah sakallı, sıska mı sıska bir adamdır Arnold. Ormanın ortasındaki derma çatma ahşap bir kulübede yaşar ve Birinci Dünya Savaşı gazisiymiş gibi hırpani bir trençkot giyer. Kimi zaman da adeta savaş sonrası bunalımı yaşıyor gibidir. Nasıl olup bittiği çok açık olmasa da günlerden bir gün Arnold’un başına talih kuşu konar: Kendisine bir miras kalır ve Gérard’in parti verdiği ve maytapların patladığı gece bunu kutlar. Gérard’ın ısrarıyla, viskileri devirir. İşin tuhafı, sevinmek yerine, gece ilerledikçe gitgide efkârlanır Arnold. Bahtsızlığı, belki de kendisine miras kalmasıyla, iş işten geçtikten sonra zengin olmasıyla yaşadığı bahtsızlığı karşısında teselli bulmak

için içiyordur. Parti iyice zıvanadan çıkar, Arnold gitgide daha da sarhoş olur ve özyıkımın kıyasına gelir. Neredeyse şafak sökerken, Gérard ve arkadaşları Arnold'a iyi geceler diler ve adeta az sonra onun başına gelecekleri biliyormuşçasına Balthazar'ın sırtına semersiz bindirirler. Eşeğin sırtında yalpalayıp durur Arnold. Balthazar ise ölüm kokan gecenin içine doğru ilerler.

Kasabadan çıktıkları zaman, zifiri karanlık gecenin sessizliğinde yol alırlarken Arnold eşeğini durdurur. Kafasını kaldırıp bir elektrik direğine bakar; kamera orada bir anlığına durur. Sonra Arnold suçluluk duygusuyla dolu son vedasına başlar: Dünyaya ve kendi yaptığı da dahil akıl almaz tüm vahşete veda eder. Ama gerçek vedası, kendisini pürdikkat dinleyen Balthazar'adır: "Elveda sadık dostum, burada durup sürekli aynı budalalıkları seyretmeye mahkûm olan dostum, elveda!" Sonra Arnold, Balthazar'ın üzerinden balıklama yere atar kendini. O anda sahne ağır çekimle ilerlemeye başlar, Düşüş'ü uzatır ve vurgular. Arnold asfalta, insanların ayakları altında iyice çiğnenmiş bir zamane yoluna kafa üstü çakılır. Akabinde Arnold'un parçalanmış kafasını ve Balthazar'ın bacaklarının alt kısmı ile ayaklarını yakın plandan gösteren bir sahne gelir. Ayaklar, sanki kadim bir hakikati taşıyormuşçasına, seyirciye anakronik bir şeymiş gibi görünür. Hiç kıpırdamazlar. Balthazar'ın yüzünü görmeyiz, ama karanlığın derinliklerine fırlattığı sırrına erilmez bakışlar zihnimizde canlanır. Bir eşeğin ayakları hiçbir zaman o kadar anlam yüklü olmamış, insanın kaderi hakkında hiçbir zaman o kadar çok şey söylememiştir.

Bir eŖeğin bacaklarını, incik kemiklerini, topuk eklemlerini ellerimle neredeyse tamamen kavrayabilirim. Zira o kadar ince hepsi. Herkesin bildiği gibi, eŖeklerin arka kısmı müthiŖ derecede güçlü ve kaya gibi sağlamdır. Ama o kısmı destekleyen, yükü taşıyan ve kendinden emin yürüyen aslında o incecik bacaklar ve ayaklardır. Gerçekten ağır yükler taşıyan eŖekleri ilk kez Fas'ta gördüm Gribouille. Çok ama çok etkilemişlerdi beni. MarakeŖ'te, tatlı bir kasım güneŖi altında, eski Ŗehir merkezindeki pazar yeri civarında bir bankta oturmuş, Ŗehrin keŖmekeŖini, pekâlâ vazgeçebileceğim, keŖke içinde olmasaydım dediğim keŖmekeŖi seyrediyordum. Fas'ın halıları, cicili bicili lambaları, deri çantaları ya da kaftanları beni hiç mi hiç ilgilendirmiyordu. Aslına bakılırsa, pazarda önüme konan, gözümün içine sokulan Ŗeylerin hiç biri ilgimi çekmiyordu. Oraya niçin geldiğimi, niçin orada oturduğumu, kalabalığın içinde ne işim olduğunu aslında hiç bilmiyordum.

Ne ki eŖeklere ilgi duyuyordum. Daha önce hiç farkına varmadığım bir ilgiydi bu. Yeni bir Ŗeyler, o ana dek içimde saklı kalmış bir Ŗeyler keŖfediyordum. Oracıkta bir Ŗeyler dokunmuştu kalbime. O aydınlanma anını fark etmem biraz zaman almıştı. Her yerdeydiler; hayatımda o kadar eŖeđi bir arada görmemişim. Ŗehrin tam göbeğinde, en civcivli yerinde, vızır vızır geçen Mercedes'lere, cafcacılı banklara ve Ŗaşkın Ŗaşkın dolaŖan turistlere hiç aldırmadan dolaŖıyorlardı. Evet, MarakeŖ'in gerek kayıtlı gerekse kayıtdışı ekonomisi hâlâ eŖeğin sırtından işliyordu: Odun, öteberi, araba motorları ve meyve sebze gibi çeŖitli Ŗeyler eŖeklerle taşınıyordu. Tarif etmesi zor, ama adeta başka bir gezegenden gelmiş bir uzaylı gibi, etrafımda olup bitene tamamen yabancıydım; koŖuşturan kalabalıktan, turistlerden, herkesin bulaŖıcı olduğunu ve hoŖuma gideceğini söylediği enerjiden büsbütün kopmuŖtum.

Fas'ta sadece o eŖeklerle iliŖki kurmuŖtum. Onlarla yarenlik ediyordum. Onları görünce içimde bir Ŗeyler kıpırdanıyordu: Dinginlikleri, sakinlikleri, kuvvetleri olağanüstüydü, hayranlık uyandırıyorlardı bende. EŖeklere kıyasla insanların çelimsiz, zayıf ve sığ olduğunu düşünüyordum. Kulakları adeta sağır edici bir gürültü vardı Ŗehirde. Hava tütün kokuyordu, sisli ve kirliydi. Buna rağmen eŖekler, sanki her Ŗeyin ötesindeymiŖ, üstündeymiŖ gibi, başları öne eğik, biraz mahzun öylece duruyorlardı. Yüzlerinde müthiŖ bir sükûnet, adeta alt edilemez bir huzur vardı. Ŗehri köŖe bucak dolaŖmak, her birini okŖamak, onlara sarılmak ve Samuel Taylor Coleridge'in Ŗu sözlerine kulak vererek sadakatimi, hiç bitmeyecek bağlılığımı herkese duyurmak istiyordum: "Ne kadar seviyorum yüzündeki Ŗu dingin ifadeyi/Veriyorum nazikçe sana Ŗu ekmeği/Seviyorum yelelerini, okŖuyorum başını... Selam olsun sana ey KardeŖim!" Tüysüz sağrısı kanlar içinde bir sürü eŖek gördüm; belli ki sahiplerinin elindeki değnek hep aynı yerde Ŗaklamış. EŖeklerin henüz taze olan yaralarının üzeri sineklerle kaplıydı. Başlarını okŖamak için ne zaman elimi kaldırırsam, pek çoğu sopa yeme korkusuyla geri kaçıyordu. Sevmeye hiç mi hiç alışkın değildiler. Bugüne dek bir kiŖi olsun sevmemiŖti onları. Onları sevebilmek için bayağı dil dökmem gerekmişti.

Fas'ın eŖekleri, gitgide kötüleşen sağlığını düzeltmek için 1939 kışını MarakeŖ'te geçiren veremli George Orwell üzerinde de büyük bir etki bırakmıştır. Orwell *Hayvan Çiftliği*'ni yazmadan dört yıl

önce gitmiştir Marakeş'e (kitap 1943 Kasım'ı ile 1944 Şubat'ı arasında kaleme alınmıştır). Otokrasinin can düşmanı filozof eşeğini de büyük ihtimalle ilk kez Marakeş'te tasavvur etmiştir: "Fas toprağına ayak basalı daha beş dakika bile olmamıştı ki eşeklerin sırtına haddinden fazla yük vurulduğunu fark ettim. Eşeklerin çok kötü muamele gördüğü muhakkaktı. Fas eşeğinin boyu bir Saint Bernard köpeğinkinden hallice sayılır. İngiliz ordusunda olsa, bu boyda eşeklere taşıtılması asla düşünülmecek yükleri taşıyorlar ve çoğu zaman da sırtlarındaki semerler haftalarca hiç çıkarılmıyor. Ama esas üzücü olanı şu: Eşek dünyadaki en uysal yaratıktır, bir köpek gibi devamlı sahibinin peşindedir ve yulara falan da gerek bırakmaz. Yıllarca ağır koşullarda çalıştıktan sonra, bir gün ölüverir. Sonra sahibi onu bir hendeğe fırlatır ve bedeni daha soğumadan köyün köpekleri onu paramparça eder."

Bir Afrika efsanesine göre, her insanın bir hayvan muadili, hayvan şeklinde bir ikizi vardır. Ben de kendi ikizimi, kendi Saint Bernard köpeğimi Kuzey Afrika'da, Fas'ta, tatlı tatlı güneş vuran şu bankın üzerinde mi bulmuştum yoksa? Günlerdir ilk kez içim ısınmıştı adeta. Zihnim sonbaharın tatlı güneşli havasında gezinip duruyordu. Yavaş yavaş bir kitap tasarısı şekilleniyordu zihnimde: Eşeklerle, onların insan suretindeki ikizleriyle ilgili ve daha önce yazdıklarımın farklı, daha şahsi, daha hayat dolu ve daha samimi bir kitap olacaktı bu. Havanın sıcaklığı hoşuma gitmişti, zira Marakeş'e yaklaşık altmış kilometre mesafede bulunan Ouirgane yakınlarındaki Atlas Dağları'nın tepelerinde buz kesmiştim. Daha birkaç gün önce orada, Le Sanglier qui Fume -"Sigara İçen Yaban Domuzu"- adında bir pansiyondaydım. Vaktiyle Fransız Lejyonunun karargahlarından biri olan bu yer, sonraları yaban domuzu avcılarının uğrak yeri haline gelmişti. Bugünse dağcılar ve turistler için salaş bir mola yeri. Sigara İçen Yaban Domuzu'nu etekleri kızıl toprakla kaplı, tepeleri karlı dağlar çevreliyor. Hiç unutmuyorum, turkuaza çalan gökyüzünde tek bir bulut yoktu o gün.

Dağ gibi bir odun yığını taşıyan bir eşeği takip etmiştim. Başını öne eğmişti, bir konsantrasyon timsaliydi sanki. Senin neredeyse yarı boyun kadar bir eşeğin sırtına, Gribouille, dağ gibi bir yük vurulmuştu. Adeta ölüme meydan okuyan bir bayırın kenarındaki bir sırta yaklaşık elli santimlik daracık bir patikada ilerliyordu. Her adımı sanki ölçerek dikkatle atıyordu. Cılız bacakları sırtındaki yükten dolayı bükülmüştü. Ama gene de ilerliyor ve dayanıyordu. Soluk renkli odunları, kupkuru dal yığınlarını taşıyan bir sürü eşek vardı etrafta. Gel gör ki içlerinden sadece birkaçı Sigara İçen Yaban Domuzu'na odun taşıyordu. Süslü püslü kocaman bir şömine dışında odamda bir ısıtıcı yoktu. Şömine aslında ekmek pişirebileceğiniz bir taş fırına benziyordu. İlk bakışta etrafımdaki her şey azametli görünüyordu: muhteşem kırmızı divanlar, koyu ahşaptan zarif fiskos sehpaları, gösterişli perdeler, ipek gibi yatak örtüleri. Ama içinde odun olmadıkça şömine varmış yokmuş ne fark ederdi ki. Görüldüğü kadarıyla da Sigara İçen Yaban Domuzu'nda birkaç tahta parçasından başka odun namına bir şey yoktu. Bu tahtaları yaktığımızda da odanın her yanı beyaz bir dumanla kaplanıyor ve oda neredeyse hiç ısınmıyordu. Soğuktan donmama ve şifayı kapmama ramak kalmıştı. Bir türlü ısınamıyor, devamlı öksürüyordum. İnşallah sabaha çıkarım diye dua ediyordum.

O gün erkenden rehberim Ömer'in peşine düşmüştüm. Epey bir topallamasına rağmen hızlı hızlı yürüyordu. Sabahın ilerleyen saatlerinden öğleden sonra saat üçe kadar dışarıda hava öyle huzur

vericiydi ki. Büyük bir keyifle Ömer'i takip ediyor, onunla beraber hızlı hızlı yürüyor, günbatımına doğru yol alıyordum. Bir süre önce Ömer'e bir araba çarpmıştı ve bacağındaki yara hâlâ acıyordu. Pantolonunun paçasını sıyırıp daha henüz kapanmamış kocaman yarasını göstermişti bana. Yaranın içinden bir metal plaka görünüyordu sanki. Yarayı sıkınca kırmızı bir irin akmıştı. O sırada odun yüklü bir sürü eşek bize doğru geliyordu; arkalarında buğday yüklü başka eşekler vardı. Her gün her saat dağda bir aşağı bir yukarı gidip geliyorlardı. Hem yük hem de sahiplerini (kimi semerin üzerine yan oturmuştu) taşıyan koca kulaklı bir nakliye sistemiydi bu adeta.

Sigara İçen Yaban Domuzu'ndan bir saatlik mesafede ücra Berber köyleriyle karşılaşmıştık; birkaçında ilkel elektrik jeneratörleri vardı; başımızın üzerinde eğreti elektrik telleri sallanıyordu. Hiç kimsede ısıtma sistemi yoktu. Köylüler çamaşırlarını güneye bakan yamaçlarda kurutuyorlardı. Yaklaştıkça, kayaların üzerinde kırmızı, sarı, turuncu ve mavi birtakım renk öbekleri görüyordum. Bir süre iki Berberi çocuğun, güzel iki küçük kızın peşinden dağda bayır aşağı ilerlemiştik. Başlarında türban, okuldan eve gidiyorlardı. Ara sıra kafalarını çevirip bana bakıyor ve kıkırdıyorlardı. Evlerinin önüne geldiğimizde çocuklar bozuk Fransızcalarıyla, onlara verecek bir kalemim olup olmadığını sormuştu mahçup bir edayla. Mavi uçlu tükenmez kalemlerimden vermiştim kızlara.

Anneleri Ömer ile beni sade taş evlerine davet etmişti. İçinde hiçbir mobilya bulunmayan kare bir odada bir kilimin üzerine bağdaş kurup oturmuştuk. Bir tepside süslü bir demlik, küçük fincanlar ve tabaklar gelmiş, tatlı mı tatlı bir nane çayı içmiştik. Sonra kızların ihtiyar anneanesi bize nefis bir omlet hazırlamış, yanında da kendi elleriyle yaptığı ekmekten ikram etmişti. Aileye ait iki eşek dışarıda bağlı duruyordu. Parlak beyaz bacakları olan bu kır renkli eşekler ailenin ekmek kapısıydı. Sihirli eşeklerdi adeta. Daha önce bir zeytinliğin yanında bulunan, nadasa bırakılmış bir tarlayı sürerlerken görmüştüm onları. Sanki endüstri devrimi öncesi İngiltere'den fırlamış ahşap bir sabanı var güçleriyle çekerek eski usülle tarlayı sürüyorlardı. Çiftçilerin sahip olmadığı ve asla da olamayacakları bir modern makine gibi iş görüyordu eşekler. Oradan ayrılırken, büyük bir hayranlıkla onları okşamıştım. Orada öylece, uslu çocuklar gibi duruyorlardı, yorulmak bilmez yük hayvanları olmaktan çıkmışlardı sanki. Sıraya dizilmiş sekiz cılız beyaz bacağı ve zarif ayağı, adeta dans eder gibi iş gören o sekiz mucizeyi güneşin altında seyre dalmıştım.

İşte böyle, Gribouille; eşeklerle dolu gündelik hayatını yaşayan Marakeş'teki o bankta, bir yandan soğuğu diğer yandan da Sigara İçen Yaban Domuzu'nu ve duman kaplı odasını düşünürken, sanırım gerçekten esrarengiz bir aydınlanma anı yaşamıştım. Bizi bir araya getirmeye yaradı. Nasıl olup bitti, tam bilmiyorum, ama oldu işte; ikimizi yan yana getirdi. Bilfiil çalışan akrabalarını iş başında görmüştüm. Sonra daha çok şey öğrenmek, daha ayrıntılı bilgiler edinmek istemişim. Böylece, Gribouille, Mısır'ın, yani eşeklerin anavatanının yolunu tuttum.

Giza'nın sayfiyesi olağanüstü, egzotik ve adeta gerçeküstüydü. Keops, Kefren ve Mikerinos piramitleri ta uzaklarda parlıyordu. Bir yanda palmiye ağaçları ve inanılmaz derecede yeşil ekim alanları, diğer yanda gerçekte o kadar da gerçek görünmeyen ve büyüleyici kıvrımlı altın katmanları gibi uzayıp giden kocaman kum tepeleriyle çöl vardı. Sanki inşası bitmemiş gibi görünen, üst katları açık kalmış az katlı apartmanlar görülüyordu her tarafta. İnsanların binaların inşaatını bitirmek için, pencere yeri açmak ve duvarları tamamen örme için zamanı ya da parası kalmamış gibiydi sanki. Ayrıca o kocaman, ama sıska mı sıska sığırların, hurma ağaçlarının altında, koyunlar ve keçilerle beraber derme çatma ağlarında nasıl otlandıklarını bir görebilseydiniz keşke. Mısırlılar sığır eti tüketirler. Erkek olanların etini yerler, dişilerin de sütünü içer ya da ondan tereyağı yaparlar. Sıska ve ufak tefek eşeklerin yanında sığırlar devasa görünür.

Kimileri Mısır'ın geleneksel yük hayvanını deve zanneder. Oysa Mısırlılar deveyle ancak MÖ 525'te, yani Persliler ülkeyi ele geçirdikleri zaman tanışmıştı. Öte yandan bilinen ilk eşek kemikleri Maadi mezarlığında bulunmuştur. Maadiler, Kahire yakınlarına hanedanlık öncesi zamanlarda, MÖ 4000 ile 3500 yılları arasında, yani develerin ve Perslilerin gelmesinden binlerce yıl önce yerleşmiştir. MÖ 3000'den sonra Hanedanlık Mısır'ında en önemli yük hayvanı eşekti: Bizlere piramitleri hediye eden eski Mısır medeniyetini ayakta tutanlar, sırtlarında su testileri ve buğdaylarla sürekli gidip gelen eşeklerdi. Çorak Mısır çöllerinde uzun mesafelere mal götürüp getirmek için eşekler vazgeçilmez hayvanlardı: Arabistan'la ticaret yapmak için eşek kabileleri, Nil havzasından yola çıkıp Hamam Vadisi'ne ve oradan da Kızıl Deniz'e giderlerdi. MÖ ikibinli yıllarda, Avrupa da nihayet hem eşekle hem de taşıdıkları üzümler sayesinde bağıcılıkla tanışmıştı. Aslında asmayı ve eşeği kuzey Akdeniz kıyılarına, İtalya'ya, İspanya'ya ve güney Fransa'ya ilk getirenler Yunanlılardı. Romalılar da yollar inşa etmek için eşek kullandı, sonra eşekler gene bu yolları katederek bir yandan bütün Avrupa'ya yayılırken diğer yandan Romalıların imparatorluklarını yaymasına yardım etti.

Eski Mısırlılar için eşekler çöl toprağını sürmüş ve fermentasyon sürecinde kullanılan arpayı taşıyarak bira yapımına katkıda bulunmuş; hatta pek çok firavun ve kraliçeyi (mesela Kraliçe Heteferes'i) taşımıştı: Günümüzdeki semerlerin bir nevi ilk örneği olan ahşap sandalyeler eşeklerin arkasına bağlanmıştı (bunlardan bir kaçını Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde görebilirsiniz). Her ne kadar Mısırlılar zavallı eşeklerine gaddarca davrandıysa da onların gizli güçler barındırdıklarına da inanıyorlardı: Eşek sütü hem lüks bir içecek hem de ebedi gençlik iksiri addediliyordu. MÖ 51 ile 30 yılları arasında hüküm süren Kleopatra'nın üç yüz eşeği vardı; her gün eşek sütünde banyo yapardı, zira cilde iyi geldiğine ve yaşlanmayı geciktirdiğine inanıyordu. Haklıydı: Eşek sütü yağ asitlerinden yana zengindir, A, E ve F vitaminleri içerir; doğal dermatolojik özellikleri vardır, zindelik verir, kuru ve kırıksık ciltlere iyi gelir.

Kahire'yi arkamda bırakmış ve en sonunda şehrin pis havasından ve insanı çıldırtan trafiğinden kurtulmuşum. Gelip geçen kamyonlara devamlı korna çalan bir arabanın arkasında giderken, meyve-sebze kasaları, buğday ve gübre balyaları ve Mısır sayfiyesinin mütevazi gündelik hayatında

kullanılan çeşitli öteberiyi taşıyan yüzlerce eşek gördük. Eşekler olmasaydı Mısır'da hayat dururdu: Onca ağırlığı taşıyan bacaklar ve ayaklar olmasaydı, o kaya gibi sağlam sağırlar olmasaydı, Mısır'da ne gündelik hayat yürürdü, ne tüccarlar pazara gidip gelebilirdi, ne çiftçiler tarlalarını sürebilir ve hasat yapabilirdi, ne de mallar taşınabilirdi. Kimi zaman tepeleme marul dolu ağır bir yük arabası taşıyan, daha doğrusu gitgide hızlanarak koşturan eşekler de görüyordunuz. Koca koca ağırlıklar hareket ediyor, çekilmeye başladı mı adeta daha hafif yükler haline geliyordu: Eşek gibi yavaş bir hayvan için bayağı iyi iş doğrusu. Kimi zaman da sahiplerini taşıyan, neredeyse piramitler kadar büyük dağları aşan, tıkr tıkr işleyen ahenkli ayaklar ve bir öne bir arkaya koşturan bacaklar gözünüze ilişiyordu.

Piramitler uzaktan bakıldığında daha hoş görünüyordu. Önceki gün bir turist kafilesiyle beraber piramitleri gezmiştim. Gözümün önündekiler sahici piramitler miydi, yoksa aniden Las Vegas'a mı ışınlanmışım, tam emin değildim. Bir kabus muydu bu, yoksa rüya mı? Arada fark var mıydı ki? Sahici olan ile sahte olanı birbirinden kim, nasıl ayıracaktı? Her şey çok düzmece, çok yapay, kirli ve utanç verici görünüyordu. Üst üste kafileler geliyor, kalabalıklar akın ediyor, seyyar satıcılar seslerinin son perdesiyle ellerindeki plastik piramitleri, adi sfenks biblolarını satmaya çalışıyordu; herkesin tek derdi ya paranızı almak ya da resminizi çekmekti. Kutsal çöl toprağı sigara izmaritleriyle kaplanmıştı. Tur rehberleri sokak ağzıyla konuşan birer ruhani liderdi sanki. Bunların karşısında gülmeli mi, yoksa ağlamalı mıydım? Böylesine kadim bir kültür nasıl olup da bu kadar bayağı ve acınacak bir hale gelmişti?

Ama bütün bunlar önceki gün olmuştu. Bugünse Aoseem'de bir başka çöl sabahı başlıyordu. Viran ve tozlu bir köy meydanında bir sürü çer çöp, plastik torba ve mısır anızı içinde, dalları hurmalarla dolu hurma ağaçları altında duruyordum. Köyde bildiğimiz anlamda yollar yoktu; çukurlu, tozlu patikalar vardı sadece. İnsanlar inşaatı yarım kalmış beton binalarda yaşıyordu. Köpekler çöpleri karıştırıyordu. Muhtemelen Nil'in kolları olan bulanık dereler akıyordu civarda. Pazar yerindeki masaların üzeri taze meyve ve kahvelerle doluydu ve insanlar bunlara oturmuş sigara ve çay içiyordu. Tozlu meydanda yaşlısı genci pek çok erkeğin yanı sıra eşekler de vardı; hem de bir sürü. Hepsi de var güçleriyle anıyorlar, her eşeğin anladığı o eşek diliyle konuşuyorlardı.

O gün Mısır'daki eşeklerin ve katırların bakımı ve sağlığıyla ilgilenen bir dernek (SPWDME) gezerek hayvanları muayene ediyordu. Her hafta tam teçhizatlı gezici birimler Giza ve Kalubia yakınlarındaki on bir köyü ziyaret ediyor, yaralı, istismara uğramış ve haddinden fazla çalıştırılmış eşekleri ücretsiz tedavi ediyordu. SPWDME'nin işi başından aşkındı. O sabah herhalde yetmiş kadar mazlum eşek vardı; hem kaderin hem sahiplerinin sillesini yemiş ve tatlı sonbahar güneşine rağmen başları aşağıda mahzun mahzun duruyor, veteriner Dr. Muhsin Hasan'ın kendilerine bakmasını, teşhis ve tedavi etmesini bekliyorlardı. Uzun süredir böylesine sakin ve sabırlı bir adam görmemişim. Otuzlu yaşlarındaydı ve üzerinde de klinikin ana bağışçısı olan Sidmouth Eşek Barınağı'nın mavi tişörtü ve şapkası vardı.

Pamuk kaftanları ve hırpalanmış terlikleriyle önümde duran ihtiyar çiftçiler ve tüccarlar, tenleri kavruk ve kimisinin dişleri dökük emektarlar, geçimlerini tamamen eşeklerle sağlıyordu. Ara sıra

yanında bir eşekle, belki bir çiftçi karısı, belki dedul olan yalnız bir kadın çıkageliyordu. Herkes eşeğini çok çalıştırıyordu; ayrıca yaralı ya da hasta bir eşeği tedaviye getirmek o sabah elde edilecek gelirden olmak demektir ki bu da fakir bir çiftçi için bayağı ciddi bir sorundu. Dolayısıyla, çalışan eşekler çoğu zaman gerektiği gibi tedavi edilemiyordu. Çiftçi karılarının sık sık çıkagelmesi muhtemelen bu yüzden.

Muhsin'e göre, eşeklere yapılan kötü muamelelerin esas sebebi gaddarlıktan ziyade cehaletti. Dediğine bakılırsa, bu insanlar eşeklerin de acı duyabileceğini bilmiyordu. Kimi zaman eşeklere en kötü muameleyi yapanlar çocuklardı: Şayet bisikletleri varsa, eşeklere sanki bisikletleriymiş gibi, makineymiş gibi, sanki duyuları ve duyguları olmayan cansız varlıklarmış gibi muamele ediyorlardı. Aslında çocukların eşeklere bisikletlerinden bile daha kötü muamele ettiğini ve bazen sırf oyun olsun diye onları değneklerle dövdüğünü, itip kaktığını söylemişti Muhsin. Batılı muadillerinden ne de farklıydılar. Ya kültürel ya da algısal bir farklılık bu: Bir tarafta bir âletmiş gibi, diğer taraftaysa yumuşacık ilginç bir oyuncakmış gibi mi görülüyordu acaba eşekler? Muhsin'in her sabah eşeklerin selametiyle ilgili bilgiler vererek muayeneye başlamasının sebeplerinden biri de buydu. Keza SPWDME'nin eşeklere saygı gösterilmesi gerektiği konusunda çocuklara bilgi vermek için sık sık okulları ziyaret etmesinin sebebi de buydu.

İnsanlar ağaca asılı bir çizelgenin önünde durmuş, Muhsin'in tavsiyelerini dinliyordu. Hatta eşekler bile merakla dinliyormuş, en azından ilgileniyormuş gibiydiler. Küçük kalabalığın içinde, ufak boz bir eşeğin başına sarılmıştım; kulakları dikkatle dinliyormuş gibi dikilmişti. Feci halde topallayan ve sağrısına koca bir dikiş atılmış bir eşeğin sıcaklığını hissetmiştim. Muhsin çizelgedeki renkli resimler üzerinde bir şeyler anlatıyor, yük arabasının dengeli bir şekilde nasıl doldurulacağı, eşeğin sırtına nasıl binileceği, sakatlıkların nasıl tespit edileceği, semer yaralarının önüne nasıl geçileceği, hastalık ve yara belirtilerinin nasıl fark edileceği, yaz sıcağında eşeğin nasıl serinletileceği, yuların nasıl bağlanacağı gibi konuları izah ediyordu. Önleyici faydalarından ötürü, bu tür dersler muayenenin hayati bir bölümünü oluşturuyordu. Muhsin'in sonradan bana hayıflanarak söylediği gibi, eşeklerin yaşadığı pek çok sorunu, eşeklere duyarlılıkla nasıl yaklaşılacağını ve bakılacağını bilmekle çözmek mümkündü. Eşek sahipleri geç kalıp da bu dersleri kaçırdığında Muhsin üzülüyordu.

Muayene kim önce geldiyse onunla başlıyordu. Bunun tek istisnası kadınlardı; onlara öncelik veriliyor, işleri hemen görülüyordu. Eşek sahipleri muayeneye geldiğinde önce kayıt defterini imzalıyor, okuma yazma bilmeyenlerse parmak basıyorlardı. Bütün eşeklere bakılıncaya dek sürüyordu muayene. Kimi zaman muayenenin bitmesi öğleden sonrayı buluyor ve adeta hiç sonu gelmeyen bir drama gibi geçiyordu. 2002'deki ilk muayenede 214 eşeğe baktığımı söylemişti bana Muhsin. Bu arada, biraz önce sarıldığım eşeğin pek çok sorunu olduğu ortaya çıkmıştı. Muhsin eşeğin ayağını kaldırıp altını bana gösterince, eğilip dikkatlice bakmıştım. Üzeri toz toprak ve kirle kaplanmış koca bir apse vardı. O zavallı eşek basbayağı topallıyordu ve artık çalışmaması lazımdı. Ayrıca toynaklarının da kesilip düzeltilmesi gerekiyordu. Yaşadığı dertlerin çaresi vardı. Muhsin eşeğin sahibine o eşek yerine çalıştırabileceği başka bir eşeği olup olmadığını sormuştu. Evet, bir

eşegi daha vardı. Bak bu eşegin, demişti Muhsin, en az iki hafta dinlenmesi gerekiyor. “Kesinlikle çalışmayacak, tamam mı?” İhtiyar çiftçi tamam manasında kafasını sallamıştı.

Sonra mavi şapkalı adam özel bir çubukla apseyi temizledi. İki asistanından biri zavallı hasta hayvanı güzelce zapt etti ve böylece hayvanın ayağında hissettiği acıdan dolayı içgüdüyle kaçıp gitmesini önledi. Asistan hayvanın başına nazikçe kollarını doladı. Eşegin sahibine eşege karşı nasıl hem sert hem de nazik davranacağını öğretti. Eşek sahiplerinin, sanki ıslak bir bez parçasını burarak sıkıyormuşçasına, eşeklerin kulaklarını birbirine dolayarak sıkıştırmak gibi bir alışkanlığı vardı. Asistan bu tür acı verici hareketlerin çok yanlış olduğunu belirtti. Muhsin apseli yeri iyotla iyice temizleyip katran gibi bir merhem sürdü. Çaresiz eşegin gözlerinin beyazını, içinde duyduğu acıyı dışavuran, insanın yüreğini buran, hor görülmüş bir masumiyet taşıyan o gözlerin beyazını gördüm. Çok etkilenmiş ve çok acımıştım. Eşegin gözlerinin beyazını hayatımda daha önce hiç görmemiştim.

Sonra gazlı bez ve koca bir bandaj yaralı ayağa sarıldı. Gene o bacağıın üst kısmındaki dikiş (eşegin sahibinin komşusu dikiş atılınca eşegin artık topallamayacağını söylemiş), mikrop kapmıştı. Dikişin dikkatlice çıkarılması ve şişmiş kısımdaki iltihabın drene edilmesi gerekiyordu. Muhsin eşege tetanoz aşısı yapıp iltihap önleyici bir ilaç verdi. Bu tür başka kocakarı tedavileri gördüğünü söyledi ve topallayan başka eşekleri işaret etti. Bu eşekler kasten bıçakla yaralanmış ve yaralar gitgide kötüleşmişti. Eşek sahipleri deriyi kesmenin, hacamatın yararlı olduğuna, derinin altından ete ip geçirmenin tedavi edici olduğuna gerçekten inanıyordu.

“Şuna ne olmuş?” diye sordum, sıska boz bir eşegi işaret ederek. Eşegin kulaklarının yerinde iki güdük parça vardı. Muhsin öfkeli öfkeli Arapça bir şeyler söyledi. Eşegin sahibi cevap verdi: Bir keresinde eşegi bir başka çiftçinin tarlasına girip mısırları yemeye başlamıştı. Hışımınla dışarı çıkan gözü dönmüş çiftçi de ceza olsun diye elindeki palayla eşegin kulaklarını kesmişti. Eşek acıyla anırıp, her yana kan döke saça fırlayıp uzaklaşmıştı...

Bütün bunlar birkaç yıl önce olmuş, yaralar artık iyileşmişti. Kesik kısımlar tuhaf görünüyordu; insana acı veren, yüreğini buran bir görüntü daha çıkmıştı karşıma. Bu zavallı yarı kulaklı eşek kilo kaybediyordu. “Kurtlar yüzünden,” demişti Muhsin, “kurt var onda. Buralarda çok yaygındır bu durum.” Veteriner eşege bir şeyler zerk ettikten sonra plastik bir şırıngayla ağzına bir sıvı fişkırtmış ve sahibine her gün tatbik etmek üzere küçük torba beyaz bir toz vermişti. Çiftçi hırpani, sıska ve iki güdük kulaklı eşegiyle oradan ayrılmıştı. Çiftçi ile eşegini gözden kaybolana kadar seyretmiş ve bu insanların Muhsin’in tavsiyelerine kulak verip vermeyeceklerini, daha doğrusu bu tavsiyeleri uygulamaya maddi güçlerinin yetip yetmeyeceğini merak etmiştim.

* * *

Dünyanın yoksul kısımlarındaki pek çok çiftçi eşegin öküz kadar güçlü olmakla kalmadığını, eşit şartlarda mukayese edildiğinde çoğu kez ondan çok daha güçlü olduğunu söyleyecektir. Ayrıca tek bir eşekle toprağın sürülebileceğini, eşeklerin öküzlerden çok daha kolay terbiye edilebileceğini, kuraklık koşullarında çok daha dayanıklı olduklarını, sıcak aylarda kolay kolay hastalığa yakalanmadıklarını ve eşeklerin pek çok işe koşulabileceğini, mesela saban sürebileceğini, su ve

odun taşıyabileceğini, değirmenleri çalıştırabileceğini, mısır nakliyatında ve insan taşımacılığında kullanılabileceğini söyleyecektir. Hem, eşekler öküzlerden çok daha ucuza mal olur.

Bunların yanı sıra, eşeklerin uysal ve sakin tabiatı sayesinde kadınlar eşeklerle kolayca baş edebilir. Aslında eşeklerin “mütevazi” duruşu çoğu zaman kadın hayvanı diye tabir edilmelerine yol açmıştır. Az gelişmiş ülkelerde, kadınlar eşekleri her ne kadar kocalarının izni olmadan satmasalar da kullanabilirler. Eşek kullanımında kadın ile erkek arasındaki bu farkların birkaç faydası da vardır, zira eşekler sayesinde kadınlar gündelik angaryalardan kurtulur: Eşekler olmasaydı, tıpkı Etiyopya’da olduğu gibi, kadınlar koca koca su testilerini kıraç dağlık arazide kilometrelerce taşımak zorunda kalırdı. Ayrıca eşekler, mesela keçi yetiştirmenin erkek işi olarak görüldüğü Batı Zambiya’da olduğu gibi, kadınların küçük çiftliklerden gelir elde etmesine yardımcı olur. Kenya’da su taşıyan bir eşek, Masai kadınlarının haftada yirmi beş saat daha az çalışmasını sağlayarak, evde ve topluluk içinde başka faaliyetlere katılmalarına olanak verir.

Etiyopya’daki bir eşeğin ortalama ömrü dokuz yıl kadardır. Kenya, Meksika ve Çin’de bu süre yaklaşık on dört yıldır. Avrupa ve Kuzey Amerika’daki evcil bir eşek otuz beş yıl kadar yaşar, kırka ulaştıkları da olur; çok nadiren de olsa, şayet şansınız da varsa, elliye görebilirler. (Sidmouth Eşek Barınağı’nda kör, boz bir ihtiyar eşek gördüğümü hatırlıyorum; altmışına yaklaşıyordu!) Güney Afrika’da eşeklerin uzun ömrü yerel inanış gereği kutlanır: Eğer düğünde bir eşek varsa, çiftin torunlarının bu eşeği göreceği söylenir.

Az gelişmiş yoksul ülkelerde, eşek nüfusu çok büyük olduğundan, içten patlamalı motordan çok daha fazla yaygındır ve hayati bir önem taşır. Dolayısıyla bir eşek hastalandığında ya da çalışamaz hale geldiğinde, yolun sonu görünmüş demektir; insanlar eşekleriyle beraber uçurumdan aşağı kayıp gider. O yüzden eşek demek ailenin can damarı demektir. Hem aileyi geçindirir hem taşıt olarak kullanılır. Üstelik eşekler bu işi dur durak bilmeden, bir an olsun dinlenmeden yerine getirir. Sense şu güür otları yiyorsun Gribouille, tüylerin de parlak mı parlak, keza bir ölçüde benim de öyle. İkimiz de şanslıyız. Ama dünyanın başka yerlerinde, az gelişmiş ülkelerde, Sahara altı Afrika’da eşekler bir deri bir kemik halde ve yol kenarında bulabildikleri çerçöpü yiyebiliyor sadece; ayrıca bir tutam tüyleri de kir pas içinde; tıpkı sahiplerininki gibi. Demek ki dünyada eşekler arasındaki eşitsizlik, insanlar arasındakine benziyor.

* * *

Haddinden fazla çalıştırılmış başka eşekler de geldi ve Muhsin’in hasta listesi uzadıkça uzadı. Dolu yük arabalarıyla yanımızdan geçen sağlıklı eşekler kuvvetli kuvvetli anıyor, eski dostlarına selam veriyor, yaralı kardeşlerinin acısını adeta içlerinde hissediyorlardı. Belki de ileride sıra onlara gelecek diye anıyorlardı. Muhsin her eşeğe profesyonelce, nazıkçe yaklaşarak, kayıtsız bir aceleyle değil, müthiş bir özenle yardım elini uzatıyordu. Beyaz bir pikabın arkasına konmuş ecza dolabına sürekli gidip geliyordu. Dediğine bakılırsa, en sık görülen problem, koşum takımlarının yanlış takılması ve semerin haddinden fazla yüklenmesiydi. Bir eşeğin sırtındaki semerin altında duran örtüyü kaldırıp bakarsanız, ağır bir yükün deride ne tür kötü tahrişlere ve yaralara sebep

olduğunu görürsünüz. Çoğunlukla deri kalkmıştır ve açık bir yara vardır.

Bu tür yaraları temizlerken, Muhsin tüyleri cerrah makasıyla kesip yaraya antiseptik bir losyon sürüyordu. Tedavi ettiği bir beyaz eşek sanki savaşta ön cephede çarpışmış gibi görünüyordu. Zavallı! Bütün vücudu kocaman yaralarla kaplıydı; tüyleri ve eti gerçek anlamda sıyrılmıştı, kanlı yaralar görülüyordu. Eşeğin sahibi ise iyi geleceğini düşünerek bu açık yaraların üzerine gübre sürmüştü. Gübre sürmek için söylenecek söz yok, ama bu yaraların verdiği acı dayanılmaz olsa gerekti. Şu var ki bu yaralara eşeğin kendisi sebep olmuştu. Öncelikle bu sorunun esas kaynağı kolikti: Yani karın ağrıları ve bağırsak sorunlarıydı. Eşek dışkılayamıyor, demişti Muhsin. Karın ağrısının verdiği ıstırabı dindirmek için, hoyratça yerde debelenmiş, sert tozlu çöl toprağına sürünmüş ve böylece bu korkunç yaralara yol açarak ıstırabını daha da artırmıştı. Kısa bir süre sonra hayvanın bütün vücuduna iyot sürüldü ve beyaz tüyleri koyu turuncuya bürünüverdi. Muhsin hayvana gene bir şeyler zerk etti ve ağzına renksiz bir sıvı fışkırttı. O hırpalanmış hayvan nasıl da sakin sakin duruyordu. Sanki tedaviye ihtiyacı olduğunu, kolikten kurutulunca artık yerde debelenmeyeceği, yaralarının kapanacağını biliyor gibiydi.

“Şu koşum takımını değiştirmemiz lazım,” dedi Muhsin, bir sonraki yaralı emektara bakarak. Tahrişten kaynaklanan yaralarla sık karşılaşılıyordu, çünkü eşek sahipleri eşeğin ağız çevresine kasten zincir takıyordu. Eşeği durdurmak istediklerinde, koşuma bağlanmış yuları çekiyorlar ve böylece zincir eşeğin etine saplanınca eşek durması gerektiğini anlıyordu. Tabii acı veriyordu bu. Eşeğin durmak dışında bir şey yapmaktan alıkoyan da işte bu acıydı. Muhsin vaktinin çoğunu bu tür zincilerin sebep olduğu yaraları tedavi etmekle geçiriyordu. Böyle yaralara engel olmak için, SPWDME ücretsiz eşek-dostu pamuk koşum takımları dağıtıyordu. Muhsin’in pek çok çiftçiye bir eşeğe nasıl koşum takılacağını göstermek zorunda kaldığını görünce şaşırılmışım doğrusu.

Hemen yanda, ikinci bir asistan bir eşeğin gözlerine antibiyotik damlatıyordu. Eşek sahipleri eşeklerinin gözlerini çok nadiren temizliyordu, o da temizliyorlarsa tabii. Bu eşeğin gözleri sinekler yüzünden iltihaplanmıştı ve iltihap bütün yüzüne yayılıyordu. Eşeklerin gözleri temizlenmezse mikrop kapabilir: Sinekler eşeklerin gözünün içine ve etrafına larva bırakır ve eğer kontrol edilmezse bu larvalar çoğalır. Eşeğin bir gözünde şerit gibi kanlı bir yara vardı ve bayağı kötü görünüyordu. Gözleri temizlemek, yarayı tedavi etmek ve bir şekilde sinekleri uzak tutmak gerekiyordu. İşte bu noktada “sinek maskesi” sahneye çıkıyor: mikrop kapmış bir eşeğin yüzüne rahatça oturan, esnek kayışları olan, ağ biçiminde bir tür hafif bone. Sinek maskesi takmış bir eşek görmek çok hoştu. Zira bir sineği, o baki zararlı böceği öldüremeyen, hatta bunu yapmak istemeyen mahlukların çocuksu kırılmasını ortaya koyuyordu.

* * *

“Kahire civarında, eşek fiyatları son yıllarda epey yükseldi,” dedi Muhsin. Faysal’da SPWDME’nin Giza ofisine dönerken arabanın arkasında sohbet ediyorduk. Hızlı gitmek şöyle dursun, neredeyse tampon tampona kağı gibi ilerliyorduk. “Bugünlerde eşek yetiştiren çok az çiftçi var,” diye devam etti Muhsin. “Bu da yetiştirilen eşeklerin çok yüksek fiyata satılacağı anlamına geliyor.

Giza bölgesindeki çiftçiler için büyük bir masraf bu. Eşeklerini yenilemek ya da ikinci bir eşek almak artık çok zorlaştı. O yüzden ellerindeki eşekler daha da kıymete biniyor ve haddinden fazla çalıştırılıyor.”

Arabanın penceresinden gündelik hayatın keşmekeşini, Kahire’yi dolduran on altı milyon insanı şaşkınlıkla seyrettim. Birkaçı dönüp bana baktı. Bir anlığına gözlerimiz kesişti; kimi zaman bir peçenin içindeki iki yarık gibiydi bakan gözler. Kalabalık halde koşuşturan bu adamlar, bu kadınlar kimdi? Onların gözlerinde de “şu adam kim” sorusu okunuyordu. Eşekler şehrin trafiğinde, araba egzosuyla dolu bir ortamda yük arabaları çekiyordu. Kalabalık apartmanlar arasındaki dar sokaklarda, komşu köpeklerle aynı mekânı paylaşan, kapıya bağlı küçük eşekler görüyordunuz. Bir ara, veteriner olarak çalışmaktan memnun olup olmadığını sordum Muhsin’e. “İşimi seviyorum,” demekle yetindi gülümseyerek. Sesinde en ufak bir tereddüt yoktu. “Hayvanları iyileştirmek beni mutlu ediyor.” Sanki soruyu kafasında hâlâ evirip çeviriyormuşçasına bir an susup şunu söyledi: “Evet, evet, hayvanları iyileştirmek beni mutlu ediyor.”

Ama Muhsin bu konuda yalnız değil: Fakirlerin hasta geçim kapılarını, hırpalanmış bu yük hayvanlarını iyileştirerek, fakirlerin hayatta kalmasına, hayata tutunmasına da yardımcı oluyor. Böylece fakir çiftçiler de Muhsin’in hayvanları iyileştirmekten keyif almasından mutluluk duyuyor, gerçi bunu ona hiçbir zaman söylemiyorlar, hatta bunu akıllarından bile geçirmiyorlar; halbuki sorunun gerçek müsebbibi çoğu zaman bizzat çiftçiler. İş bayağı karışık: Çiftçiler eşeklerine çok kötü davranıyor, hatta bazen insanlara özgü bir sabırsızlık gösterip gaddarca davranıyorlar, ama bir yandan da eşeklerin yaptığı işlere değer veriyorlar. Muhsin eşekleri kurtararak aslında bu insanları da kurtarmış oluyor. Herkesin geçimini sağlamasına, hayatı idame ettirebilmesine yardımcı oluyor. Bu da etkili bir gelişme, önemli bir iş ve gerçek bir fedakârlık demek. Biraz kıskanmıştım ve arabanın arkasında otururken bir anlığına kendimi bir başka hayatta, hiçbir zaman yaşayamayacağımı bildiğim bir hayatta, eşeklerin kurtarıcısı olarak hayat etmişim. “İyileştirmekten mutluluk duymak,” diye fısıldayarak Muhsin’in sözlerini tekrarladım. “Çok güzel bir şey bu... gerçekten çok güzel.”

* * *

Ertesi sabah, şafak söktükten az sonra, bir taksiye atlayıp havaalanına doğru yola çıkmıştım. Bindığım taksi, üç yüz bin kilometreyi çoktan devirmiş külüstür bir Lada’ydı. Hava sıcak ve güneşli olmasına rağmen, yağmur başlamıştı. Taksinin sileceklerinde sorun vardı. Pek bir işe yaradıkları söylenemezdi. Silecekler ön camı temizlemeye çalıştıkça, cam daha da yağlanıyor ve kirleniyordu. Neticede, muhtemelen 1959’dan beri hiç tamir görmemiş bir taşıtta adeta katılaşmış bir sisin içinde yolculuk ediyorduk. Güneş cama vurduğunda görüp görebildiğimiz tek şey göz kamaştıran bir sisti. Buna rağmen şoför yavaşlamamakta ısrar ediyor ve Kahire’nin göbeğinde körlemesine son sürat gidiyordu. Çok geçmeden şehrin üzerinde, adeta Güney Bronx’u andıran soluk bir şehir manzarasının ortasına yontulmuş bir otobanda ilerliyorduk. Tam anlamıyla uçuyor, ama önümüzü göremiyorduk. Herkes deli gibi araba kullanıyordu ve ben de bu durumdan gitgide daha çok rahatsız oluyor, en azından yukarıda, adeta bulutların üzerinde olmak düşüncesiyle avunuyordum.

Birden şoför yavaşlamaya başladı ve sonra tamamen durdu. Trafik gene tıkanmıştı; şoför de az kalsın öndekine bindiriyordu. Sabahın altısında, üç şeritli geniş bir otobanda trafik çoktan sıkışmıştı. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu; cama düşen büyük miktardaki yağmur sayesinde nihayet ön cam temizlenmeye başlamıştı. Yeniden önümüzü görebiliyoduk. Ama niye herkes durmuştu, belli değildi. Neredeyse milim milim ilerliyorduk. Saatin farkındaydım, uçağa yetişmem gerekiyordu, ayrıca şu kolektif çılgınlıktan bir an önce kurtulmak istiyordum.

Çok geçmeden yolda bir kaza olduğunu anladım. Bu kadar az kaza gördüğüme şaşırılmışım doğrusu. Asfaltın üzerine envaiçeşit meyve saçılmıştı. Görünen o ki hızla giden bir arabanın çarpması sonucu kasa kasa portakal devrilmişti. Yolda ilerledikçe, eski bir yük arabasının yolda yan yatmış olduğunu gördüm; arabayı bir eşek çekiyordu. Arabalar kaza yerinin etrafından geçip gidiyordu. Sonra yol kenarında yatmış bekleyen o zavallı eşek ilişti gözüme. Kanlar içindeki dizleriyle efkârlı ve huzurluydu sanki. Kötü yaralanıp yaralanmadığı tam anlayamıyordum. Kazanın nasıl olup bittiğiyle ilgili en ufak bir fikrim yoktu. Sabahın altısında, bardaktan boşanırcasına yağın yağmur altında, korna çalan yüzlerce araba, öfkeli yolcular, trafikte olduğu yerde duran hızlı taşıtlar arasında, yol kenarına oturmuş sessiz sakin bekleyen o eşek gözlerimin önünden hiç gitmez, Gribouille. Piramitleri boş ver. Belli ki yaşadığımız şu hayatlarda yanlış giden bir şeyler var. O eşek biliyordu bunu. Aslında hepimiz biliyoruz.

Gene dar ve taşlı bir patikadayız. Yerde koca koca taşlar ve yolundan sapmış ağaç kökleri var. Belli ki toprak altının karanlığından bıkmış ve adeta korkunç efsanevi çok başlı yılanlar gibi ışığa ulaşmaya çalışıyorlar. Zemin düzgün değil, dimdik bayır aşağı iniyor. Kolayca kayıp düşebilir insan. Bir başka sabah ayinini arkamızda bıraktık az önce. Küçük çan kulesiyle Varennes-Saint-Honorat'dan ayrılıyor, Jax'a doğru yol alıyoruz. Hemen ilerimizde metruk bir ahır var.

Ahıra yaklaştığımızda yalnız bir eşek beliriyor; yan kapıdan dışarı fırlıyor. Sanki bir başka eşeğin yaklaştığını anlamış gibi. Maviye çalan kır tüyleriyle gerçekten büyük, neredeyse at boyunda bir eşek bu. Kocaman dimdik kulakları var, insan bakmadan edemiyor. Bir keresinde Sidmouth'ta gördüğüm, nadir bulunan Endülüs eşeğini, boyu on altı karışa ulaşan o saf eşeği andırıyor. Derken anırmaya başlıyor; hayatta duyduğum en yüksek anırmalardan biri bu herhalde; yandaki viran ahır zangır zangır titretiyor adeta. Muazzam bir *katharsis* gibi çınlayan bu anırmayı Haute-Loire bölgesinin yarısı duymuştur herhalde. Vay be!

Biraz sonra, o eşek ile Gribouille burunlarını sürtüştürmeye, birbirlerini koklamaya başlıyorlar. Ahıra bakıyorum: İçerisi kapkaranlık ve dışkıyla dolu, adeta bir lağım çukuru. Eşeğin gezip otladığı alan yeteri kadar büyük değil; her yer ısırgan otlarıyla ve dışkıyla dolu. Buna rağmen eşek sağlıklı görünüyor: Toynakları düzgünce tıraşlanmış, göz alıcı renkteki parlak tüyleri güzelce kaşağılanmış. İki eşek birbirinden büyülenmişe benziyor. Koca mavi dostumuzun pek dışarı çıkmadığı izlenimine kapılıyorum; yanına bir arkadaş bulduğu için mutlu. Ben Gribouille'yi çekip uzaklaştırırken, yeni arkadaşı avazı çıktığı kadar anırıyor yine.

“Yabani eşek ot bulduğunda anırır mı?” diye sorar Eyüp peygamber. Yola devam etmek zorunda olduğum için, arkadaşları birbirinden ayırdığım için üzgünüm. Derken anırma kırlarda yankılandıkça, Gribouille de şefkat dolu kısa bir anırıyla, hani kâğıt üzerinde “Aaaii! Aaaii!” diye belirttiğimiz anırmayla nazikçe cevap veriyor. Anıran bir eşeğin yanındaysanız, nefesin içeri ve dışarı doğru hareketini, havanın içeri girip dışarı çıkışını duyabilirsiniz. Gırtlaktan gelen bu azametli sesin içerlerdeki kaynağını duyabilirsiniz. Gribouille'in anırışı adeta volkan gibi yükselir yükselmez, Gribouille susuyor; yeniden etraf sessizliğe gömülüyor. Sanki o sesi böğründen ille de çekip çıkarması gerekiyormuş gibi, halimizden memnun yolumuza devam ediyoruz.

* * *

Antik Yunan'da pek çok insan, anıran bir eşeği uğursuzluk alameti addetmiş, şeytani etkileri olan ve aksilikleri haber veren bir şey olarak görmüştür. Ezop'a göre, eşek anırması budalalığın sesiydi, bir aptalı gösteren apaçık nişaneydi. Ezop'un “Aslan Postu Giyen Eşek” masalında, eşek, aslan postuna bürünüp ormanda diğer hayvanları korkutunca, tilki düzenbazlığı hemen fark eder. Kıssadan hisse şudur: Kıyafetler budalayı gizleyebilir, ama sözleri budalayı her zaman ele verecektir. Gelgelelim yüzyıllar sonra, Dostoyevski eşek anırmasına tamamen farklı bir açıdan bakar. Dostoyevski'nin budalası Prens Mişkin, anırmayı farklı bir şekilde duyar; bir tür uyanış gibi,

kötülükleri uzaklaştıran iyileştirici ve hikmet dolu bir şeymiş gibi duyar. Mişkin, Basel pazarında duyduğu eşek anırmasından fazlasıyla etkilenir. Hem kendisi rahatsız hem de rahatsız edici olan bu genç adam, yaşadıklarını Bayan Epanchin'in evinde, onun üç kızına anlatırken onları şaşırtır. Eğlendirir: Bütün Avrupa'yı dolaşmıştır, ama anlatmak istediği tek şey anıran bir eşektir!

Bize İsviçre'yi, orası hakkındaki izlenimlerini anlat, der kızlar. "Beni en çok etkileyen şey, her şeyin tuhaf oluşuydu," der Mişkin. "Her şeyin tuhafılığı karşısında ezilip büzülmüştüm adeta. Hiç unutmuyorum, bir akşam İsviçre'ye vardığımda, en sonunda efkârlı ruh halimden kurtulmuştum. Pazar yerindeki bir eşeğin anırması sayesinde kendime gelmişim. Eşekten müthiş etkilenmişim. Eşek her nasılsa çok hoşuma gitmişti ve o anda her şey kafamda yerli yerine oturmaya başladı." "Böylece eşek sayesinde," der Mişkin, "İsviçre ilgimi çekmeye başladı ve tüm efkârım uçtu gitti." Kızlar kakkahayı patlatır.

Dinleyiciler İsviçre seyahatlerini anlatması için Mişkin'e ısrar eder: "Peki eşek dışında ne gördün orada?" diye sorarlar merakla. Ama çok geçmeden kızlardan biri, Mişkin'in eşekle karşılaşmasının bir tür mesel, iyileştirici gücü olan "budalaca" bir mesel olduğunu idrak etmeye başlar. "Şu eşek olayı çok zekice," der Alexandra. "Prens nasıl da kötü bir ruh hali içinde olduğunu ve dışarıdan gelen bir şokun bir anda her şeyi onun için nasıl güzelleştirdiğini anlatması çok ilginç doğrusu. İnsanların aklını yitirip sonra yeniden iyileşmelerine dair hikâyeler hep ilgimi çekmiştir. Özellikle de bu iş birdenbire olduğunda."

Dostoyevski'nin saralı prensi, "normal" gerçeklik karşısında aptal gibi görünen naif bir adamdır. Hiç yılmaksızın insan üstü bir hakikat arayıp durur. O yüzden müthiş trajik bir figür, gülünesi bir karakter olmasına şaşmamak gerek. Keza bir eşeğin anırmasının onda öylesine yoğun duygular uyandırmasına, şoke edip birden gözlerinin önündeki perdeyi kaldırmasına, zihnini açıp her şeyi güzel kılmasına da şaşmamak gerek. Benim benzerim, kardeşim. Prens masumiyeti ve naifliği, onun "öteki" ben'i, yani çalışkan, sabırlı, mazlum eşek aracılığıyla adamakıllı ortaya konur. Prens, Schubert'in eşeğini İsviçre'deki bir pazar yerinde, adeta gündelik hayatın sıkıntılarını gideren bir eşek terapisi olarak dinlemiştir. İşte o yüzden "kafamda her şey yerli yerine oturmaya başladı" der. Üstelik her şey "birdenbire" yerli yerine oturmuştur.

* * *

Az önce duyduğum anırma benim de zihnimi harekete geçiriyor. 1970'lerden ilginç ve tuhaf bir kitap geliyor aklıma: Arthur Janov'un *The Primal Scream*'i [İlk Çığlık]. Kaliforniyalı bir psikolog olan Janov, Dostoyevski'nin kahramanı Prens Mişkin'in İsviçre'deki pazar yerinde yaşadığı ruhsal şoka benzeyen bir şey tasvir eder: Bir terapi seansında yerde uzanan genç bir adamın içinden ürkütücü bir çığlık boşanır; Janov'un ofisinin duvarlarını zangır zangır titreten, ölümü çağrıştıran tiz bir çığlıktır bu. Genç adam sessizliğe büründükten sonra içgörüsüyle dolar, der Janov: Bütün hayatı birdenbire yerli yerine oturmuştur sanki. Fazlasıyla bir eşek anırmasına, Mişkin'in ani idrakine benzeyen bir çığlıktır bu; bir eşek anırmasının ilk çığlık, ilk anırma haline geldiği ruhsal bir aktarımdır. Belki de biz insanların fark edebileceğinden çok daha insani bir çığlıktır.

İlk Çıglık apaçıktır. Onda “insanı gayriihtiyari harekete geçiren derin bir şeyler” vardır. Bütün savunmalarımızı kaldırdığımızda, kendimizi çıplak hakikate açtığımızda vuku bulur. Janov’a göre, güçlü bir savunma sistemi oluşturan her şey nevrozu artırır, gerilim ortaya çıkarır ve içerir. İlk Çıglık Terapisi sayesinde “gerilimin sebepleri, savunma sistemleri ve nevroz ortadan kalkar. Nitekim İlk Çıglık Teorisi en sağlıklı insanların, savunma sistemleri olmayan insanlar olduğunu savunur.” Sadece kendimiz olarak doğarız, diye yazar Janov. “Nevrotik ya da psikotik olarak doğmayız. Sadece doğmuşuzdur.” Savunma sistemleri kurulduğunda, bunlar duygulara karşı savunmalar haline gelir, hissetme ve kendini açma korkusu yaratır, özgürce nefes almayı imkânsız kılar.

Janov İlk Çıglık’ın gayriiradi safhalarını şöyle tarif eder: hızlı hızlı soluk alma, hayvani sesler çıkarma, gitgide hızlanan, zaman zaman “sarsan” derin derin soluk alıp verme; sonra nefes alıp verme kontrolden çıkar ve iyice derin bir hal alır; karın titremeye başlar, göğüs kabarıp iner; bacaklar kıvrılıp düzelir; kafa sallanır. Sonra birdenbire şiddetli sarsılmalar başlar ve ağızınızdan kuvvetli bir çıglık, İlk Çıglık çıkarılır. Bu çıglığın eşek anırmasının safhalarıyla olan tuhaf benzerliği, yedi tonlu anırmanın en yüksek seviyesine ulaşması çok ilginçtir. Bir aktarım süreci mi meydana geliyordur acaba? Mişkin’in pazar yerinde hissettiği, yaşadığı şey bu mudur? Acaba bir çıglık mı duymuştur ve bu çıglık, şayet kendimizi ona tamamen bırakırsak, savunma sistemlerimizi alaşağı mı edecektir, ruhsal varlığımızın ta içine kadar yayılıp onu sarsarak, bizleri “arındıracak” ve “safılaştırarak” mıdır? İlk Çıglık Terapisi anıran bir eşeği taklit etmemizi, çocukluğumuzdaki saflığa, o ilk masumiyet çağına geri dönmemizi mi sağlıyordu?

Janov’un ısrarla belirttiğine göre, İlk Çıglık Terapisi geçici bir gerilim boşanmasından ibaret değil, gerçek bir tedavi sürecidir. Gerilimi adeta şeytan kovar gibi ortadan kaldıran bir süreçtir. Nevrotik davranışların ardındaki asıl saik gerilimdir; gevşemek, sakinleşmek, hissetmek ve düşlere dalmak, sadece kendi olabilmek konusundaki acizliktir. Janov bizlerin tamamen modern çağa özgü nevrozuna ilgisini yöneltir; dikkatini dağıtan bir sürü şeye takılıp kalmış, kafasında sürekli plan yapan, sessiz sakin oturamayan, uykusunda bile kıvranan, hiç sonu gelmeyen işlere kafasını takan, her gün dur durak bilmeden gevezelik eden, başkalarının nasıl görüldüğünden başka bir şey düşünemeyen insana parmak basar. “Kendi gerçek benliğiyle sürekli uzak düştüğü için,” der Janov, “fiziksel olmasa da zihinsel olarak hep uçarır... zihni gibi gözleri de konudan konuya atlar durur, bir süreliğine de olsa hiçbir şeye odaklanamaz.”

İlk Çıglık Terapisi -İlk Anırma- mantığa aykırı biçimde iş görür: Çocukluktaki ihtiyaçlarınızı yeniden duymaya başladığınızda yetişkin olursunuz; soğuğu hissettiğinizde ısınabilirsiniz; ancak güçsüz hissettiğiniz zaman, savunma sistemleriniz ortadan kalkıp maskeleriniz düştüğü zaman güçlü olursunuz; geçmişe dair hisleriniz mevcut ana getirir sizi; gerçekdışı sistemin ortadan kalktığını hissetmeniz sizi hayata döndürür. Bu da nevrozun zıddı demektir; zira nevrozda karmaşık bir savunma sistemi, gerçek olmayan bir sistem yaratır ve aslında korkuyorken cesurmuş gibi davranır, aslında kendinizi önemsiz görüyorken zevahiri kurtarmak için caka satarsınız. Oysa İlk Anırma, insanların yeniden hissetmelerini, samimi duyguları inkâr etmeyi bırakmalarını sağlar. Janov’a göre, esas çare hissetmektir, hissetmenin ne demek olduğunu, hissetmeyi hissetmeyi öğrenmektir.

Janov terapi seanslarında bir eşeğe sarılmayı hiç düşünmüş müdür acaba? Hissetmeyi yeniden hissetmenin, çocukluktaki sıcaklığa tekrar kavuştuğunuzu, yağmurlu bir günde pencereden dışarıyı seyretmeye koyulduğunuzu, hemen önünüzdeki eksiksiz bir varlığa sarılmayı yeniden hissetmenin en iyi yollarından biridir bu. Ayrıca Mişkin'in İlk Anırma'sını "Eşek Sirtında Kaçmak" diye adlandırabilir miyiz acaba? Burada kaçmak derken, olumsuz ya da savunma babında bir şeyden bahsetmiyorum; keza kaçmak ya da kaçınmaktan da söz etmiyorum: Yüzleşmekten, Janov'un sözünü ettiği "gerçek olmayan"dan kaçmaktan, zevahiri kurtarmak için yarattığınız ya da sürekli mücadele ettiğiniz benliğe değil, hakiki, gerçek benliğinize kavuşmaktan bahsediyorum. Öyleyse kaçmak derken, içinizden kendinize "Yeter artık!" demenizi kastediyorum. Gerçekte nasıl biriyseniz öyle olmanızın vakti geldi artık.

Amerikalı şair Anne Sexton'un "eşek sırtında kaçmak" istemesinin, yatırıldığı akıl hastanesinden, modern hayata özgü Büyük Buhran'ın mahzun oteli addettiği o yerden duyguları boşalmış ve tedavi olmuş halde çıkmak istemesinin sebebi buydu bence. Sexton ne gerçek bir eşekle beraber yola koyulma fırsatı bulabilmiş, ne de Prens Mişkin gibi pazar yerinde ilk anırmayı duyabilmişti. Bu çok kötü işte. Çağdaşı Sylvia Plath gibi, Sexton da müthiş yetenekli bir söz ustasıydı; dahiyane bir güç ve duygusal bir samimiyet içeren şiirler yazmış "itirafçı" bir şairdi. "Eşek Sirtında Kaçmak" adındaki o uzun güzelim şiirini 1962'de, yani hastaneye yatırıldığı yıl yazmış, 240 dizesini "umarhanede kaleme almış, o yılın [1966] ilkbaharına kadar da 98765432 kez baştan yazmıştı": "Nasıl kotaracağımı yıllarca düşündüm... Acele etme. Aceleye gerek yok. At yarışı değil ki bu."

Birçok insan, şiirin eşeklerle hiçbir alakası yokken Sexton'un şiirine niçin "Eşek Sirtında Kaçmak" adını verdiğini merak etmiştir. Bu insanlar önemli bir noktayı gözden geçiriyorlar: Sexton, Dostoyevski'nin Prens Mişkin'iyle adeta aynı psikolojik kapının önünde duruyordu. Mişkin o kapıyı açmıştı; Sexton ise anahtarları arıyor, kilidi bulmaya çalışıyor, o ilk eşiği geçmeye uğraşıyordu. Sıcaklığa, yitik masumiyete, insanın kendisi farkına varmaksızın hissedişe duyduğu açlığı doyurmaya çalıştıkça elleri titriyordu. "Eşek Sirtında Kaçmak" Sexton için yeni bir şiir anlayışını temsil ediyordu; "bilinçdışını yazma"nın yeni bir biçimi, sanatında bir dönüm noktasıydı o. Kendisini uzaklara götürecek, nevrotik benliğinden kaçmasını sağlayacak metaforik kutsal binek hayvanı olarak eşiği seçmesi büsbütün rastlantısal değildi elbette.

Sexton, ıstıraplar içindeki bir başka kişiden, on dokuzuncu yüzyıl Fransız şairi Arthur Rimbaud'dan bir mesaj aldığını söylemişti. Fırtınaların dövdüğü bir okyanusun ve nesillerin ayırdığı bu kinetik bağ, çaresiz bir yakarışı dile getiriyordu: "Açım ben açım, Anne, Anne, / Bin eşeğine kaç git sen."

Tıpkı intihar eğilimi gibi, Sexton'un kırılğan haletiruhiyesi de çok eskilere dayanıyordu. Analistlerinden biri Sexton'un tek yeteneğinin fahişelik olabileceğini söylemişti. Şiiri karmaşık bir ruh halini ve çarpık bir benliği yansıtıyordu. Çoğu kez Sexton'un şiiri, kişisel düşüncelerini ve ruhsal itkilerini dışavurmanın ve bunlara yeni yönler vermenin aracı haline geliyordu. Uzun yıllar terapi

görmüştü. Sexton hüngür hüngür ağladığı bir seans sırasında, mendil almak için elini cebine sokunca, Rimbaud'nun dizelerinin yer aldığı bir kâğıt parçası bulmuştu; “yayıncım, Rimbaud'nun şiirlerinin düzyazı çevirilerini göndermişti bana,” diye izah etmişti Sexton: “Fransızca bilmiyorum, ama birdenbire kendi ismimle karşılaşmışım; şiirin geri kalanı açlıkla ilgiliydi.”

Rimbaud'nun 1872 tarihli şiiri “Fêtes de la Faim” adını taşır ve adeta doğrudan doğruya eşeğin dilinden yazılmıştır: “Ey benim açlıklarım dönün!/Otlanın şu başak tarlalarında!.. Yapraklar dağılmış dünyaya/Peşindeyim çürüyen meyvelerin/Kuzukulağı ve menekşe topluyorum saban izlerinde”. Rimbaud'yu okuduktan sonra, Sexton deliliğini “bir nevi açlık” diye tarif eder; en sonunda onun canına mal olacak bir açlıktır bu. Sexton 1974'te, daha kırk altı yaşındayken kendini öldürür. Üzerinde annesine ait eski bir kürk mantoyla, garajındaki 1967 model kırmızı Cougar arabasına biner, votka içerek radyo dinler ve karbon monoksit soluyarak intihar eder: “Bir kadının çıkış yolu budur,” der, “Uyuyan Güzel” olmaktadır.

Kaçacak başka bir yer
olmadığından,
Geldim gene tarumar duyguların âlemine
dün gece geç saatte
kesif bir haziran gecesinde
ne bavulum vardı ne savunmalarım,
ne de araba anahtarları ve paralarım,
hani çocuklar oyuncaklarını hiç bırakmaz ya
benim de bir tek vardı sigaralarım
kaydoldum, bir yabancının kâğıda
attığı çarpı işaretleriyle
tabii, çocuk oyunu değil ki bu,
burası tımarhane neticede...

Altı yıl geçti böyle eften püften işlerle!
Altı yıl girip girip çıktım bu yere!
Ey benim açlığım! Açlığım!
Oysa dolaşabilirdim dünyayı iki kez
ya da erkek çocuklar doğururdum gene.
Afaki günlerle geçen uzun bir yolculuktu bu
ve gidilmemişti hiçbir yere...
Burada,
hep aynı kalabalık
hep aynı tarumar sahne.
Alkolik gelir elinde altın kadehiyle,
İntihara meyilli olansa birkaç ilave hap
saklamıştır elbisesinin içine.
Buranın müdavimleri hep eskisi gibi gene.
Yüzleri hâlâ küçücük
ve benziyor sarılığa yakalanmış bebeklerinkine...

Deliliktir bunun adı
bir nevi açlıktır.
Sorduğum sorular neye yarar

Toprak ile taştan ibaret
bu ölüm hiyerarşisinde
Zır! Zır! Zır!
Pek de ziyafet denmez buna.
Zil çalan karnımın verdiği acı bu yalnızca.

Dönün, ey açlıklarım!
Bir kez olsun kesin bir karar ver.
Çürüyor burada beyinler
Siyah muzlar misali.
Kalplerse olmuş dümdüz yemek tabakları gibi.

Anne, Anne,
Eşeğinin sırtına bin kaç,
Bu mahzun otelden,
Binip git tüylü bir hayvana,
Gerisin geri dört nala
Bastır kalçanı hayvanın sırtına,
Aksak temposuna uydur kendini.
Kaç git
Sevdiğin eski yollardan!
Herkes kendi ağzına hitap ederek konuşur burada.
Zaten delilik de bu demektir aslında.

İlk Anırma'yı duymak, onun aksak temposuyla hareket etmek, savunma sistemlerinizden sıyrılmak, Janov'un "gerçekdışı sistem" diye tabir ettiği şeyden kurtulmak tehlikeli iştir: Günümüzde savunmasız olmak demek, budala, kaybeden, gülünesi bir mahluk olmak, bir eşek, bir Gribouille olmak demektir. Belki biz de gülüp geçebilir, canıgönülünden yüksek sesle anırabilir ve tıpkı Prens Mişkin gibi, iyi huylu olabiliriz. Ben de şu anda kendi meşrebimce anırıyor, bana neler olduğunu, prensin zaten idrak ettiği, Anne Sexton'ın da idrak etmeye çok yaklaştığı şeyi idrak ediyorum: Bir eşeğe sarılırsak, onun varlığının içine girersek, akıllı olmakla uğraşmayız, kendimizi, dünyanın bize dayattığı benliği unuturuz. Açlığımızı giderir, bir eşeğin sıcaklığını hisseder, masumiyetine erişiriz; savunma sistemlerimizin yerle bir olduğunu görür, yeniden saf mahluklar haline geliriz. Ne ki eşek sırtında kaçmak demek, tatile ya da yürüyüşe çıkmak demek değildir sadece. Ömür boyu, hatta sonsuza dek anırmak demektir. Her şeyi yuvaya geri getirmek demektir, her gün anırmak demektir, ki en önemlisi de budur.

O koca eŖeğin anırmaları ve Gribouille'in ona verdiği cevap, her Ŗeyi yuvaya geri getirmekle doğru Ŗeyi yaptığıma ikna etti beni. Evet, eve yanımda Gribouille ile döneceğim; en azından bir süreliğine, geri verene kadar onu gündelik hayatıma sokacağım. Küçük Le Pouget'de, tepede yer alan Eccles Sokağı'ndaki yuvamıza, adeta hayali Ithaka'mıza dönmemize az kaldı. Jax'a iyice yaklaŖtık, daracık asfalt bir yolda ilerliyoruz. Boyunlarında çıngırak, çenelerinde sakal, parlak tüylü kahverengi keçilerle dolu küçük bir çayırılıktan geçiyoruz. Bak Gribouille, görüyor musun, ileride, ufukta, değirmenler var; gerçekten görebiliyoruz onları, varmak istediğimiz noktaya doğru çekiyorlar bizi adeta. Batı rüzgârında sallanan acayip deniz fenerlerine benziyorlar. İŖte dünya orada, dostum, sanki elimizin altında. Jax'taki köy kilisesinin koni biçiminde bir çan kulesi var ve hemen yanında da bir yaban domuzu. Evet, evet, yaban domuzu var; gerçeğe uygun boyutlarda ahŖaptan yapılmıŖ bir domuz. Sigara içmeyen, sağlıklı sabit bir hayvan; biz geçerken yol kenarından bizi selamlıyor. Onu arkamızda bırakıyor, bayır aŖađı ilerleyerek vadiye iniyoruz.

Ne tuhaf, her Ŗey artık berrak, daha belirgin görünüyor; her Ŗey hızlanıyor, gerçekten de çok hızlı olup bitiyor. İlerliyoruz. Gribouille ile ben hiçbir güç harcamaksızın bayır aŖađı kayıyoruz; sanki bacaklarımız ve ayaklarımız yere deđmiyormuŖçasına, hiçbir ağırlığımız yokmuŖ gibi müthiŖ bir zarafetle, manzaranın uzaklıkları ortadan kaldırarak bizi uzaklığın yakınlığına sokmasını seyrediyoruz. Süzülüyoruz, bir eŖekle beraber yamaç paraŖütü yapıyoruz adeta. Yoksa otostop çektim de yamaç paraŖütü yapan bir eŖeğin yanında mı gidiyorum? Bulutların arasında yüzüyoruz sanki, yerin üzerinde hızla uçuyoruz; tüfekte vurulmayı bekleyen iki koca albatros gibiyiz. Bir keŖiŖin eŖeğinin belli belirsiz dıŖ hatları çarpıyor gözüme. Belki de gördüğüm eŖek Gribouille, keŖiŖ de benimdir, kim bilir. Gribouille ile ben, Tang Hanedanı döneminde yaŖayan Taocu mistik Chang Kuo ile her gün yüzlerce kilometre yol tepen parlak tüylü, sihirli eŖeđine benziyoruz. Kuo ile eŖeđi Ŗu hafif esintinin içinde bir yerlerdeler sanki, ya da içimizdeler, bir Ŗekilde içimizde yaŖıyorlar.

Çin inanıŖlarına göre, Kuo ömrü uzatmanın sırrına ermiŖ. EŖeğinin sırtına ters oturur, elinde bambudan bir müzik aleti taŖırmıŖ. Kuo durduğunda eŖeđi kâğıt halini alırmıŖ. Böylece Kuo onu katlayıp bir kutuya koyarmıŖ. EŖeđine tekrar binmek istediğindeyse, origami usulüyle katladığı kâğıdı biraz ıslatır yeniden eŖek haline getirirmıŖ. Sonra tekrar yola koyulurlarmıŖ. Diğer eŖek-insan çiftleri gibi, Kuo ve eŖeđi de birbirinden hiç ayrılmazmıŖ. Aslında Kuo ile eŖeđi arasında öyle sıkı bir bağ vardır ki Kuo yanında eŖeđi yokken resmedildiği zaman bile, Kuo'nun elindeki müzik aletinin ucunda parlayan kıvrım kıvrım bir duman kümesi olarak minyatür bir eŖek imgesi görülebilir. Bütün hayatın kaynağı olan o kadim duman hep oradadır.

Gribouille'in kadim dumanı da hep benim yanımda. Onun beni rahatlatan sıcaklığını, hayat enerjisini her daim hissediyor, tüyelerinin kuvvetini duyumsuyorum. YavaŖ yavaŖ yaklaŖıyoruz. Lavoûte-Chilhac'taki kısmen yıkık keŖiŖhaneyi görebiliyorum. 1045'te inŖa edilmiŖ, Gotik tonozlu, evvelce manastır olarak kullanılmıŖ bir yapı bu. Hemen yanı baŖında Allier Nehri var; yavaŖ yavaŖ kıvrıla kıvrıla kuzeye doğru akıyor. Eskiden içinde sürüyle kocaman somon balıkları yüzermiŖ. İŖte

köy, keşişhane, Allier Nehri, hepsi orada, aşağıda, bir tek somonlar yok. Birdenbire ayaklarımız yere değiyor gene, ilahi dünyevi çağrışı duyuyoruz yeniden ve keşişhanenin karşısında bulunan ortaçağdan kalma dar köprüden aheste aheste geçerken buluyoruz kendimizi. Köprü yukarı doğru kavis çiziyor, biz de Allier'in üzerinde köprünün kavisiyle bir iniyor bir çıkıyoruz. Bir elim Gribouille'in başının üzerinde, ne olup bittiğini, nereye gittiğimizi biliyor sanki. Oradan gelip geçen birkaç kişi beni tanıyor ve selam veriyor. Karşılık veriyorum onlara. Artık yuvaya döndüğümü düşünüyorum. Gezgin yıllar sonra yuvaya dönüyor; sanki yıllar geçmiş gibi.

Café de la Tour'u ve Le Prieuré otelini ve restoranını geçiyor, balıkçı kahvesi ile postaneyi arkamızda bırakıyor ve Allier Nehri'nin sağ kıyısı boyunca, oyun bahçelerinin yanından yürüyoruz. Nehir kıyısında olmayan tarafta ince uzun binalar sıralanıyor; bu binaların arkasına yöneliyor, bir arka sokağa saparak, iki yanında evlerin sıralandığı dar bir ortaçağ geçidinde ilerliyoruz. Bu evlerin bir kısmı metruk halde, pek çoğu da satılık; pencelerinin önünde güzel çiçekleri olan, posta kutularına halen mektup ulaşan bakımlı ve temiz çok az ev var. Lavoûte-Chilhac'ı arkamızda bırakıyor, kıvrıla kıvrıla giden dar bir patikaya sapıyor, iki tarafında tarlalar olan uzun bir yoldan bayır aşağı iniyor, kırların içinde gene yavaş yavaş ilerlemeye başlıyoruz. Dıgıdık dıgıdık gidiyor, Allier Nehri'nin batımıza alarak son tura giriyoruz. Sonra aramızda bir eşeğin yaşaması temennisi beliriveriyor: Yuvaya, aileye bir eşek getirmenin ne anlama geldiğini düşünmeye başlıyorum birden. İleride, hemen önümde, tepeyi taçlandıran bir grup taş ev, küçük bir köy çarpıyor gözüme. Benim evim orada işte. Yolculuğun sonuna geldiğimi biliyorum artık.

Aile içinde eşeklerin nasıl tedavi edici özellikleri olduğu, nasıl karşılıksız sevgi gösterdikleri, bilhassa sevgiye susamış çocuklar için nasıl da bir şefkat kaynağı olabileceği konusunda pek çok şey okudum; keza nasıl da etrafındakileri sakinleştiren, çocukların dikkatlerini toplamasına yardım eden, mutsuz aileler içinde yeniden uyum yaratan uzun kulaklı öğretmenler oldukları konusunda da çok şey okudum. Hatta evde, üstelik gerçek anlamda bir evde, bir huzurevinde bir eşeğin, adeta vazifesini yerine getirircesine, yaşlılar üzerinde nasıl da büyük bir etki bıraktığını kendi gözlerimle gördüm. İnsanın yüreğine dokunan müthiş bir deneyimdi o, hâlâ hatırlarım. Gümüşü bir ay geliyor gözümün önüne; Buda'nın bütün huzurunu taşıyan Lulu adında küçük bir eşek geliyor: Eşeklere özgü huzuru, dinginliği temsil eden bir aziz edasıyla orada duruyor; halıya dökmesin diye tüyleri boydan boya kıpkıscık kesilmiş. Sadece başının üzerinde bir tutam yeke bırakılmış, okşanmak üzere güzelce hazırlanmış. Başaklarla süslü siyah deriden yularıyla Lulu o güne dek gördüğüm en zarif eşeklerden biri. Lulu'yu okşamamak elde değil: Adeta dokunulmak için yaratılmış bir hayvan; sabır dolu, sıcacık bir sükûnet âlemi.

Yaşlı insanlarla dolu bir odada ilgi odağı Lulu. Belki de şuna hiç şaşmamak gerek: İnsanlarla dolu pirüpak bir ortamda bulunan bir eşek hakikaten ilginç, hatta kimileri için şoke edici bir görüntü. Kimileriye şaşkın şaşkın gülümsüyor; gözlerine inanamıyorlar, önce gülüyor, sonra birden ağlamaya başlıyorlar, yanaklarından sevinç göz yaşları süzülüyor. Ortam duygu yüklü. Herkes bir sebeple duygulanmış, bir eşekten ötürü duygulanmış. Ama bu şeyin tam olarak ne olduğunu söylemek zor. Ne olursa olsun, insanın kolay kolay unutamayacağı, görmeye değer bir sahne. Elbette Lulu mütevazî bir tavırla hiçbir şeyi mesele etmiyor. Sidmouth ile Lyme Regis'in ortasında yer alan Seaton'daki Swallowcliffe Huzurevi'nde Lulu'nun etrafında toplanmışız. Proje müdürü Jan Aherne'in titiz gözetimi altında, Sidmouth Eşek Barınağı'na bağlı Okul Eğitim ve Terapi Birimi'nin gerçekleştirdiği aylık ziyaretlerden birindeyiz. Aherne, olur a icap ederse diye, Lulu'nun arka tarafına konmak üzere elinde plastik bir kova tutuyor. Tropikal palmiye ağaçları arasında, sarp kayalıklara bakan bir huzurevi burası. İnsanın son günlerini geçirmesi için fena bir yer değil doğrusu.

Jan gülererek plastik kovayı izah ediyor bana. O ana dek kullanılması hiç icap etmemiş bir önlemmiş o kova: “Lulu kibar bir eşek. Oturma odasının ortasında o işin yapılmayacağını biliyor. Kulağa komik geliyor, ama tuvalete gitmesi gerektiğinde size haber veriyor. Huysuzlanıyor, kuyruğunu hızlı hızlı sallıyor. Siz de onun ne demek istediğini hemen anlıyorsunuz.” Lulu sakin olmakla kalmıyor; aynı zamanda müthiş zeki, üstelik tuvalet eğitimi de almış, ayrıca yol yordam da biliyor. Swallowcliffe'in seksen küsur yaşlarındaki sakinlerinden Ria “Şu güzelliğe bakın,” diyor, Lulu'nun yelelerini okşayarak ve sanki torunuyla konuşurcasına eşekle konuşarak. “Ne güzel, değil mi.”

Lulu'nun en çok hangi yönünü sevdiğini soruyorum Ria'ya. Biraz düşündükten sonra cevap veriyor: “Çok sakin... gerçekten de çok sakin, öyle değil mi.” Lulu, yüz yaşını devirmiş birkaç kişinin de bulunduğu bir odada dolaşiyor. Yaşlılar, ilgi odağı olan eşeği okşuyor ve sakinleştirici ilaçlar kadar etkili olan koyu gözlerine bakıyorlar. Odaya birden canlılık geliyor ve insanlar bir süreliğine de olsa

televizyonu unutuyorlar. “Lulu onların gündelik hayatlarına neşe katıyor,” diyor Jan bana göz kırparak. “Nereye gidersek gidelim, hep böyle. Lulu geldi mi insanlar sohbet etmeye başlıyor. Herkesin keyfi yerine geliyor.”

* * *

Eşek Barınağı'nın terapi birimi, Lulu için özel tasarlanmış mavi kamyonetiyle (taşıma sırasında Lulu'ya göz kulak olmak için bir de kamera sistemi konmuş), haftanın beş günü ve günde iki üç kez bütün Devon'ı dolaşarak okulları, huzurevlerini, düşkünler evlerini ve rehabilitasyon merkezlerini ziyaret ediyor. “Özel bakıma muhtaç yatalak çocuklar, yıllardır hiç dışarı çıkmamış çocuklar, eşeği görünce birdenbire konuşmaya ve heveslenerek sevgi göstermeye başlıyorlar,” diyor Jan. “Yerlerinden hiç kalkmayan yaşlılar, Lulu gelince oturdukları yerden kalkıyor, hatta odalarından çıkıyorlar. Bu tür şeylere her seferinde şahit oldum; insanın çok hoşuna gidiyor. İnsanların gülümsediğini görmek müthiş bir şey, üstelik Lulu da seviyor bunu, üzerine titrenilmesinden hoşlanıyor.” “Eşeklerin insanlar üzerinde harika etkileri olabiliyor. Ayrıca huzurevine gelen bir eşek sadece orada kalan yaşlıların değil, çalışan personelin de hoşuna gidiyor.”

Yolun hemen ağağında, beş dakikalık mesafedeki Dove Court huzurevinde buna bizzat şahit oluyoruz. Lulu içeri girer girmez herkes heyecanlanıyor. Özel bir odaya sokuluyor Lulu. Bu odada bir başka seksenlik, Tony yatağında öylece otururken, Lulu'yu görünce kendisine yaklaşmasını istiyor. “Şuna bak hele,” diyor Tony, “şu güzelim kıza bak.” Tony bir kutu naneli çikolata açarak Lulu'ya bir tane uzatıyor. “Gel kızım, hadi ye...” Lulu teklifi seve seve kabul ediyor, üstelik de Tony'nin elinden çikolatayı kibarca, özenle nasıl alacağını biliyor. Jan kaşlarını çatarak başka eşekler karşısında insanın dikkatli olmasını, zira onlara yiyecek bir şeyler uzattığınızda istemeden de olsa elinizi ısırabileceklerini söylüyor. Tony bir çikolata daha veriyor. Lulu yalayıp yutuyor; sonra bir çikolata daha, ardından bir tane daha... Lulu'nun keyfi yerinde: Biraz haylazlık yaptığının, kendisine kıyak geçildiğinin farkında; kendisine gösterilen ilginin tadını çıkarıyor, kulaklarını sallayarak adeta pis pis sırıtıyor. Ona iyice yaklaştığınızda çikolata kokan nefesini duyuyorsunuz. Dudaklarını yalıyor, burun deliklerini koca koca açıyor.

Derken Tony eşeklerle ve İkinci Dünya Savaşı'nda İtalya'da çarpıştığı günlerle ilgili anılarını anlatmaya başlıyor... Jan, eşeklerin her zaman “insanların hatıralarını canlandırdığını” fısıldıyor kulağıma; hep bir hikâyeye getiriyorlar insanın aklına. Eşeklerin dokunma duyusu uyandırmasının yanı sıra hatıraları canlandırdığını da görmek müthiş bir şey. “Eşeklerin inanılmaz bir tedavi edici gücü vardır, üstelik bu kanıtlanmıştır da,” diyor Jan. Eşekler iletişime ve dokunma yoluyla etkileşime teşvik eden hayvanlardır. Hiçbir önyargıları yoktur ve duyguların açığa vurulmasını sağlarlar. Lulu gibi nazik ve sakin eşekler, yaşlılara canlılık katar. “Eşekler biz gittikten sonra da sohbet konusu olurlar,” diyor Jan. “Ayrıca çocukların canlı mahluklar hakkında bir şeyler öğrenmesine yardımcı olurlar, bilim ve doğa tarihi öğrenimine dokunsal bir boyut katarlar. Eşekle beraber yaptığımız okul ziyaretleri hem öğrencilerden hem de öğretmenlerden müthiş ilgi görüyor.”

Gene o gün akşamüzeri Eşek Barınağı'nda Jan'ın ofisinde, az önce şahit olduğumuz şeyi konuşuyoruz: Hayvan Destekli Terapi, yani kısaca HDT. Artık resmen tanınan bir tıp branşı olan HDT insanların gerek sosyal gerekse psikolojik refahını yükseltmekte hayvanların kullanılmasının değerini vurgulayan bir alan. 1929'da yapılan bir deneyde bir insanın okşadığı bir köpeğin kan basıncının düştüğü görülmüş; elli yıl sonraysa köpeği okşayan insanın da kan basıncının düştüğü bulunmuş. İnsanlar hayvanlarla etkileşime girdiği zaman, kan basıncında, plazma kolesterolünde, anksiyete ve stres seviyelerinde değişimler görülüyor, bunlar iyi seviyelere iniyor. *Journal of Nervous and Mental Disease*'de yayımlanan 1991 tarihli bir çalışmaya göre: "Hayvanlar insanın dikkatini yönelteceği hoş bir ilgi odağı sağlayarak, güvenlik hissi yaratarak ve bir temas konforu kaynağı oluşturarak anksiyete seviyesini azaltır ve sempatik sinir sistemini uyarırlar."

"Temas konforu" kavramı, bir eşekle etkileşime girmenin verdiği mutluluğu, son derece yumuşak ve uysal, son derece nazik ve güvenilir bir hayvanın sıcacık başını okşamanın verdiği zevki ve rahatlığı kısmen de olsa tanımamıza yardımcı olur. Bir hayvan beslediğinizde ve okşadığınızda biz insanlara bir şeyler olur; bu durum bizler hakkında da, bizim sevilme ihtiyacımız, hayatta kalmamızı ve duygusal varlıklar olduğumuzu anlamamızı kolaylaştıran dokunma ihtiyacımız hakkında da pek çok şey söyler. Temas konforuna, direkt temasa, "ten açlığı"na duyulan bu güçlü istek tıbbi olarak tanınmış ve bilimsel olarak ölçülmüştür. Yumuşak bir hayvana dokunmak, onun sakin dostluğunu hissetmek biz insanların nörotransmitterlerine etki ediyor, beyindeki alıcıların hassasiyetini artırıyor ve böylece duygusal hayatımızı olumlu yönde etkiliyor. Selametimizi artırarak bir boşluğun, psikolojik bir boşluğun dolduğunu hissetmemizi sağlıyor.

Journal of the American Psychiatric Association'da yayımlanan 1998 tarihli bir başka çalışmada, "hastaneye yatırılmış psikiyatri hastalarının anksiyete seviyeleri üzerinde HDT'nin etkileri" irdelenmiş. Makaleye göre "psikotik bozukluklar, duygudurum bozuklukları ya da başka türlü bozukluklar yaşayan hastalara uygulanan hayvan destekli terapiler sonucunda, hastaların anksiyete seviyesinde kayda değer azalmalar gözlenmiş." Bir odada serbestçe dolaşan bir köpekle etkileşime dayalı grup terapileri düzenlenmiş ve bir terapistin teşvikiyle hastalar kendi hayvanları ya da köpekler ve başka hayvanlar hakkında düşüncelerini ortaya dökmüş.

Uzun süredir içine kapanık olan psikiyatri hastalarının olumlu gelişmeler gösterdiği, gülümsediği, sarıldığı ve konuştuğu da belirtiliyor. Görüldüğü kadarıyla, psikotik bozukluğu olan hastaların anksiyete seviyelerindeki düşüşler, rekreasyon terapisine kıyasla hayvan destekli terapide iki kat fazla. Çalışmada ulaşılan sonuç şu: "Geleneksel terapilerle kıyaslandığında, hayvan destekli terapi, psikotik rahatsızlığı bulunan hastalara daha az talepte bulunan bir etkileşim olanağı sunar. Belki de köpekli terapi, hastaneye yatırarak yapılan terapilerde bulunmayan bir güvenlik ve rahatlama duygusu sağlıyordur. Ayrıca köpek anksiyete yaratan durumlarda tehlikesiz bir oyalanma imkânı sunuyor olabilir. Belki de hastaların anksiyetesini düşüren şey köpeğe dokunmaktır."

Çığır açıcı Hayvan Destekli Terapi'nin geçmişi 1960'ların başlarına kadar uzanır. O tarihte New York'lu çocuk psikoterapisti Boris Levinson *Mental Hygiene* dergisinde ilginç bir başlık taşıyan bir yazı yazar: “‘Yardımcı Terapist’ olarak Köpek”. Benim gibi sıradan okurların bile kolayca anlayabileceği şekilde, kendi köpeği Jingles hakkındaki birebir tecrübelerini aktararak geleneksel terapi anlayışına kafa tuttuğunun pekâlâ farkındaydı Levinson. Onun ayrıksılığında, üslubunda çığır açan müthiş etkileyici bir şeyler vardı ve psikoterapi mesleğinde epey bir hareketlenmeye yol açmıştı. Levinson'ın yazdıklarını okuyunca, Lulu ya da kırmızı yularlı Gribouille'in, Sanço'nun karakaçanı ya da Platero'nun, ya da etrafındakilere inayet getiren Balthazar'ın, çıktığım şu aydınlantıcı yolculukta aynı zamanda nasıl da “yardımcı terapistler” olabileceğini düşünmüştüm.

Levinson'ın köpeği Jingle sadık ve sevgi dolu bir hayvandır; binlerce dolar verip tıp okullarında eğitim almaya hiç ihtiyaç duymamış olan Jingles kendisi farkında olmasa da aslında terapisttir. 1960'larda bir gün Jingles, Levinson'ın ofisinde sahibinin ayağının dibinde kıvrılmış yatmaktadır. Levinson bir şeyler yazmakla meşguldür ve uzun süredir ilgilendiği bayağı sorunlu bir hasta olan sekiz yaşında içine kapanık bir çocuğu bekliyordur. Hasta ile anne babası erken -sözleşilen vakitten tam bir saat önce- gelir. Bir anda Jingles çocuğa doğru koşup onu yalamaya başlar. “Beni esas şaşırtan şey,” diye yazar Levinson, “çocuğun hiçbir korku emaresi göstermemesiydi; hatta tam tersine köpeğe sarılıp onu okşamaya başladı.”

Anne baba, çocuğu ile köpeği ayırmak ister. Levinson eliyle çocuğu rahat bırakmalarını söyler. Bir süre sonra çocuk köpek hakkında sorular sormaya başlar ve Jingles ile oynamaya devam eder. Sonraki seanslarda çocuk Jingles ile oynar. “Yavaş yavaş,” der Levinson, “köpek kısmen bana da sevgi göstermeye başlayınca ben de oyunlara dahil olmaya başlamıştım. Yavaş yavaş aramızda iyi bir ilişki kuruldu ve sonunda küçük çocuk iyileşti.” “Eğer o sabah köpek ofisimde olmasaydı, çocuğun ne tür davranışlarda bulunabileceğini hiçbirimiz bilemeyiz,” der Levinson.

O günden sonra, Jingles belli çocuk hastaların tedavisinde kullanılır ve böylece yeni bir yaklaşımın temelleri atılmış olur. Levinson'a göre, bir köpek çocukla kurulan ilişkide çeşitli roller üstlenebilir: Arkadaş, köle, âşık, sırdaş, günah keçisi, ayna ve savunmacı gibi rollere girebilir. Bir çocuk “güvenle” sevmeye, sevileni kaybetme, gözden düşme korkusu yaşamaksızın sevmeye ihtiyacı duyduğunda, köpek bu ihtiyacı karşılayabilir. “Çocuk önyargısız, şefkat dolu, sıcak ve yakın bir ilişki istediğinde köpek bunu sağlayabilir. Çocuk bağırdığı zaman köpek ‘karşılık veremez’. Sahibinin hiçbir kusur işlemeyeceğine inanan sadık bir köpek, bir insana kıyasla, çocuğa her anlamda daha çok kucak açabilir.” Şu sonuca varır Levinson: “Yazarın naçizane görüşü şudur ki çocukların ister insanlar ister hayvanlar tarafından sevilme ve şefkat ihtiyacını daha iyi anlayabilirsek, onların daha hızlı iyileşmelerini sağlayabiliriz.”

Tabii, söz konusu sevilme, sarılma ihtiyacının sırf çocuklara mı mahsus olduğunu sorabiliriz. Belki yetişkinler de böyle bir ihtiyaç duyuyordur, belki bu ihtiyaç bastırılmıştır, daha huzursuz edici faaliyetlere, rahatsız edici nevrozlara dönüştürülüp yüceltilmiştir. Belki de bir hayvan, mesela insanın istediği gibi sarılabileceği, karşılığında hiçbir önyargı görmeksizin derdini anlatabileceği bir eşek, sağlıklı bir yetişkinlik için, olgunlaşmış duygusal hayatlarımız için çok önemlidir, kim bilir? “Belki

ileride,” der Levinson, “hayvanlara ve onların insanlar için taşıdığı anlama dair kavrayışımız o kadar gelişecek ki her bir duygudurumu bozukluğu için hastalara farklı bir hayvan önerebileceğiz. Öyle görünüyor ki kişinin seçtiği hayvan aynı zamanda onun kişiliğini de yansıtır.” İnsan düşünmeden edemiyor: Anne Sexton, Lulu’nun yapacağı bir ziyaretten, Gribouille ile yapacağı bir yolculuktan, yani Gribouille Destekli Terapi’den ne kadar çok fayda görebilirdi; kendisinin hep hasretini çektiği ve hakkında itiraf kabilinden bir şiir yazdığı o yardımcı terapist tüylü hayvandan ne kadar çok yarar sağlabilirdi aslında. İşte o zaman Sexton eşeğin sırtına sıkı sıkı oturmuş bir halde, iyileşmiş olur ve içine tıklandığı New England “tumarhane”sinden kurtulmuş olurdu.

Sexton’ın aksine, Prens Mişkin duygusal özgürlüğüne, ilk çıplığına, Hayvan Destekli Terapi’sine bir eşek görünce kavuşmuş ve olgunlaşmaya giden zorlu yolda bir süre ilerlemişti. Yardımcı terapistiyle, yani eşekle İsviçre’deki bir pazaryerinde karşılaşmış ve yaşadığı tecrübeyi sayfa üzerinde bizlerle paylaşmıştı. İşini layıkıyla yapan bir başka gizli yardımcı terapist, bir başka sırdaş olan karakaçanın dünyevi hikmeti sayesinde, Sanço Panza, hayatın anlamı ve egosunun sınırları belirsiz insanın budalalığı hakkında, Don Kişot’tan öğrendiği kadar şey öğrenmişti. Toplumun büyütüp gözümüzün içine soktuğu, hepimizi iştirak etmeye zorladığı bir budalalık bu. Sanço gibi, çoğumuz bu budalalığa saplanıyor ve sonu deliliğe varan yola itiliyoruz. Şan şöhret, servet arzusuyla yanıp tutuşmayan, şu ya da bu adanın sahibi olmayı aklından geçirmemiş kimse var mı aramızda?

Hâlâ bayır yukarı kıvrıla kıvrıla ilerliyoruz. Eve geldik sayılır. Yolun kıvrıldığı yerde ilerlerken, yol önce birden dikleşiyor, sonra gene dümdüz uzanıyor. Evler gitgide yakınlaşıyor, Gribouille; hedefimize vardığımızı ilan eden mavi-beyaz işaret levhası, yol kenarında, tepeden aşağılara kadar inmiş gümrak ısırganotlarının yanında duran o eski levha görülüyor neredeyse. Sağ yanda saman balyalarıyla dolu kocaman bir baraka, hemen yanında da viran bir ev görülüyor. Evin çatısı çökük, arka duvarı yıkık. İçeride yağmur çamur yemiş eski mi eski bir yatak var; gardroplar, masalar, dikiş makineleri... hepsi sanki eski oyuncak bir evden fırlamış gibi duruyor, ama tümü gerçek ölçeğinde. Bilmem, söylememe gerek var mı, ama buradaki her şey fakirliği, hamlığı, insanların hayatının da çöktüğünü, burasının hem ölü hem de yaşayan bir yer olduğunu, sadece göze güzel görünenin kaale alındığı vitrin gibi bir yer olmadığını... hatırlatıyor bana.

* * *

Zenginlerin dünyasıyla ters düşmeden hemen önce dile getirdiği en güzel mesellerinden birinde, “Yaşadığımız şu dünyada zenginlerin budalalığı sağduyunun yerini alır,” der Sanço. “Yakında vali olarak işe başlayacağım; para kazanacağım için çok heyecanlıyım; yeni valilerin hepsinde aynı heyecan olurmuş” diye yazar karısı Teresa’ya. Gezgin şövalyelerin, yardımcılarını bir yerdeki küçük bir krallığın valisi yapmayı vaat ettiği eski bir geleneği izlemektedir Sanço. Ama Sanço örneğinde, Düşes şaka olsun diye, üstelik Don Kişot’un zararına olacak şekilde, köylü yardımcıyı derhal ada valisi yapar. “Onları iyi yönetmemi ayrıca söylemenize gerek yok, ben zaten kendiliğimden merhametliyimdir; yoksullara acırım,” der Sanço, Düşes’in sorularına cevaben. Ayrıca görünüşe de aldanmamak gerekir, diye ekler, zira çoğu zaman “adamın çuluna bakılmaz, ne kadar içtiğine bakılır.”

Düşes, Sanço’nun safdilliğini görünce güler; bu naif hikmetin kinik siyaset ve iktisat sahnesinde hüsrana uğrayacağına gayet farkındadır. Adanın yönetimini Sanço’ya bırakır. Sanço da Düşes’in ellerini öper ve “gözünün bebeği olan karakaçanına iyi bakılmasını” rica eder. Düşes, “karakaçan” ile neyi kastettiğini sorunca, “Eşeğim,” der Sanço, “eşek dememek için karakaçan derim kendisine.” “Vali olunca onu da yanınızda götürün Sanço” der Düşes, “orada istediğiniz gibi bakar, hatta emekliye ayırırsınız.” Ne ki Sanço zatalilerinin yaptığı işin çok da kayda değer bir iş olmadığını hatırlatarak şöyle der: Zira ne de olsa “ben valinin yanında giden bir değil, birkaç eşek gördüm bugüne kadar; benim de yanımda eşeğimi götürmem değişik bir şey olmaz.”

Sanço görevine başlar başlamaz, her tür oyuna ve hilekârlığa maruz kalır: Düşesin maiyetindeki şarlatan bir hekim, “Sanço’nun midesine zarar verebilecek” her tür şeyi ona meneder. Böylece insanı susatan baharatlı yiyecekler menüden çıkarılır. Ayrıca çok içki içmenin insanın normal düşünme yetisini bozduğunu söyler hekim. Şurada kızaran, iyice terbiye edilmiş lezzetli keklikler sağlığa zararlı değildir herhalde, der Sanço. “Her türlü tokluk kötüdür, ama keklik tokluğu en kötüsüdür,” diye dayatır hekim. “Bence” diye sürdürür sözlerini, “zat-ı âliniz şu tavşan yahnisinden yemeseniz iyi olur, hazmı zor bir yemektir. Şu dana eti, baharatla kavrulmuş olmasaydı, tadılabilirdi; ama gerek yok.”

Peki ya şuradaki etli türlü iyi midir, diye sorar vali Sanço. Türlüler üniversite hocalarının olsun, çiftçi düğünlerinde yensin, vali sofralarından eksik olsun, der hekim!

Bu arada, karnı zil çalan Sanço'nun, huzuruna çıkıp çeşitli taleplerde bulunan hilebazlara kulak vermesi gerekiyordu: Kimisi para, kimisi evlilik meselelerini ve ev içindeki kavgaları çözmesini ister. Bütün bunlar gene Düşes'in icraatıdır; amaç da zavallı Sanço'yu küçük düşürmek, onun şu dünyadaki aciziyetini ortaya dökmektir. İşin ironik yanı, komik duruma düşmek şöyle dursun, Sanço zekice yargılarda bulunur, halkın hoşuna giden cüretkâr yasalar çıkarır; kahyaların yanı sıra tabiiyetindeki herkes "Büyük Vali Sanço Panza'nın Yasaları" karşısında büyülenir. Bu güzel haber Don Kişot'un kulağına da gider: "Duyduğuma göre valiliğin insanlığını ortaya koyuyormuş, insanlığınsa hayvanlığını; o kadar mütevazî davranıyormuşsun," diye yazar eski yardımcısına. Gene de, Sanço ortalıkta casusların, katillerin ve düzenbazların dolaştığı, insanların onu zehirleyip adayı ele geçirmek istedikleri konusunda uyarılır. Sonra, valiliğinin yedinci gecesinde, "ne yemeğe ne şaraba doymuş, yargılamaktan, fikir belirtmekten, kanunlar, kararnameler çıkarmaktan bunalmış halde" iken Düşüş, daha doğrusu Aydınlanma anı gelir.

Canhıraş öten borazan sesleri arasında yardımcıları Sanço'yu uyandırıp düşmanın adayı istila ettiği haberini verir. "Silah başına sayın vali, silah başına!" Bütün bunlar uydurmacadır elbette, gene Düşes'in icraatı olan bir eşek şakasıdır ve Sanço dışında herkes bu durumdan haberdardır. Sanço'ya giydirilen zırh üzerine öyle oturur ki tek bir adım bile atamaz; yere devrilir ve bir daha da kalkamaz; sanki koca bir kaplumbağaymış gibi, herkes başına toplanır, düzenbazlar onu aşağılar. "Tanrı razı olsa da şu ada elden tamamen gitse, ben de ölsem veya şu beladan kurtulsam!"

Derken tam o anda birisi çıkıp şunu duyurur: "Zafer, zafer! Düşman yenildi, kaçıyor! Haydi sayın vali, ayağa kalkın, gelin zafer sevincini paylaşın." Sanço kederli bir sesle kendisini yerden kaldırmalarını ister. Etrafındakilerin yardımıyla ayağa kalkar. Yara bere içindeki Sanço zırhı çıkarıp terini silmelerini ve şarap vermelerini ister. Yaşadığı panikten dolayı bayılır. "Oyunu oynayanlar, işi bu kadar ileriye götürdüklerine artık pişmandılar, ama Sanço kendine gelince, bayılmasının verdiği üzüntü hafifledi." Sanço saati sorar; şafağın sökmek üzere olduğunu söylerler. Sanço susar ve "başka bir şey söylemeden giyinmeye başlar; derin bir sessizliğe gömülmüştür. Hepsi onu seyrediyor, böyle aceleyle giyinmesinin sonu nereye varacak diye bekliyorlardır."

Sonra, pürdikkat kıyafetlerini giyen (ve yaralarından dolayı hızlı yürüyemeyen) Sanço, peşinde bir sürü insan, karakaçanının onu beklediği ahıra gider ve böylece Don Kişot'un en dokunaklı sahnelerinden biri yaşanır (gerçi pek de hakkı teslim edilmiş bir sahne değildir bu). Sanço, karakaçanına doğru ilerler ve bir süreliğine terk ettiği eski sadık dostunun yanına varınca ona büyük bir sevgiyle sarılır "ve alınca bir barış öpücüğü kondurur ve gözleri dolu dolu der ki: Gel bakalım, yoldaşım, dostum benim; dert ve kader ortağım. Ben seninle yetindiğim, senin koşumlarını onarıp küçük vücudunu beslemenin dışında bir şey düşünmediğim zamanlarda, saatlerim, günlerim, yıllarım ne mutluymuştu! Ama seni bırakıp hırsın, gururun kulelerine tırmandığımda, ruhumu bin türlü sefalet, bin türlü dert, kırk bin türlü huzursuzluk kapladı."

Benim “Barış Öpücüğü” diye andığım, Sanço’nun karakaçanını öptüğü, yani içinde yaşadığımız hırgürle dolu şu çağda son derece anakronik görünen o eylemi yaptığı sahneyi ünlü Fransız illüstratör Gustave Doré 1863 tarihli bir taşbaskıda ölümsüzleştirmiştir. Cervantes’in başyapıtı için Doré’nin yaptığı Gotik üsluplu ve siyah-beyaz taşbaskıların hemen hemen tümü Don Kişot’u merkez alır. Ama “Barış Öpücüğü” gravüründe köylü Sanço ile karakaçanı yıldız mertebesine yükselmiştir. Sanço’nun yüzünde kocaman bir gözyaşı süzülmemektedir; Sanço’nun ıstırap dolu, müthiş dokunaklı yüzü öyle yanık, kırışık ve kösele gibidir ki ortasına soğandan bir burun takılmış güneş kurusu bir domates gibi durur adeta. Simsiyah, kıvrırcık saçlı Sanço’nun üzerinde hırpani bir iş elbisesi vardır. Nasırlı kaba saba elleri, karakaçanın burnunu tutarken, asık yüzünü eşeğin perçemine bastırırken olabildiğince naziktir. Karakaçanın adeta gülümseyen ağzı saman doludur ve samanlar Sanço’nun göğsüne düşmektedir. Kulakları Sanço’nun başına dayalıdır, gözleri sadece bir eşeğin gözlerinin bakabileceği gibi, yani mutlu mutlu, sakin ve efkârlı bakmaktadır. Doré eşeklerin bilgeliğini resmetmiş ve şu ana dek şahit olduğumuz en eksiksiz Hayvan Destekli Terapi imgesini, eşi benzeri asla bulunamayacak yardımcı terapist olarak eşek imgesini sunmuştur bize.

Karakaçan, Sanço’nun aklını başına getirmiş; bütün yüce değerlerin anlamsız, safdil addedildiği, gülünüp geçildiği (Sanço, Düşes’i hep güldürmüştür; onu ve eşeğini ne zaman görse kahkahayı patlatmıştır Düşes) kibirli bir dünyada, büyük bir hırsla servet peşinde koşan, gösterişe dalmış açgözlü Sanço’nun bir süreliğine de olsa terk ettiği bir saflık sembolü olup çıkmıştır. Karakaçanın yanında -daha doğrusu onun sayesinde- Sanço, tıpkı eşeğinin çok önceden gördüğü meleği yeni gören Balam gibi, ani bir idrak, bir İlk Çılgılık anı yaşar. Karakaçanı sayesinde, Sanço, Kafka’nın “Sanço Panza’nın hakikati”ni bizzat görmüştür: Yani kendi hakikatini, yanında mazbut ve huzurlu eşeğiyle sıradan, mazbut bir insan olduğu gerçeğini görmüştür. Sanço özünde hırslı bir kinik değildir kesinlikle: “Beyler, yol açın bana,” der Sanço, karakaçanına sarılıp, yola çıkmak üzere semer vurduktan sonra, “bırakın eski özgürlüğüme döneyim. Bırakın gidip eski hayatımı arayayım, bu yaşadığım ölümden dirileyim.”

“Ben vali olmak için, cezireleri, şehirleri, düşman saldırısından korumak için doğmamışım. Ben kanun yapmaktan, illeri, krallıkları savunmaktan değil, toprağı sürmekten, bellemekten, asma budayıp daldırmaktan anlarım.[...] tarhanayla karın doyurmayı, beni açlıktan öldüren münasebetsiz bir hekimin insafına kalmaya tercih ederim; özgür olup yazın bir meşenin gölgesinde yatmayı, kışın bir koyun postuyla örtünmeyi, valiliğin esareti altında, Hollanda pamuklusundan çarşaflarda yatmaya, samur kürkleri giyinmeye yeğlerim,” der Sanço ayrılırken. Nitekim çoğu insan gibi, Sanço da zorlu yollardan geçerek şunu öğrenmiştir: Şan şöhret ve servet vaadi her zaman bir aldatmaca, kendisi gibi sıradan, mazbut insanların kandırılıp düştüğü bir hiledir; bu hileyi ortaya atan, büyüten, televizyonlarda reklamını yapan, cafcaflı ilanlarla posta kutularınıza gönderense yaşadığımız çağın dükleri ve düşesleridir. Bu hilenin, yetişkin dünyasının gerçek gerçekliği, tek gerçekliği olduğu ilan edilir. Başta bu durumun farkına varamayanlar, çoğu zaman iş işten geçtikten sonra, artık barış öpücüğü fırsatını kaçırdıktan ve en acıklısı da çocuksu meraklarını yitirdikten sonra işin iç yüzünü anlarlar. Sanço efendisi hakkında bir yerde “Don Kişot’ta en ufak fesat bulamazsınız,” der. “Bir

çocuk bile, hava günlük güneşlikken gece olduğuna inandırabilir onu; kaldı ki ben de bu safdilliği nedeniyle seviyorum kendisini ve ne kadar çılgınlık yaparsa yapsın terk etmem mümkün değil.”

Aslında Sanço resmi bir görevde bulunmayı hiçbir zaman istememiş, böyle bir görevin gerektirdiği üzere dalavere çevirmeye hiçbir zaman yanaşmamıştır. Dürüstlüğü, merakı, iyi niyeti sayesinde kâğıt üzerinde büyük bir lider, iyi bir vali, hatta hayranlık uyandıran bir devlet yöneticisi olabilirdi olmasına, ama biliyoruz ki “gerçek hayatta” olsaydı ikbal basamaklarını sonuna kadar çıkmak istemezdi hiçbir zaman. Göreve meteliksiz başlamış, gene meteliksiz görevden ayrılmıştı Sanço; yani kendisinin dediğine bakılırsa, görevden ayrılan siyasetçilerin genelde yaptığı tam tersini yapmıştı. “Şimdi çekilin de bırakın beni gidip yakı yakayım,” diye bağırır Sanço. Karakaçanı için biraz arpa, kendisi için de bir parça peynirle ekmekten başka bir şey istemiyordur artık. “Beyler, yol açın bana!” Herkes onu kucaklar, “o da gözlerinde yaşlarla herkesi kucakladı; hem sözleriyle, hem de kesin ve akıllıca kararıyla herkesin hayranlığını topladı.” Böylece ayrılır eski vali Sanço; gene meteliksizdir, ama iyileşmiş, özgür bir adamdır artık; “karakaçanın üstünde, yarı neşeli, yarı hüzünlü” gider.

* * *

Yol açın, yol açın! Canımın içi Gribouille ile beraber geçip gidelim. Gerçi buralarda pek insan yok, zira yukarıda da söylediğim gibi, kimisi metruk beş on evin bulunduğu küçücük bir köy burası. Bayır yukarı giden son sert virajı dönerken ortalık her zamanki gibi sessiz sakin; işte şurada, sağ yanda, eğri duvarıyla benim ev (bütün köy sakinleri bu duvardan tanır evi) görülüyor. Kahverengi panjurları ve turuncu kiremit kaplı çatısıyla mütevazî eski bir çiftlik evi bu. Bahçe kapısından girerken, karım evin ön kapısında beliriveriyor; neşeye gülümsüyor, gözlerinden sevinç gözyaşları akıyor. Beni, Gribouille’yi, benimle beraber bir eşeği gördüğü için öyle mutlu ki. Karnında ilk çocuğumuzla, gözleri kızarmış halde yanıma gelip bana sarılıyor, öpüyor, sonra da bizim karakaçana, Gribouille’e dönerek kıvrır kıvrır perçemlerine, adeta yaşadığımız şu dünyanın musibetlerinin çaresi olan bir barış öpücüğü konduruyor. O kocaman, meraklı ve mahzun gözleriyle, sessiz sakin, ifadesiz bir yüzle öylece duruyor Gribouille. Sonra hep beraber birbirimize sarılıyoruz; Gribouille’in sıcak ekmek gibi olan yumuşacık kulakları adeta ellerimize dolanırken her nasılsa biliyorum ki varabileceğimiz en uç nokta, yaşayabileceğimiz en güzel an işte bu...

XXXVIII

Arka bahçemizde Gribouille ile beraber rüya gibi iki gün geçirdik. Sonbaharın eli kulağında olmasına rağmen, yazdan kalma bir hava vardı. Yaşadığımız vadi adeta billur gibi bir huzura, bulunmuş, belki de hiç kaybedilmemiş bir cennetin sükûnetine gömülmüştü. Hafifçe bayır aşağı uzanan çayırarda otlanan Gribouille'in etrafında altın bir hale parıldıyordu sanki. Hemen yanımızdaki çayırılıkta, komşunun inekleri meraklı meraklı dolaşüyor, misafirimize bakıyor ve onu tanıdıklarını belli ederek ara sıra mahcubane selam yolluyorlardı. Herkes birbiriyle uyum içinde kuyruk sallıyordu.

Portatif çitlerle Gribouille için geçici bir barınak yapıyorum. Çit yapmak için birtakım beyaz plastik kazıkları toprağa çakıyor ve istediğiniz büyüklükte bir alan yaratabiliyorsunuz. Buradaki arazi parçası bir eşeğin daimi barınağı olamayacak kadar küçük, ama çimler yenmek için yeterince uzun ve bol miktarda, bu da bir süreliğine yetecektir ona. Karımın gözü gibi baktığı, binbir emekle yetiştirdiği meyve-sebzeyle dolu bostana girmesini engelledim, zira Gribouille'in fırsat bulsa bunları mideye indireceğini gayet iyi biliyorum. Gribouille gittikten sonra dışkılarını, yani organik gübreleri toplayıp bir köşeye yığacağım. Böylece Gribouille sayesinde geleceğin mahsülleri -Gribouille'ye ait mahsüller- yetişecek.

Dışarıda, günlük güneşlik taraçamızda ahşap banka oturmuş, az ileride Gribouille'in burnuyla etrafı kolaçan edişini seyrediyorum. Bir eşeğin ayaklarını yere sürüyerek çıkardığı sesi dinliyorum gene; teskin edici, güven verici bildik bir ses bu. Eşeğin tatlı kokusuyla karışmış eylül toprağının hoş kokusu geliyor burnuma. Ara sıra Gribouille kafasını kaldırıp benden yana bakıyor. Hiç kıpırdamadan öylece bakıyor, sadece düşünüyor. Sonra hareket edip yeniden kendi işine d alıyor, burnuyla gene toprağı tarıyor. Üzerine vuran güneş ışığı altında tüyleri adeta göz kamaştıran bir zırh gibi parlıyor.

Oturduğum yerden, Gribouille'in arkasında uzanan vadiyi seyrediyor, Ally'ye doğru, batıya uzanan tepelere, güneye doğru alçalıp yükselen dağlara ve hemen aşağıdaki Lavoûte-Chilhac'a, yeşilli mavili, adeta yarısı yer yarısı gökle kaplı bir ekrana benzeyen şu kesintisiz manzaraya bakıyorum. Kendimi iyice zorlayıp bakarsam, yükseklerdeki bir çayırılığa gömülü gibi duran, hafif rüzgârda dönen bir değirmenin uçlarını görebiliyorum. Millet'nin, hani van Gogh'un ustası addettiği Jean-François Millet'nin bir resmini tek başına seyrediyorum sanki. 1866 ile 1868 arasında yazlarını Auvergne bölgesinde geçirmişti Millet. Bir yandan buranın şiirsel ortamını resmetmiş, diğer yandan da katı gerçekliğini, sert çalışma koşullarını, harmançıları ve meyve toplayıcılarını, hasatçıları ve ekincileri tasvir etmişti. Millet ayrıca çalışan eşekleri de merakla gözlemlemiş, adeta kâğıt üzerindeki hazineler olan minik karakalem eskizlerden yola çıkarak resimler yapmıştı. Gribouille'yi seyrederken, vaktiyle Paris'teki Orsay müzesinde gördüğüm resimlerden biri geliyor aklıma: *Trois Etudes d'âne pour le Départ pour les champs*. Millet bu resimde çeşitli açılardan, bir eşeğin kuyruğunun, kulaklarının ve arka bacaklarının farklı versiyonlarını çizmiş karakalemle ve hepsi de müthiş bir sadelikle yapılmış.

Bir tarlayı süren traktörün hafif sesini duyuyor, tarlada firdolayı dönen traktörün arkasında

yıllankavi izler bırakarak ilerleyişini seyrediyorum. Bulduğum yere kuşların nağmeleri ve kilise çanının sesi ahenkle ulaşıyor, birbirine karışarak tatlı bir öğle uykusuna davet ediyor. Tam o anda kıpkızıl bir şimşek aydınlatıyor hemen yandaki tarlayı: İneklerin arasında bir ağaçtan diğerine sıçrayan kırmızı bir sincap; arkasında mutlu mutlu duran kuyruğuyla çizgi filmlerde gördüklerimize benzeyen bir sincap. Zaferin, özgürlüğün, zincirlerden kurtulmuş kırların emaresi bir sıçrayış bu. Vaktiyle, eski yaşamımda, şu anda miskin miskin geçen şu yaşamdan çok önce yaşadığım bir yaşamda, şehir merkezine, hiçbir zaman olduğu yerde durmayan, delicesine özlediğim hengame dolu şehir merkezine giden trene binmeye can atardım. Oysa şu anda sabit durmaktan, artık hareket etmeye heveslenmemekten, aksiyon peşinde koşmamaktan, nereye gittiği meçhul bir yolun yanında gündüz düşlerine dalmaktan ne kadar da mutluyum.

Gribouille'in yanında, bütün hayatım film şeridi gibi geçti gözümün önünden. Hayatımı sorgulamak için, artık hayatımda istemediğim şeyleri arkamda bırakmak, ölüleri gömmek, yaşamaya devam etmek, her şeyi, bundan sonra olacakları, umut dolu, yaratıcı hayallerle dolu meçhul geleceğimizi kutsamak için bana bir şans, belki de beklenmedik ikinci bir şans vermişti. Gribouille ile ben hikâyelerimizi paylaştık, Marie ile Balthazar gibi hayat öykülerimizi anlattık, tıpkı Robert Bresson'un yaptığı gibi, bir eşeğin hayatı ile bir insanınkini bir araya getirdik. Çocukluğun acılarını, sevinçlerini, anlık mutluluklarını bir eşeğin gözlerinde tekrar yaşadım; sonra yitik masumiyeti, "normal" yetişkin yaşamını meydana getiren budalaca hareketleri, gündelik çılgınlıkları gördüm; en sonunda da kemale erdiğim şu yaşta, tıpkı o kırmızı sincap gibi, günışığına fırlayıp nihayet her şeyi açık açık gördüm ve yetişkin kinizmini üzerimden attım. Gribouille'in gözetiminde, yitik bir saflığa şahit oldum ve edilgin bir biçimde, kendi zihnimde yeniden kavuştum.

Arada bir, karım Gribouille'in yanına gidip bahçe hortumuyla onun su kovasını dolduruyor ve hafifçe başını okşuyor. İşte bu ilginç bir şey, çünkü karım normalde ne tür olursa olsun hayvanlara dokunmaktan nefret eder, hayvanlardan korkar ve kaçar. Ama Gribouille'in çok sevimli olduğunu, kendisini sakinleştirdiğini ve daha sabırlı olmasını sağladığını söylüyor. Ailemizde Gribouille'in mevcudiyeti sükûnet ortamı yaratıyor. Ona sadece bakmak bile sizi sakinleştiriyor, sıkıntılarınızı, henüz tamamlamadığınız işleri unutturuyor. Üstelik siz evin içindeyken, onu göremiyor, ama dışarıda dolaştığını biliyorken, her şey esrarengiz bir biçimde daha huzurlu bir havaya bürünüyor, daha ölçülü, kesin ve sakin bir hal alıyor. Her gün sergilediğimiz o çekilmez sabırsızlığın üstesinden gelmemize yardımcı oluyor; onun yanındayken, bu sabırsızlığın yıkıcı taraflarına karşı mücadele ediyor, gereksiz telaşlarımızı kontrol altına alıyor. Etkisi her yerde hissediliyor, dikkatli, mahzun gözleri her yeri izliyor. İnsan onun hikmetini içselleştiriyor; sanki görünüşte hiçbir şey olmuyormuş gibi olup bitiyor her şey.

Ama bu sakinliğin, sabrın ve huzurun arkasında zor zamanlar yaşamış, trajediye ve ıstıraplara maruz kalmış bir hayvan var. Eşekler makûs talihlerini kabullenmekten ziyade ona katlanarak yaşarlar. Tüm hayvanlar içinde en felsefi hayvan eşektir; üstelik kaderleri konusunda insanlardan bile felsefi bir tutumları vardır. İçgüdüsel bir felsefedir bu, stoacı bir kabullenıştır; çirkin, kaba, agresif bir güç değil, edilgin, hoş bir güçtür. Tabii ki onların felsefesi kitaplardan edinilmiş ya da özel

sınıflarda öğrenilmiş, akademik bir felsefe değildir: Her gün kırlarda yaşanan ve icra edilen mütevazi bir yaradılıştır. Felsefe diliyle ifade edersek, eşeklerinin ontolojik bir felsefeleri olduğunu, bu felsefenin Varlık'la, sürekli düş kurmakla, açık havada hülyalara dalmakla ilgili bir felsefe olduğunu söyleyebiliriz.

Eşekler ne zaman sevinip mutlu olacaklarını, en nefis otları ve güneşin vurduğu en sessiz çayırı, eski bir dostun sırtlarını okşayacağı yeri nasıl bulacaklarını çok iyi bilirler; keza her yanda, şu köşeyi hemen dönünce, şuradaki tepenin hemen ardında, daima elinde sopa ya da değnek bekleyen birilerinin bulunduğunu da bilirler. O yüzden gelecek, savrulan sopa ve değneklerle dolu olabilir - gelecekte bizi neyin beklediğini kimse bilemez. Ama bir yerlerde huzurlu bir çayırılık da vardır ve eşeklerin yola devam etmesinin sebebi işte budur: Tepenin aydınlık tarafında, yenecek başka otlar, çiğnenecek başka taze yapraklar vardır.

Bu hikmetin en büyük temsilcilerinden, dolayısıyla en büyük filozof eşeklerden biri *Hayvan Çiftliği*'nde iki ayaklıların şaşkıncu dünyasının iç yüzünü gören ihtiyar Benjamin'dir. Hiçbir şeyi unutmaz, tarihte daha önce olup bitenleri, ömrü boyunca gördüğü her şeyi en küçük ayrıntısına kadar hatırlar. Ayrıca hiçbir şeyin eskiden de iyi olmadığını, gelecekte de muhtemelen iyi olmayacağını bilir: "Açlık, sefalet, hüsran... bütün bunlar hayatın değişmez yasasıdır," der.

Benjamin hayatına aynı yavaşlıkla, aynı sükûnet ve inatçılıkla devam eder; hiçbir hizbin yanından yer almaz, hiçbir zaman işten kaçmaz, ama hiçbir işe de canı gönülden girişmez. Hileli sözlere kanmaz, retorikle gözü boyanmaz. Her şeye rağmen eşek olarak kalır, kendi bağımsız benliğini hep korur. Ayrıca umudunu da hiç kaybetmez. Umuda karşı umut besler, hayata devam etmeyi, ertesi gün bir kez daha güneşin doğup batışını görmeyi umut eder. Bir anlığına da olsa, hatta daha iyi bir seçenek de olsa, mütevazi, mazbut bir eşek olarak haysiyetini asla kaybetmez.

Gribouille'yi, yaşadığımız şu zıvanadan çıkmış çağın can düşmanı büyük filozof Gribouille'yi geri vermemiz gerekiyor; onu geri vermek zorundayız. Onu ilelebet elimizde tutamayız; Allègre'deki arkadaşlarından, ya da eski şehir merkezinde, yirmi küsur odalı kocaman gri bir binada yaşayan sahibi Jean'dan ayıramayız. Eskiden rahibe manastırı olan bu binayı ileride sağ tarafta görebiliyorum şu anda; Gribouille ile son kez, adeta eski günlerin hatırına beraber yürüyor, dik bir yokuştan çıkıyor, arnavut kaldırımlı bir sokaktan, vaktiyle yolculuğumuza başladığımız sokaktan geçiyoruz. Rahibeler burayı 1970'te terk etmiş. Yakın zaman önce Jean ile Anne-Marie burayı hem başboş gezginleri ağırladıkları bir yer hem de "Âne-en-Auvergne" için bir merkez haline getirmiş. Nasıl karım, Gribouille'den ayrılırken üzülüyse, Jean da onu görünce seviniyor. Karım, Gribouille'ye büyük ihtimalle son kez sarıldı ve hem onu hem de bizi korusun diye bir barış öpücüğü daha kondurdu. Buna ihtiyacımız olacak. Sonra Gribouille ile ben ufka doğru yola koyulup bir eşek yolculuğuna çıktık, çünkü bu sefer muzaffer bir şekilde eve dönen Gribouille'di.

Gribouille'yi avlu kapısına bağlıyorum, zira Jean elma suyu içip biraz laflamak için beni içeri davet ediyor. Yolculuğun nasıl gittiğini merak ediyor. Nereden başlamalı? Neler anlatmalı? Yeterli zamanım olsaydı, size anlattıklarımı aynen ona da anlattırdım elbette. Gerçi Jean'ın bütün bunları zaten bilip bilmediğini merak etmiyor da değilim; ne de olsa aylar önce ettiğimiz ilk sohbette şunları söylemişti bana: "Yürüyüşe çıktığında bir eşekle karşılaşırsan, onunla gerçek bir temas kurarsan, bir daha asla aynı insan olamazsın. Her nasılsa içinde bir şeyler ilelebet değişir." Suçumu itiraf ediyorum: İçimde bir şeyler ilelebet değişti; belki de Jean'a söylemem gereken tek şey bu.

Beraber son bir gezinti için Gribouille'yi kırlara çıkarmaya ne dersin, diyor Jean. Böylece son bir yürüyüş için, beraberce yapacağımız son vals, son eşek dansı için yola koyuluyor, bildik arka sokaklardan geçiyor ve Gribouille'in çok iyi bildiği ve arkadaşlarının beklediği bir çayırılığa varıyoruz. Yan yana yürürken, onunla ilk karşılaştığımız anı, Gribs'i (bazen ona bu sevimli adla seslenirim) ilk gördüğüm anı hatırlıyorum gene: Jean ile, boş bir çayırılıkta (en azından benim boş sandığım bir çayırılıkta) durmuştuk; Jean arabasını park edince çalılıarın arkasından anırmalar yükselmiş ve eşekler çılgın gibi koşturmaya başlamıştı.

Adeta bir ömür sonra, bu çayırılığa yeniden geliyoruz. Çayırılığın girişindeki sürgülü kapıyı açıyorum. Kırmızı yuları elimden bırakıyorum (bir daha asla yapmayacağım bunu) ve Gribouille kendi mekânına doğru koşuyor. Beni çoktan unuttu bile. Üç eşek hızla gelerek onu selamlıyor ve sevinç içinde burunlarını birbirlerine sürtmeye başlıyorlar. Derken Gribs toprağa yatıyor ve muzaffer bir edayla yuvarlanmaya başlıyor ve ayaklarını karnına doğru iyice çekerek bana bir kez daha o parlak beyaz göbeğini gösteriyor. Kendi yatağına döndü artık; üzerinde yuvarlandığı şu çıplak, çimensiz çayırılık ona ait kesinlikle. Evine hoş geldin, Gribs! Onu evine sağ salim geri getirdiğim için, arkadaşlarıyla beraber yuvarlandığımı gördüğüm için müthiş mutluyum. Ama oradan ayrılmak üzere dönüp yürümeye başladığımda, feci bir yalnızlık duygusu, tesellisi imkânsız bir keder, üzüntü kaplıyor içimi ve göz yaşlarımı tutamıyorum. Gözlerim nemleniyor ve hani sabahları uyanınca kimi

zaman üzerimizden atamadığımız mahmurlukla doluyor adeta...

Böyle bir dost edinmiş olmak, onunla bağ kurmak, evcilleşmek çok güzel bir şey; tilki de Küçük Prens ile böyle yapmıştı. Her ne kadar tilki, Küçük Prens'in onu terk ettiği gün çok üzgündüyse de, dostlukları ayrılmalarının verdiği acıya değiyordu. Mutlu edici tuhaf bir üzüntüydü bu; artık ben de biliyorum bunu, tuhaf bir kaybetme duygusu; ölüm gibi değil, bir eşeğin can verişini, hani dağdaki çayırılıkta küçük koyunların arasında huzur içinde yerde yatan Balthazar'ı izlemek gibi bir şey değil bu: Balthazar'ın başı gitgide toprağa doğru düşerken, gözleri az sonra dalacağı ebedi uyku için gitgide ağırlaşırken, koyunlar onun etrafına toplaşır ve o anda Schubert'in piyano konçertosundan tatlı ezgiler duyulur. Hayata devam etmenin, bir şeylerin koptuğunu bilmenin, sevilen birinin bir süreliğine, belki de sonsuza dek yitip gittiğini hissetmenin verdiği üzüntüydü bu; ama hâlâ yazabilir ve irtibatta kalabilirdim; eninde sonunda onlar adına seviniyordum, ayrılmak istedikleri için mutluydum. Hem, ne zaman istersem müzik setinde Schubert'i dinleyebilirim. Gribouille'yi, birlikte yaşadığımız şeyleri, onun bana öğrettiklerini, hissiyatını hiçbir zaman unutmayacağım. Ne zaman istersem gözlerimi kapatıp onun sıcacık tüyelerine dokunabilir, yumuşacık kafasına uzanıp sessiz sessiz nefes alıp verişini işitebilir ve Schubert'in -kederli- piyano konçertosununun tatlı ezgilerini kafamın içinde, kalbimin derinliklerinde duyabilirim..

Kulaklarımda soğuk bir rüzgâr uğulduyor. Adeta devasa bir şeytan minaresine kulağımı dayamış, masmavi denizi dinliyorum. İki kulağımda dalgaların sesi, bayır aşağı pedal çevirmeden gidiyorum. Bayır yukarı gitmenin en güzel yanı, bir yerden sonra mecburen bayır aşağı gidecek olmanızdır. Gidona doğru iyice eğiliyor, yılın ilk karı üzerinde bayır aşağı adeta uçuyorum. Kar erken geldi; biraz serpiştirdi, yakında olacakların habercisi bu. Geçen gün testereyle odun kestim; meşe ve kayın kütüklerini küçük parçalara ayırarak sobaya sığacak boyuta getirdim. Islak olanları gelecek kış yakacağım. Kalın çaplı kütüklerin damar hizasından kesilmesi gerekiyor. Zor ama keyifli bir iştir bu. Bütün odunları kesip istiflemem birkaç günümü alıyor ve bu işin sonunda her seferinde günlerce kollarım ve omzum ağrıyor, boynum tutuluyor.

Mükemmel darbe anını hissediyor insan; temiz bir darbe indirdiğinizi, elinizdeki baltayla hemhal olduğunuzu, kesme eylemiyle uyum yakaladığınızı içgüdüleriniz söylüyor size. Temiz bir vuruş fiziksel bir kesme edimi, bir âleti ustalıkla ve uyumla kullanma edimi olduğu kadar felsefi bir edim de aynı zamanda: gayret göstermeden gayret gösterme sanatı, güç sarf etmeden güç sarf etme eylemi. Kesme edimi agresif bir harekete dayanan agresif bir hareket olmamalı. Odunun ikiye bölünmesi her zaman keyif vermiştir bana: Her bir parça oturma odasındaki sobada nasıl da güzel yanacak, sobanın cam kapağının arkasında nasıl da alev alev dans edecektir; ben de onları ne büyük zevkle seyredeceğim, maşayla karıştırıp tatlı sıcaklıklarını hissedecek ve onları hem mahrem hem de herkese ait kılacağım. Ateşi beslemek, der Bachelard, evreni beslemek, daha yüksek âlemlere, kozmik bir yerlere ulaşmak demektir.

Pedal çeviriyor ve Allier vadisini kaplayan sise bakarak havaya karışan nefesimi seyrediyorum. Eşekler kış için artık korunaklı bir yere alınmış olsa gerek. Gribouille arkadaşlarıyla beraber sıcak bir köşeye sığınmıştır herhalde. Bu arada, keskin virajlara girerken sert fren yapmanız gerekiyor, ama çok da sert olmamalı, yoksa ıslak asfaltta kayar düşerseniz. Yolda başkaları yokmuş gibi hızla giden ve viraj dönen motosikletlilere dikkat etmeniz gerekiyor. Ayrıca arkanızdan gelenleri duyamayacağınız için, yolda bulunduğunuz şeritten hiç ayrılmamanız lazım. Başıma gelen kazadan sonra, bisiklet sürerken hâlâ bir tedirginlik duyuyorum. Gribouille’i teslim ettikten birkaç gün sonrasıydı; bisikletimi sürerken çayırılıkta gezen bir eşek ile at gördüm. Artık büyük bir dereden ibaret olan Crouce Nehri’nin yanındaki bir çayırılıkta güneşin altında oturmuş bu boz eşeği dikizlemekten kendimi alamadım. Böylece dik ve kısa bir rampadan yokuş aşağı inmeye başladım. Yolun üzerinde, traktörlerin gidiş gelişleriyle oluşmuş ve yol boyunca giden iki oyuk vardı. Kışın oyuklar balçık gibi oluyor, yazınsa taş gibi sertleşiyordu.

Çayırılığa daldım ve aşağıda eşeğin bulunduğu alana doğru çayırılıkta yol almaya başladım. Benim varlığımdan habersiz olan eşek mavi yularıyla öylece durmuş güneşleniyordu. At hopluya zıplaya çitin yanına geldi; belli ki eşeğe açıkça gösterdiğim ilgiyi kıskanmıştı. Bir süre bisikletimde oturup, eşeğin kuyruğunu pat pat yere vurarak sineklerini kovmasını seyrettim. At kendisine bakmam için, bir öne bir arkaya hızlı hızlı hareket ediyordu; eşeğinse adeta dünya umurunda değildi. Olay meydana

geldiğinde, kilometrelerce uzakta, bulutların üzerinde, bisiklet sürmek dışında bir şeylere dalıp gitmişim herhalde, zira rampayı çıkarken dengemi kaybedip, sanki uykudaymışçasına, yeterince kuvvetli pedal çevirmediğim için yoldaki oyuğun kenarına çarptım. Duran pedalların üzerinden ayaklarımı çekecek fırsatı bulamadığım için, bisikletle beraber dikenli çalılıarın üzerine düştüm.

İlkin ayağa kalkamadım. Başım yol kenarındaki eğimli bölgenin alt kısmına çarpmıştı; bisiklet de üzerimde duruyordu. Kalkmaya çalıştığım her seferinde elime dikenli çalılar batıyordu. Ah! En sonunda bu durumdan kurtulmayı başardığımda, fark etmişim ki esas sorun kollarımdaki yaralar değil üşümemdi: Bacağımda derin bir yara açılmıştı, muhtemelen pedal etimden koca bir parça koparmıştı; bacağımın etleri, parçalanmış bağırsaklar gibi dışarıda sallanıyordu; her taraf kan içindeydi. Düz yolda, birkaç kilometre boyunca tek ayakla pedal çevirdim; sonra yoldan geçen bir sürücü kaza yaptığımı anlayıp durdu ve bisikletimi bagaja koyup beni eve bıraktı. Nihayet pedala zar zor basar bir halde, Brioude hastanesine gitmiş ve on beş dikiş yemiştım; sonrasında yaşadığım ağrı ve topallama da cabası.

Bayır yukarı pedal çevirirken bacağım hâlâ ağrıyor. Gerçi sakat bir bacak sayesinde, sakın sakın oturup, yaptığım yolculuk hakkında düşünme fırsatı buldum. Gribouille’yi evine götürdükten sonra eve eşeksiz geldiğim gece hissettiğim o tuhaf duyguyu hatırladım. Öyle uzun bir süre yarenlik etmiştik ki onun birden hayatımdan çıkması bende bir özlem yaratmıştı. Neyin özlemiydi bu, inanın, tam bilmiyorum. Karım da hissetmişti aynı şeyi. İkimizin de biraz keyfi kaçmış, morali bozulmuştu; evin içinde yalnızlık dolu bir sessizlik duyumsamıştık. Birkaç gün sürdü bu. Bu süre zarfında, canımız sıkkın, neredeyse hep Gribouille’yi ne kadar özlediğimizi konuştuk, o anda ne yaptığını, nerede olduğunu merak ederek...

Ama bu özlem gitgide bir tür gurura ve şükrana dönüştü; kendimize duyduğumuz bir gurur, insanlara özgü bir kibir değildi bu. Gribouille’yle gurur duyuyorduk; onunla vakit geçirmiş olmaktan, ondan bir şeyler öğrenmekten, aramızda eşeklerin bulunmasından gurur duyuyorduk. Neyse o oldukları için, Gribouille sırf Gribouille olduğu için eşeklere minnet duyuyorduk. Eşeklerin gözlerindeki sırrına erilmez o bakışın biraz da olsa sırrını açacağını, onların bacaklarındaki kuvvetin benim güçsüz bacaklarıma kuvvet vereceğini, sakın mizaçlarının benim mizacımı sakinleştireceğini, huzurlu tabiatlarının bana da huzur vereceğini biliyordum artık. Ayrıca dünyamızda dolaşan ve beni kendilerinin yoluna döndürmeye çalışan Balam’ları oldukları gibi kabul etmemi de sağlayacaklardı.

Haftalar haftaları kovaladıkça, kar yüzünü gösterdikçe, beraber geçirdiğimiz zaman gitgide daha hayal ürünü, daha uhrevi bir hal aldı. Gerçek hayattaki karşılaşmamız daha gerçeküstü bir şey, “gerçek”ten çok daha iyi, onun ötesinde bir şey -hayal edilmiş bir yaşam biçimi- haline geldi. Ne kadar süre beraber yürümüştük? Bir hafta mı, yoksa bir ay mı, bir sene mi, yoksa sadece birkaç saat mi, yoksa sonsuza dek mi? Şu anda kesin bir şey söylemek imkânsız. Hem, gerçekten çıktım mı bu yolculuğa? Hakikaten bitti mi yolculuk? Acaba bir eşekle beraber yürünen bir hayatın sonu var mıdır gerçekten? Zaten Robert Louis Stevenson da aslında hepimizin dünya denen şu ormanda eşeklerle beraber yolculuk ettiğini söylememiş miydi? Biz de Auvergne’i boydan boya katederek söz konusu yolculuğu yapmış (gerçi yapıp yapmadığımız konusunda artık çok emin değilim) ve takvimler, günler,

saatler ve dakikalar aracılığıyla öğrendiğimiz zamanın, ölçülebilir bir nicelik, doğrusal bir kategori olarak kabul edilen her tür zaman anlayışının boyunduruğundan kurtulmuştuk. Bu zaman anlayışı anlamını, kendine özgü ağırlığını yitirmiş, bir uçsuz bucaksızlığa ve zamansızlığa, zamanın ve mekânın ötesinde bir şeye dönüşerek uçup gitmişti.

Spinoza olsaydı, eşeğimizle beraber sonsuzluğa yolculuk ettiğimizi, onunla beraber sonsuzluğu keşfettiğimizi, sonsuz bir an -etrafımızdaki her şeyin, bütün fiziksel ve doğal hayatın içimizden akıp geçtiği, elle tutabileceğimiz kadar bize yakın olduğu bir an- bulduğumuzu söylerdi. Sonsuzlukta “ne zaman diye, önce ya da sonra diye bir şey yoktur,” sadece şimdi vardır. Sonsuzluk “zaman” ile tanımlanan bir şey değildir; “zaman”la hiçbir alakası yoktur. Zaman zihnimiz aracılığıyla, yani tasavvur ettiği şeyleri hissedebilen, özgürlüğünü mesafeli ve yavaş olmakta, tutkulu içe bakışta bulan zihnimiz aracılığıyla girer içimize. Gelgelelim sonsuzluğun en ilginç yanı, aynı zamanda hayatın faniliğini, sonsuzluğun da aslında fani bir sonsuzluk olduğunu, günü gelince yaşlanıp öleceğinizi ve sonsuz şimdi’yi o kadar değerli ve anlamlı, o kadar vazgeçilmez kılan şeyin tam da bu olduğunu ortaya koymasıdır. “Biraz sonra” çok geç olabilir: Sonsuza dek “şimdi” olmalıdır.

Eğer gerçekten son diye bir şey varsa, sonuçta eşeklerle karşılaşmak, kendimle karşılaşmamı, bir dönüm noktasını idrak etmemi sağladı. Bu kitaba, bu yolculuğa başlamadan önceki insan değilim artık. Bu yolculuk hayatımı düşünmem, ruhumu teslim etmem, geçmişe mazi demem için bana zaman, mekân, yeşil ve beyaz bir mekân sağladı. Artık bugün var sadece. Belki yarın da var. Eğer gerçekten talihliysem belki bir de yarından sonraki gün var. Daha sonrasını düşünmem mümkün değil. Yaşlandım artık, epey yaşlandım; ama çok daha mesudum, naif bir şekilde çok daha fazla hikmet sahibiyim, faniliği çok daha kolay kabullenebiliyorum, ömrümün geri kalanına, o faniliğin ne kadar sürebileceğine daha felsefi bir gözle bakabiliyorum. Bu arada, biraz sopa yemenin beni -hiçbir zaman- alt etmeyeceğini de öğrendim. Ne olursa olsun mücadele edeceğim; bu öğleden sonra onca üşümeme rağmen, bu hayatı sürdürmek için devamlı çalışıp didinmem gerekmesine rağmen mücadele edeceğim. Mücadele hiç bitmez elbette. Spinoza’nın bizleri uyardığı gibi, sonsuz anı bulmak, onu korumak, bağına basmak zor iştir, “hem güçtür, hem de nadiren yaşanır”. Mücadele başka bir yerde değil, tam burada, kendimle, kendi içimde; ebedi bir diyalog adeta. Umarım artık hep şimdi olur; umarım hep bu sonsuz anı yaşar, hep bu an için mücadele ederim.

Kulaklarım uğulduyor gene. Bisikletimle sisin içinde ilerlerken, dalga dalga soğuk hava geliyor üzerime, ayaklarımda tatlı bir uyuşukluk hissediyorum. Bütün bu olanları kendim mi düşledim yoksa? Bisikletimin üzerinde hayallere mi daldım? Ta en başta, huzurlu bir âlemin ortasında bir yamaçta otlayan o boz eşekleri seyrettiğim o tepede hâlâ yaz mı yoksa? Hatta zaman zaman New York’u gerçekten terk ettim mi acaba diye soruyorum kendime. Yoksa hâlâ o 2 numaralı metro hattında oturmuş, şehir merkezine giderken, kimseyle göz göze gelmemek için sürekli ayaklarıma bakarak, etrafımdaki terli vücutların kokusunu duyarak, Times Meydanı’nda insanların balık istifi trene binmesini mi bekliyorum? Aman boşluğa dikkat! Yoksa bir hayal mi bu? Bir rüya mı? Uykuda mıyım yoksa? Shakespeare’in *Fırtına* adlı oyununda Prospero’nun dediği gibi, “rüyalar neyden yapılmışsa, bizler de ondan yapılmışız; şu afaki hayatlarımız bir uykunun etrafında dönüp duruyor.” Ama

hepimizin dñşlerden yapıldığını, afaki hayatlarımızın uykudan ziyade dñşlerin etrafında döndüğünü düşünüyorum ben. Üstelik nerede olursanız olun, hangi fırtınaya kapılırsanız kapılın, hangi kazayı yaşarsanız yaşayın, dñşlere dalmanın -hatta eşekleri dñşlemenin- bugüne dek kimseye zevali olmamıştır. Hele hele kendinize hiç olmamıştır.

TEŞEKKÜR

Hayal gücümle yalnız başıma çıktığım bu yolculukta başkalarından, birkaç insandan yardım aldım. Temsilcim Wendy Keller çok az kişinin yaptığı yapılarak beni teşvik etti, bana inandı ve bu kitap için desteğini esirgemedi. İç sesimin kâğıtla kavuşup tekrar dile gelmesine yardım ettiğin için sana çok teşekkür ederim Wendy. Editörüm Michele Lee Amundsen projenin nasıl bir şey olduğunu anlayıp büyük bir coşku ve dikkatli bir gözle metin taslağına biçim verdi. Jean Daudin'in eşeklere duyduğu ilgi bana da sirayet etti ve çok şey öğretti. Sidmouth Eşek Barınağı'ndan Ditto Ben Hart bana bol vakit ayırdı ve eşekler konusundaki uzmanlığını cömertçe paylaştı. Ayrıca Sidmouth'a yaptığım ziyaretleri unutulmaz kılan Dawn Vincent ve Amanda Gordon'a binlerce teşekkür. Mısır'a gitmemi ve beni Piramitlerden çok daha fazla etkileyen Dr. Muhsin ile tanışmamı sağladığın için teşekkürler Dawn. Daha arka planda görünmekle beraber, İngiltere'deki akrabalarım ve babam da aynı derecede önemli destekler verdiler. Ayrıca New York ve Fransa'daki arkadaşlarım, Neil, Eric ve Barbara, David ve Haydee, Jeff ve Denisha, Steve ve Susan, Marie-Helene ve Vincent, David ve Angelique, Yves ve Madeleine, Pierrette ve Andre, Maurice ve Suzette, Alexandra, Agnes ve Herve, Alexandre ve Eleonore, Ginny ve Andrew da desteklerini esirgemedi. Son olarak, benim en sert eleştirmenim ve en tutkulu okurum olan hayatımın aşkı Corinna'nın yardımı olmasaydı, bu kitap çok daha hacimsiz olurdu.

**Filozofun Mutluluk
Seyahatnamesi
Epikuros'la Felsefi
Yolculuklar**

Daniel Klein

Uluslararası çoksatar
Platon Birgün ... Bir
Bara Girer'in
yazarından!

İnsan doğar, büyür, olgunlaşır, ihtiyaçlar ve ölür! Hayır, diyor Daniel Klein, bu sıralama, bu tasnif biçimi ilerlemeci. Yaşamın her anının değerli ve paha biçilemez olduğunu görmemizi engelliyor. Ölümün yerini sonatarak yaşam üzerine düşünmemizi, ondan haz almamızı engelliyor. Kitapta, sigara, LCD, oyun, tespih, ve daha pek çok şey felsefenin içinde boy gösteriyor. Yeni bir yaşam felsefesi önermiyor yazar, daha iyisini yapıyor ve herkesin kendi yaşam felsefesini kurabileceğini pratik bir biçimde gösteriyor kitabıyla. Bu çok daha iyi değil mi?

Daniel Klein *Epikuros'la Yolculuklar*'da, Platon başta olmak üzere Aristoteles, Epikuros, Montaigne, Kant, Sartre, Camus, Huizinga, Heidegger, Russell, Erikson, Bergman, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, ve Freud gibi pek çok filozof, sanatçı, bilim adamı ve psikoloğun konuyla ilgili düşüncelerini de enine boyuna ele alıyor ve tartışıyor.

Panzehir

Pozitif Düşünmeye
Katlanamayanlar İçin
Mutluluk

Oliver Burkeman

"Kişisel gelişim bağlamları için canlandırıcı detoks."

-*The Guardian*

"*Panzehir* küçük bir mücehher. 'Olumlu düşünme'nin çok sıklıkla gerçek düşünmenin yerini aldığı bir kişisel gelişim geleneğine tepki gösteren Oliver Burkeman, dikkatimizi felsefenin daha derin geleneklerine tekrar çeviriyor ve bunu incelikte ve ironik mizah duygusu ile yapıyor. Bu kitabı bitirdiğinizde zenginleşmiş olacaksınız -ve evet, hatta biraz daha mutlu."

-*Daniel H. Pink, New York Times Bestseller Drive-Nasıl Motive Oluruz Nasıl Motive Ederiz'in ve Aklın Sınırları'nın yazarı.*

"Usulca tahrip eden, güzelce kaleme alınmış, ikna edici ve derinlikli. *Panzehir* sizi düşündürcek -ve gülümsetecek."

-*Alex Bellas, Alex's Adventures in Numberland'ın yazarı.*

**Yalanlar Bilimi
Psikiyatri**

Thomas Szasz

"Psikiyatrinin şimdiye kadar yazılmış en etkili ve radikal eleştirisi"
New York Times

"Psikanaliz gibi psikoloji de yeni bir insan icadı ve yeni bir akademik disiplindir. İkisi de Aydınlanma'nın, modernitenin, bilim çağının zararlı yan ürünleridir... ve sahte-bilimdir."

Yarım asırdan uzun zaman boyunca Thomas Szasz kariyerinin büyük bölümünü psikiyatrinin kökten eleştirisine adanmıştı. Neredeyse tüm yaşamını kaplayan bu uğraşın doruk noktasını teşkil eden son yapıtı *Yalanlar Bilimi Psikiyatri*'de Szasz, psikiyatri tarihi ve pratiğinin ayrılmaz parçası olan aldatmacanın rolünü betimliyor.

"Psikiyatrinin tüm meşruiyetini yerle bir ediyor."

Los Angeles Times

"*Yalanlar Bilimi Psikiyatri*", psikiyatri kurumunda çürümüş bir şey olduğu iddiasını çok kuvvetli biçimde ortaya koyuyor. Psikiyatrik kölelik karşıtlığının asi adamı Thomas Szasz, psikiyatrinin aldatmacalarını çok yerinde örneklerle, güçlü ve etkili argümanlarla gözler önüne seriyor."

David Ramsay Steele

